

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

**1980 SONRASINDA BİREYSELLEŞMENİN EKONOMİK
VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜREÇLERİ ÜZERİNDEN
ANALİZİ**

EZGİ KELEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ

MAYIS-2024

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

1980 SONRASINDA BİREYSELLEŞMENİN EKONOMİK VE
TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜREÇLERİ ÜZERİNDEN
ANALİZİ

EZGİ KELEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ

MAYIS– 2024

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Ezgi KELEŞ'in hazırladığı “1980 Sonrasında Bireyselleşmenin Ekonomik Ve Toplumsal Değişim Süreçleri Üzerinden Analizi” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 21/05/2024 Salı günü saat 13:30'da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mümtaz Levent AKKOL

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ

(Danışman)

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Ümit BUDAK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiki yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim

Ezgi KELEŞ

21.05.2024

ÖN SÖZ

Bu tezin ortaya çıkmasında entelektüel kişiliği ve akademik başarısı ile tez çalışmamı zenginleştiren ve geliştiren derin bilgi ve tecrübeleri ile bir akademisyenden öte tezin ve benim rehberim olan, tezin her anında büyük bir emeği olan tezin her sürecinde bunları benimle paylaşmaktan asla imtina etmeyen, istediğim her an kapısını bana açan sayın danışmanım Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ'a bir tez danışmanının ötesinde ihtiyaç duyduğum her an desteğini ve vaktini benimle sonuna kadar paylaştığı için teşekkür ederim. Tezin şekillenmesine katkıda bulunan ve değerli fikirleri, bilgi birikimleri, eleştirileri ile katkı sağlayan jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL ve Doç. Dr. Mümtaz Levent AKKOL'a teşekkürlerimi sunarım. Tezimin her anını büyük bir heyecanla benimle paylaşan, tüm hayatım boyunca beni her zaman ve her anlamda destekleyen değerli aileme tüm tez sürecime şahit olan başaracağıma benden daha çok inanan başardığım her şeyin arkasında ki gizli bir kahraman olan, emekleri ve fedakârlıkları ile annem Hatice KELEŞ'e, desteğini istediğim her an hissettiğim yaşantım boyunca kişiliğini kendime örnek olarak aldığım doğru veya yanlış her anlamda kararlarımın arkasında olan ve varlığı bana her zaman sonsuz bir güç veren tüm süreci büyük bir heyecanla takip eden babam Ali KELEŞ'e, beni asla yalnız bırakmayan, tez sürecinde ufkumu açan ve bakış açımı geliştiren ablam Hüdanur KELEŞ'e ve beni her zaman destekleyen kardeşim Kerim Kayra KELEŞ'e ayrı ayrı sonsuz teşekkür ediyorum. Ayrıca akademiye birlikte adım atma kararı aldığımız, tez aşamasındaki tüm süreci paylaştığımız ve zorluklar ile birlikte mücadele ettiğimiz ve bana olan inancı, desteği için değerli arkadaşım Simge TAŞ'a, lisans ve yüksek lisansım süresince bana olan inancı ve desteği için Hayrettin BACANLI'ya ayrı ayrı teşekkür ederim.

Ezgi KELEŞ

21.05.2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1980 SONRASINDA BİREYSELLEŞMENİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜREÇLERİ ÜZERİNDEN ANALİZİ

Ezgi KELEŞ

**YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Danışman: Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ

Bu çalışma, bireyselleşme olgusunun Türkiye'deki toplumsal ve ekonomik yapı üzerindeki etkilerini anlamayı ve bu etkilerin temel dinamiklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede bireyselleşme süreci modernleşme, köyden kente göç, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve ekonomi politikaları gibi toplumsal değişimi etkileyen parametreler üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1980 sonrasında Türkiye’de bireyselleşme sürecinin, toplumsal değişim dinamikleri ve ekonomi politikaları üzerinden analizi için bireyselleşme olgusunun geçirdiği evrimin anlaşılabilmesine yönelik olarak nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği ile 1980’li yılları hatırlayıp yorumlayabilecek 60 yaş ve üzerindeki 30 kişi ile görüşmeler yapılmış, katılımcıların düşünce ve gözlemleri analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre bireyselleşmenin ekonomi ve toplumsal değişim süreçleri ile sıkı sıkıya bir ilişki içerisinde olduğu; siyaset, modernleşme, küreselleşme ve diğer dinamiklerin bireyselleşme sürecini tetikleyip, yoğunlaştırdığı görülmüştür.

2024, ix + 117 sayfa

ANAHTAR KELİMELEER: Bireyselleşme, Toplumsal Değişim, Modernleşme, Küreselleşme, Ekonomi Politikaları, Siyaset

ABSTRACT
MASTER THESIS

**ANALYSIS OF INDIVIDUALIZATION AFTER 1980 THROUGH ECONOMIC
AND SOCIAL CHANGE PROCESSES**

Ezgi KELEŞ

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY GRADUATE EDUCATION INSTITUTE
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY

SUPERVISOR: Assoc. Prof. Dr. Alper MUMYAKMAZ

This study aims to understand the effects of individualization on the social and economic structure in Turkey and to reveal the basic dynamics of these effects. In this context, the individualization process has been tried to be handled through parameters that affect social change such as modernization, migration from village to city, technological developments, globalization and economic policies. In this context, interviews were conducted with 30 people aged 60 and over who could remember and interpret the 1980s with the in-depth interview technique, one of the qualitative research methods, in order to understand the evolution of the individualization phenomenon in order to analyze the individualization process in Turkey after 1980 through social change dynamics and economic policies, and the thoughts and observations of the participants were analyzed. According to the findings, individualization is closely related to the economy and social change processes; It has been observed that politics, modernization, globalization and other dynamics trigger and intensify the individualization process.

2024, ix + 117 Pages

KEYWORDS: Individuation, Social Change, Modernization, Globalization, Economic Policies, Politics

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
1.GİRİŞ.....	1
2.BİR TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜRECİ OLARAK MODERNLEŞME	4
2.1. Modernite ve Modernizm	4
2.2. Modernleşme Tartışmaları ve Modernleşmeyle İlgili Bazı Görüşler	8
2.3. Türk Modernleşmesi ve Batılılaşma	14
2.4. Türk Aydınlarının Perspektifinden Batılılaşma ve Modernleşme Tartışmaları.....	17
2.5. Birey ve Bireyselleşme	22
3.KÜRESELLEŞME VE NEOLİBERALİZM DENKLEMİNDE BİREY VE BİREYSELLEŞME.....	24
3.1. Çok Partili Hayata Geçiş.....	24
3.2. Köyden Kente Göç ve Toplumsal Değişme.....	25
3.3. İthal İkameci Sanayileşmeden İhracata Dayalı Sanayileşmeye Geçiş.....	35
3.3.1. 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi	37
3.4. Neoliberalizm ve Küreselleşme Sürecinin İççeliği.....	40
3.4.1. Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Küreselleşme Taraftarları ve Muhalifleri.....	44
3.5. Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler Açısından İktisadi Birey ve Bireyselleşme	48

4.EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL DÖNÜŞÜMLER BAĞLAMINDA BİREYSELLEŞME	50
4.1 Araştırmanın Konusu, Amacı, Problemi ve Metodolojisi	50
4.2. Bireylerin Ekonomi ve Siyaset İlişkisine Bakışı	53
4.3. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Türkiye'nin Siyasi Ortamı	57
4.4.1990'lı Yılların Siyasi Ortamı	61
4.5. 1994 Ekonomik Krizin Topluma Yansıyan Görüntüsü	63
4.6. 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbe ve Toplumsal Alan	65
4.7. 2000 ve 2001 Ekonomik Krizi	68
4.8.1980 Sonrasında Sosyal İlişkiler ve 1980-1990- 2000'li Yıllarda Toplumda Güven ve Dayanışma Ortamı	72
4.9. Komşuluk, Akrabalık ve Arkadaşlık İlişkileri	76
4.10. AK Parti'li Yıllarda Ekonomi ve Siyasi Perspektiften	80
Toplumsal Değişim	80
4.11. Bireyselleşmenin Gelişimi ve Toplumsal Değişim	85
5. SONUÇ	92
6. KAYNAKLAR	97
EKLER	114
Ek-1:Soru Formu	114
Ek-2: Derinlemesine Mülakat Yapılan Kişiler İle İlgili Tablo	116
Ek-3:Etik Kurul Raporu	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltmalar	Açıklama
AKP	:Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	:Anavatan Partisi
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
DS	:Demokratik Sol Parti
DYP	:Doğru Yol Partisi
FETÖ	:Fetullahçı Terör Örgütü
IMF	:Uluslararası Para Fonu
KDV	:Katma Değer Vergisi
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
MHP	:Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	:Millî Selâmet Partisi
OAPEC	:Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği
PKK	:Partiya Karkerên Kurdistanê
RP	:Refah Partisi
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	:Türk Silahlı Kuvvetleri

1.GİRİŞ

Günümüzde, toplumsal dinamikler büyük evrimler geçirmiştir. Bu evrimlerden biri de bireyselleşme olgusudur. "Birey", tekil olarak ele alınan ve kendine özgü özelliklere, düşüncelere, duygulara ve davranışlara sahip olan insanı ifade eder. Birey, bir toplumun veya grupların üyesi olabilir ancak kendi benliği ve özgünlüğüyle ayrı bir varlık olarak kabul edilir. Her birey, genetik mirası, deneyimleri, kültürel arka planı ve çevresi gibi çeşitli faktörlerden etkilenir ve bu faktörler onun kişilik, davranışlar ve yaşam tarzı üzerinde belirleyici olabilir. Birey, kendi amaçlarına, değerlerine ve hedeflerine uygun olarak yaşamını şekillendirme özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlük noktasında ise bireyselleşme süreci büyük bir etki ile bireyin dünyasında var olmaktadır. Bireyselleşme, bireyin kendi benliğini tanıması, özgürce düşünmesi ile şekil alan bir süreçtir. Bireyselleşme, bir kişinin kendi kimliğini, öz benliğini ve bağımsızlığını geliştirmesi sürecidir. Bu süreç, bireyin kendi düşüncelerini, duygularını, inançlarını ve değerlerini anlaması, kabul etmesi ve bunları dış dünyayla uyumlu bir şekilde ifade etmesiyle ilgilidir. Bu olgu, toplumların geleneksel normlarından ayrılarak bireyin kendine özgü bir kimlik geliştirmesidir.

Bireyselleşme süreci, bireyin kendi değerlerini, hedeflerini ve önceliklerini belirleme sürecini içermektedir. Toplumsal beklentiler, değerler ve kurallar bireyin bu kişisel arayışını zorlaştırmaktadır. Ancak, bireyselleşme olgusu, bireyin yalnızca bir kalıba sığmayan, benzersiz bir varlık olduğunu kabul etmesini sağlar. Bu durum, bireyin kendi iç sesini dinlemesi ve kişisel potansiyelini keşfetmesi için önemli bir zemin oluşturur. Yalnızca bireyin kendi iç dünyasını anlaması açısından değil, aynı zamanda toplumun genel gelişimi açısından da önemlidir. Çünkü bireylerin kendi farklılıklarını kabul etmeleri ve kendi yeteneklerini kullanmaları, toplumsal çeşitliliği de artırır. Bu da toplumun daha çeşitli bir yapıya bürünmesine, yaratıcı ve yenilikçi olmasına katkı sağlar. Bireyselleşme olgusunun önemi yalnızca birey açısından değil, aynı zamanda toplumun birlikte yaşama becerilerini de etkiler.

Türkiye, tarihi zenginliği, kültürel çeşitliliği ve geçmişten gelen derin kökleriyle bilinen bir ülkedir. Ancak Türkiye, bireyselleşme olgusunun etkisi altında şekillenirken, geleneksel ve modern değerler arasında bir denge arayışını sürdürmektedir. Bireyselleşme, Türkiye'de bireyin kendi kimliğini keşfetme ve özgün bir varlık olma sürecini temsil eder. Bu süreç, geleneksel aile yapılarından, toplumsal normlardan ve kültürel beklentilerden ayrılarak bireyin kendi değerlerini belirleme çabasını içermektedir. Ancak, bu süreç, toplumsal

beklentilerle bireyin kendi iç dünyası arasında bir dengeleme gerektirir. Türkiye'de bireyselleşme, özellikle genç neslin yaşadığı şehirleşme ve küreselleşme etkileriyle hız kazanmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte gençler, dünya ile daha fazla bağlantı kurabilirken, kendi değerlerini oluşturmak noktasında daha fazla özgürlüğe sahiptir. Ancak, bu özgürlük beraberinde geleneksel normlarla çatışmalara da neden olabilmektedir.

Toplumsal yapıda da değişikliklere yol açan bireyselleşme olgusu, aile yapıları, eğitim sistemleri, ekonomik ve siyasal olarak bireyin özgün yeteneklerine ve tercihlerine daha fazla saygı göstermeye başlamıştır. Ancak, bu dönüşüm süreci sıklıkla hâlâ geleneksel değerlerle bir arada var olma gayreti içerisindedir. Sonuç olarak, Türkiye'de bireyselleşme olgusu, gelenek ile modern arasında bir dengeleme çabası olması gerekçesi ile oldukça önemli bir süreçtir.

Osmanlı'dan Türkiye'ye doğru yaşanan batılılaşma süreçleri ve özellikle 1980'li yıllardan bu yana Türkiye'de modernleşme, küreselleşme, ekonomik ve toplumsal bağların zayıflamasını beraberinde getirerek, siyasal istikrarsızlık ve güvensizlik dinamikleriyle iç içe geçmiştir. Bu bağlamda, bireyselleşmenin toplumsal ve ekonomik etkilerini değerlendirmek, Türkiye'nin siyasi ve sosyal geleceğini anlamak adına önemli bir bakış açısı kazanılmasını sağlamaktadır.

Bu tez 1980 sonrasında Türkiye'de bireyselleşme sürecinin hem toplumsal hem de bireysel olarak gündelik hayat motivasyonlarının geçirdiği evrimi, ekonomik ve toplumsal değişim süreçleri üzerinden değerlendirmeyi ve araştırmayı hedeflemektedir. Bireyselleşmenin günümüzde zirve noktaya ulaşmasının ardındaki temel dinamikleri ve bireylerin yaşam motivasyonlarına etkilerini belirlemek amaçlanırken küreselleşmenin, ekonomi politikalarının, modernleşmenin, siyasi gelişmelerin, kentleşmenin ve sanayileşmenin bireyselleşme sürecine etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Küresel çapta önemli ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimlerin yaşandığı 1980'li yıllar Türkiye için de bu dönüşümün başladığı bir sürece tekabül etmektedir. Özellikle ekonomik liberalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi, bireyin ekonomik ve toplumsal rolünde radikal değişimlere sebep olmuştur. Bu noktada, "1980 Sonrasında Bireyselleşmenin Ekonomik ve Toplumsal Değişim Süreçleri Üzerinden Analizi" başlıklı bu tez, Türkiye'de gerçekleşen bireyselleşme süreçlerini detaylı bir şekilde inceleyerek, bu değişimin ekonomik ve toplumsal yönlerini anlamayı amaçlamaktadır.

Bu tez, giriş bölümünün ardından dört ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde, bireyselleşmenin toplumsal boyutlarına odaklanarak, kültürel ve sosyal değişimleri konu

edinilmiştir. Literatür taraması ile birlikte batılılaşma, modernleşme, modernizm kavramları açıklanmış ve referanslar gösterilerek kaynaklar ile desteklenmiştir. İkinci bölüm, 1980'lerin sonrasında Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaları ve bu politikaların bireyselleşme üzerindeki etkilerinin analizini sunmaktadır. Türkiye'de sanayileşme stratejileri ve köyden kente göçün de bireyselleşme sürecine etkisini analiz etmektedir. Üçüncü bölüm, tezin amacını, kapsamını, metodolojisini ve araştırmanın önemini vurgulamaktadır. Tezde yapılan derinlemesine mülakattan elde edilen veriler gruplandırılmış ve aktarılmıştır. 1980'li yılların genç nesilleri ile yapılan derinlemesine mülakat konu ile ilgili literatür incelendiğinde büyük bir önem arz etmektedir. Bu tezin temel amacı, Türkiye'de 1980 sonrasında bireyselleşme süreçlerini daha önce ele alınmamış bir perspektifle ele alarak literatürdeki açığı gidermektir. Literatür taraması, 1980'lerin sonrasındaki bireyselleşme süreçlerinin genellikle nicel verilere dayalı analizlerle ele alındığını göstermiştir. Ancak, bireylerin kişisel deneyimleri, algıları ve bu süreçlere uyum sağlama yolları gibi boyutlar genellikle ihmal edilmiştir. Bu çalışma, derinlemesine mülakat tekniğini kullanarak bu açığı gidermeyi hedeflemektedir. Nitel bir araştırma tasarımı kullanarak bireylerin deneyimlerini derinlemesine anlamak amacıyla mülakat tekniklerini benimsemektedir. Mülakatlar, katılımcıların kişisel deneyimlerini daha detaylı bir şekilde paylaşmalarını sağlayarak, duygusal ve bireysel tepkileri daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır. Anketlerde bulunmayan duygusal, kişisel ve sosyal anlamda faktörlerin mülakatlar aracılığıyla sağlanması, literatürdeki genellemelerin ötesine geçmeyi ve bireylerin düşüncelerini daha etkili bir şekilde yansıtmayı sağlamaktadır.

Bu çalışmada etik kurul izinleri alınmış olup ardından nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine mülakata 5'i kadın 25'i erkek toplam 30 katılımcıya gönüllülük esasına dayanarak ve çalışma ile ilgili bilgi verilerek uygulanmıştır. Bu tezin benimsediği metodoloji, bireyselleşme süreçlerini daha derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde anlamaya yönelik bir çaba içermektedir. Nitel bir perspektif sunan mülakatlar, bireylerin kendi hikâyelerini anlatmalarına ve süreçlere katılımlarını daha derinlemesine ifade etmelerini sağlamaktadır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek, analiz yapılmış ve gelecekteki araştırmalara ışık tutması hedeflenmiştir.

2.BİR TOPLUMSAL DEĞİŞİM SÜRECİ OLARAK MODERNLEŞME

2.1. Modernite ve Modernizm

Modern kelimesinin kökeni Latince "modo" kelimesinden gelmektedir ve zamanla "modernus" biçimini almıştır. Şimdiki zamanla geçmiş arasındaki farkı vurgulamak için kullanılan bu kavram Hristiyanlık döneminde pagan döneme karşı kullanılmıştır. Modernizm ise sanattan edebiyata, politikaya, felsefi tartışmalardan mimariye kadar geniş bir yelpazede kullanılır. Farklı bakış açılarına sahip bir fenomen olarak modernizm Aydınlanma düşüncesiyle ortaya çıkmış ve dini hurafelerden ve geri kalmışlıktan bağımsız bir yaşamı teşvik eden bir dünya görüşünü olarak şekillenmiştir (Erkasap, 2015, s.3).

Rönesans, Reform ve Aydınlanma düşüncesinin gelişimiyle Batı'da, aklı ve sonrasında bireyi ön plana çıkaran modernizmin ortaya çıkışı ve gelişim süreci yüzyıllara dayanan bir sürece tekabül etmektedir. Bireyciliğin olağanüstü geliştiği bir dönem olarak kabul edilen Rönesans Döneminde Orta Çağ'ın aksine bireyler, dinin, toplumun ve cemaatin sıkı kısıtlamalarıyla karşılaşmadan kişiliklerini özgürce geliştirme fırsatı bulmuşlardır. İnsanın potansiyelini tam anlamıyla keşfetme ve ifade etme çağı olarak kabul edilen bu dönemde, insanlar kendi düşüncelerine, yeteneklerine ve duygularına daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Sanat, edebiyat, bilim ve felsefe gibi alanlarda bireysel yaratıcılık ve özgünlük ön plana çıkmıştır. Bireyin özgürlüğünü ve potansiyelini sınırlayan eski normlara karşı bir devrimin yaşandığı bu dönemde, insanlar kendi yaşamlarını, inançlarını ve ideallerini belirleme konusunda daha fazla kontrol sahibi olmuşlardır. Rönesans, insanların kendi hayatlarını yönlendirebilme ve kişisel hedeflerine ulaşabilme özgürlüğünün doruğa ulaştığı bir çağdır (Özdemir, 2022, s. 29).

Rönesans dönemi, insanın içsel varlığına yönelik derin bir yolculuğa başladığı, farklı kültürlerden gelen insanların bir araya gelerek benzersiz bir entelektüel ve duygusal zenginlik yarattığı bir süreci simgeler. Bu dönemde, bireylerin kendi benliklerini keşfetme arzusu, toplumsal normların ve dini otoritenin kısıtlamalarına meydan okuyarak daha fazla öne çıkmıştır. Rönesans'ın özünde, insanın içsel ve dışsal dünyası arasındaki dengeyi arama arzusu yatar. Bu dönemde bireyler, kendi iç dünyalarını keşfetme ve dış dünyayla etkileşim kurma ihtiyacını daha derinden hissetmeye başlamışlardır. Sanat, edebiyat ve bilim alanlarında ortaya çıkan yenilikler, insanların düşünce dünyalarını genişletmiş ve hayal güçlerini daha özgürce ifade etmelerine olanak tanımıştır. Rönesans'ın güzelliği, insanların doğal çevrelerine ve yaşama olan bağlılıklarını yeniden keşfetmeleridir. Doğanın döngüsü içinde kendi yerini ve anlamını bulmaya çalışan insan kendini keşfetme ve

özgürleşme yolculuğunun dönüm noktasını bu dönemde yaşamıştır. Bu dönem, insanın içsel dünyasına olan merakını ve dış dünyayla olan ilişkisini derinleştirmiştir, bu da insanlığın genel bilinç seviyesini yükseltmiştir (Akkurt & Şinoforoğlu, 2020, s. 17).

Modernitenin kökündeki modern kavramını Max Weber'e göre özgürlük, eşi olmayan ve bir daha asla tekrarlanmayacak şartlardan ortaya çıkmış bir kavram olarak açıklamak mümkündür (Weber, 2005, s. 9). Modernite, köklü biçimde değişimleri nitelendiren ve ortaya çıkışı 17. Yüzyıl Avrupa'sına dayanan bir kavramdır. Bu değişimler birçok farklı alanda gerek ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel olarak çok büyük çapta değişimlerdir. Modernite dört temel devrimden oluşmaktadır. Bu temel devrimleri bilimsel, siyasal, kültürel ve sanayi devrimi olarak sıralamak mümkündür (Aslan Yaşar, 2011, s. 10). Bir değişim süreci olarak modernite (Özyalvaç, 2013, s. 300), köklü ve büyük değişimlerinden sonra bir reform veya bir devrimden de söz etmek mümkündür. Özellikle sanayi devrimi modernitenin gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Giddens, moderniteyi genel itibari ile sanayileşmiş dünyaya tekabül eden bir çağ olarak görmektedir (Giddens, 2010, s. 29). Giddens'in düşüncesine göre modernite ile birlikte içine girilen modern çağ yapısal anlamda küresel bir çağdır. Ona göre uzak yerleşimler birbirine bağlanır ve buna bağlı olarak yerel oluşumlar, başka bölgelerde yaşanan olaylardan etkilenecek şekilde şekillenmektedir (Örnek&Karamustafa, 2019, s. 262). Modernite için önemli olan en temel etken birey ve akıldır. Çünkü modernite bireyi temele alırken akıl dışı unsurları kabul etmemektedir. Modernite, akıl ve sorgulama gibi süreçleri toplumsal yaşama entegre etmektedir ve bu kapsamda artık tanrısal gücün yerini bilim ve akıl almaktadır.

Bir kavram olarak modernleşme ise, rasyonel bir toplum oluşturmaktır (Touraine, 1995, s. 13). İçinde bulunulan çağa ayak uydurmak olarak modernleşmenin entelektüel temelleri, aydınlanma düşünürleri tarafından atılmıştır. Aydınlanma düşüncesi sorgulama ile başlayan bir süreçtir ve birey bu sorgulama sürecini akıl yoluyla gerçekleştirebilir. Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer "aydınlanma"yı, Kant'ın sözleriyle şu şekilde ifade eder: "Bireyin kendi yarattığı olgunlaşmamışlıktan kurtulmasıdır". Olgunlaşmamışlıktan kast edilen, kişinin başkasının rehberliğini aramadan kendi anlayışını kullanamamasıdır. Akıl anlama edimlerinin amacı konumunda ortaklaşa bir birliği ifade etmektedir (Adorno&Horkheimer, 2010, s. 115). Aydınlanma düşüncesi, modernleşmenin temelinde yatan, modernleşmeye kaynaklık eden bir süreçtir.

Fransız Devrimi ise aydınlanma düşüncesi ve modernleşmenin toplumsal alanda uygulanmasına hizmet eden bir aşamadır. Aydınlanmanın özgünlüğü ve Fransız

Devrimi'nin radikal yankıları, modernleşmenin tümüyle insanlığı ve evreni etkisi altına almasında belirleyici unsurlar olmuştur (Çelik&Özgür,2019, s. 80). Hedefi ise bireyleri korkudan kurtararak, kölelikten çıkarmak ve onları efendi konumuna getirmektir (Adorno&Horkheimer, 2010, s. 19).

Anthony Giddens modernlik tanımını yaparken toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine dikkati çekmektedir. Günümüzde, sosyal bilimlerin yanıt vermesi gereken ve bireyleri modernitenin ötesine taşıyan bir çağın içinde olduğumuz birçok kişi tarafından tartışılmaktadır (Giddens, 2021:11). Giddens modernleşmenin bir sonucu olarak gördüğü hayat stillerinin, bireyleri geleneksel olan tüm sosyal düzenlerden çok keskin şekilde çıkardığı, bu gibi sosyal düzenlerin tamamından kopulduğu görüşündedir. Modernleşmenin getirdiği değişimleri geleneksel olanlardan daha etkili bulmakla birlikte modernliğe; yaygınlık ve yoğunluk olmak üzere iki bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Yoğunluk olarak modern değişimler gündelik hayatlarımızın her alanına nüfuz ederek, bireysel niteliklerimize kadar dönüşümlerin görüldüğü noktada bulunurken; yaygınlık perspektifinden ise evrensel olarak sosyal ilişkilerin oluşturulmasıdır (Giddens, 2021:12-13). Zygmunt Bauman, hayatın her alanında kendini gösteren modernleşme olgusu hakkında mahrem hayatın, özerklik ve özgürleşme adı altında tehlikeye girdiğini vurgulamaktadır. Bunun tam aksine modernleşmenin tüm toplumsal yaşam içerisinde kendine yer edinmeye çalıştığı serbestleşme anlayışı üstüne bir de bireyselleşme eklenerek aslında özerkliği ve özgürlüğü kısıtlayıcı niteliğe sahip olduğu görüşündedir (Bauman,2013:114). Bireyin anlam dünyasında da büyük zorluklar oluşturan modernleşme süreci ile ilgili olarak Peter L. Berger ve Thomas Luckmann baştan aşağı toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden bu sürecin bireyin yaşamında ve eylemlerinde büyük bir güvensizlik oluşturduğunu vurgulamışlardır (Berger&Luckman,2015:49).

Modernite en genel çerçevede geleneksel yapıdan kopmayı ifade etmekte ve bireyin kendi tarihini kendisinin oluşturmasını öne çıkarmaktadır (Amin, 2020, ss. 9-10). Modernite; bireyin aklının bir ürünü olarak kabul edilmektedir. Birey aklını kullanarak evreni anlamakta bu biçimde toplumsal yaşam akılcı bir bakış açısıyla şekillenmektedir. Bireyi yücelten, akli temele alan bir anlayışa sahip olduğu için modernite toplumsal yaşamı ve bireysel hayatı oldukça yakından etkilemektedir. Din modernite için kabul edilemez, toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkileyen bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun yerine bilimin özgürleşmesini temele alarak daha birey merkezli bir anlayış benimsemektedir. Geleneksel toplum tipi ve modern toplum tipi kıyaslaması yapıldığında

cemaatlerin dağılarak kendi yerini modern toplum tipine yani cemiyetlere bıraktığını söylemek mümkündür. Bireyi merkeze alan modernite; hümanizm ve eşitlik gibi değerleri ortaya çıkararak bireylerin aklını kullanıp doğa ile arasında bir bağ kurarak bilgiye ulaşacağını savunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda toplumsal yaşamın olumlu yönde bir gelişme göstereceğini ve bireylerin bilgisini arttırarak toplumun gelişmesini sağlayacağını varsaymaktadır. Modernite bu bakımdan iyimser bir bakış açısına sahiptir. Çünkü bu varsayıma göre tarihin olumlu yönde ileriye doğru gelişim göstereceğini düşünürken aynı zamanda bireyi de yüceltmektedir (Aslan, 2011, s. 12). Tamamen birey ve akıl merkezli olan modernite, bilime oldukça fazla önem verirken bireye değer veren ve bireyi önemli ölçüde yücelten bir süreç olarak işlemektedir.

Modernizm ise kökünü modernlikten alan bir kavram olarak devamlı biçimde bir geçiş sürecini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu geçiş süreci eskiden yeniye doğru bir geçiş olmakla birlikte batılılaşma kavramına eş değer görülmektedir (Kırılmaz&Ayparçası, 2016, ss. 33-34). Modernleşmeyi rasyonelleşme olarak gören Max Weber'e göre modernizm “Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu”nda bahsettiği biçimde Batı toplumların ilgilendiren bir sorun olmaktan ziyade doğu toplumlarını ilgilendiren bir sorun olarak görülmelidir. Yani doğu toplumları rasyonelleşmeli ve modernleşmeyi sağlamalıdır (Weber, 1997, ss. 21-22). Çünkü modernizm; adaleti ve eşitliği sağlamak, toplumu, düzene sokmak için bir araç olarak görülmüştür (Jameson&Lyotard&Habermas,1994, s. 13). Bu açıdan Batı dışı toplumlarında Batı’nın elde ettiği seviyeye ulaşması ancak modernleşmeyle söz konusu olabilir.

Weber'in modernite teorisinde bireysellik modernleşmeye özgü bir kavramdır çünkü modern öncesi toplumlarda bireysellik görülmez ve ortaklık işler, dayanışma modern toplum yapısına göre çok daha fazla biçimde kendini gösterir (Gedikli, 2022, s. 641). Modernleşme süreci sonucunda bireyselleşme toplumsal hayatta kendini oldukça fazla gösteren bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Çünkü modernizm ile birlikte toplumsal hayatta bireylerin hayat motivasyonları bir müddet sonra rutinleşmekte, manevi bağlar zayıflarken, toplumsal değer ve dini inançlar da aynı biçimde azalmaktadır. Diğer taraftan modernizm Batı’lı toplumların, gelişmekte olan toplumlara modernlik adı altında kendi ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal ve teknolojik özelliklerini empoze etmeye çalışan bir süreç olarak işlemektedir (Kırılmaz&Ayparçası, 2016, s. 34).

Modernitenin en ayırt edici özelliği eleştirel olmasıdır. Modernite; akıl ve bireyi temele alarak herhangi bir dış güç olmadan toplumun, kendi başına oluşturduğu kurallara

dayanarak yasallığına kaynak oluşturmaktadır. Modernite; kentleşmeyi, sanayileşmeyi, laikleşmeyi ve sekülerleşmeyi içinde barındıran bir kavramdır (Aslan,2011, s. 12).

2.2. Modernleşme Tartışmaları ve Modernleşmeyle İlgili Bazı Görüşler

Modernleşme süreci ile ilgili olarak her toplumun (istisnai benzerlikler olsa da) kendine özgü ve farklı bir biçimde modernleşme süreci yaşadığını söylemek mümkündür. Çünkü tüm toplumlar birbirinden farklı toplumsal yapılara sahiptirler. Modernleşme süreci toplumdan topluma farklılık gösterdiği gibi bu değişim süreci ile ilgili olarak farklı görüşlerde mevcuttur. Modernleşme ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında Anthony Giddens, George Simmel, Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies başta olmak üzere Arthur Schopenhauer, Alain Touraine, Jean Baudrillard, Karl Marx ve Walt Whitman Rostow gibi düşünürlerin görüşleri öne çıkmaktadır.

Öncelikle Giddens'a göre geleneksel toplumlar ile modern toplumlar arasında bir kıyaslama yapıldığında modern toplumların dönüşüm hızları çok yüksek düzeydedir. Bunun temel sebebi teknoloji olmakla birlikte diğer tüm alanlara da yayılmış durumdadır (Giddens, 1994, ss. 15-16). Ona göre modernliğin karanlık bir tarafı bulunmakla beraber çağımızda da tehlikeli bir hale geldiğini de öne sürmektedir. Çünkü modern toplumların sıkıştırılmış, kısıtlanmış toplumlar olduğunu, modernleşme ile birlikte bireyin kendi doğasından koptuğunu savunmaktadır. Bunun yanında modern toplumlar yerleşmiş olan düzen algısını yıkarak yeniden düzenleme eğilimindedirler (Giddens, 2021, ss. 17-58). Çünkü modernleşme süreci, bilim ışığında teknik gelişmeleri kullanarak gizli sosyal zenginliğe kavuşma düşüncesi ile gerçekleşmekte ve aslında yoksulluğun hak edilmemiş bir şey olduğunu ve bu durumdan beraat etmenin yolları olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bunu gerçekleştirmek içinse önce tabakalı bir toplum yapısına sonrada bireyselleşmiş toplum yapısına geçiş yapar (Beck, 2011, s. 23). Elbette bu durum içerisinde riskleri barındıran bir süreç olacaktır. Ancak modernizmde bireyin eylemleri ön plandadır. Bu sebeple hızlı bir biçimde değişen dünyaya ayak uydurabilecek ve ortaya çıkan belirsizlikler karşısında yaşayacağı hayat tarzını inşa edecek olan varlık bireydir (Esgin, 2013, ss. 691-692).

Giddens modern öncesi toplum düzeni ile modern toplum düzeni arasında yapılan genel kıyaslamaları oldukça riskli görmek ile birlikte kapsamı geniş açıklamalar yapmaktadır. Ona göre güvenilirlik modern öncesi toplumlarda daha yüksek bir biçimde kendini göstermektedir. Modern öncesi dönem için akrabalık ilişkileri istisnalar olsa dahi güvenilir

ilişkilerdir. Aynı şekilde bu ilişkiler bireyler arasındaki iletişimleri ve ilişkileri düzenleme noktasında önemli bir araçtır. Bu durum yalnızca kırsal yaşam ile sınırlı değildir, modern öncesi dönemde kent yaşamında da bu durum kendini göstermektedir. Bunun sebebi modern sonrasına kıyasla göçün hem zorunlu sebeplerden dolayı hem de az yapıyor olmasıdır. Sonrasında ise kendilerinden farklı olan hayat tarzlarının tanınması ve modernliğin getirisi olan konforlu ulaşım imkânlarının sağlanmasıyla güvenirlik duygusunun azaldığını söylemek mümkündür. Çünkü Giddens modern dönemin daha tehlikeli ve riskli olduğunu savunmakta bunun sebebini de sanayileşme ile savaş ortamının birey üzerinde şiddet oluşturulabilecek hale gelmesi olarak açıklamaktadır (Giddens, 2021, ss. 101-103). Modern öncesi dönem ile modern dönem kıyaslaması yapan Giddens'in düşünceleri doğrultusunda, modern dönem için, içinde riskler barındıran ve bireyler arası güvensizlikler ile dolu bir ortam olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum bir ihtimal olarak bireyselleşmeyi tetikleyen veya sürecini hızlandıran bir durumdur. Bu süreçte bireyler güveni ya da anlamı, arzuları kendi iç dünyasında aramaya başlamaktadır ve birey her şeyin baş aktörü konumuna gelmektedir.

Birçok düşünür tarafından modernliğin filozofu olarak nitelendirilen George Simmel, Giddens'in da ele aldığı modern yaşamda bireyin hayat tarzını modern kişiliğin tanımlanması olarak ele almakta ve bunu yaparken de bireyi asabi olarak nitelendirmektedir. Bu nitelendirmenin sebebi büyük ve çok kalabalık kent yaşamındaki bireylerin içsel olarak, sinir seviyelerinin ve uyarıcılarının diğer bireylere kıyasla daha yüksek olduğunu düşünmesidir. Çünkü kent yaşamı bu durum üzerine inşa edilen bir yaşam formundadır. Kent hayatının gerek içsel uyarıcıları gerek dışsal uyarıcıları çok daha hızlı, yoğun ve kesintisiz bir biçimde kendini göstermektedir. Bu modern asabi kişilik olarak nitelendirilen kişiliğin asıl sebebini kentsel yaşam olarak gören Simmel aynı zamanda bu durumun bireyin hayatında kendini patolojik bozukluk olarak gösterebileceğini ve bireyin sosyal çevre ile arasına sınırlar koyabileceğini savunmaktadır (Simmel, 1994, ss. 22-25). Simmel'in düşüncesine göre, modern hayatın derin sorunları mevcuttur, tarihsel geçmiş, toplumsal yaşamda oluşan yeni kültür, bireyselliği korumak amacı ile bireyin oluşturduğu yeni yaşam tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Weber, 2010, s. 42). Simmel bunların bir uç nokta olarak kendini gösterebileceği gibi bireylerin aşırı kalabalık kent yaşamı içerisinde ister istemez fiziki bir yakınlık göstermek mecburiyetinde kaldığını modern yaşam çözümlemesinde vurgulamaktadır. Fakat bu fiziki yakınlık, bireylerin içsel bir uzaklaşma, mesafe koymasında ve sosyal etkileşimlerini,

ilişkilerini metalaştırmasında bir engel olmamıştır. Modern yaşamda birey değişime bağıklık kazanmış durumdadır, Simmel bu durumu bıkkınlık olarak açıklamaktadır. Onun anlatmak istediği çok hızlı bir biçimde değişen uyarıcılar bir süre sonra bireyi etkilememeye başlamaktadır ve aynı zamanda birey süratli bir biçimde değişime kendini zorlayarak aşırı tepkiler verir bu durumun sonucunda ise direncini kaybederek gereken uyarıcıya, yeterli tepkiyi veremeyecek duruma gelmektedir. Bireyler bir bitişi bulunmayan ve sürekli bir değişim içinde olan arzuları doğrultusunda geçirdikleri yaşamdan bir noktada bıkmaya başlamaktadırlar (Simmel,1994, ss. 22-25).

Öte yandan Simmel için modernleşme büyük bir özgürlüğe kavuşmaktır. Ona göre birey eski yapılardan koparak yeni ve özgür bir yapıya adapte olur. Modernleşme kaynaklı derin toplumsal değişmelerle birlikte bireyselleşme artarken, toplumsal yapılar ile birey arasındaki bağlar gittikçe azalmaktadır. Simmel'e göre toplumsal değişim örneklerinde iki temel değişim vardır. Bu değişimlerden ilki grupların temel ilkesindeki değişimdir. Gruplar organik bağlardan rasyonel bağlara dönüşürken, ikinci olarak bireylerin dâhil olup, aidiyet duygusu hissedebileceği grup çeşitliliği artmaktadır. Tüm bunların sonucunda bireylerde rekabet ve çatışma duygusu ön plana çıkmaktadır. Yine aynı şekilde bu duygularda bireyselleşmenin tetikleyici unsurlarıdır demek mümkündür. Modern toplum yapısında bireylerin daha bilinçli tercihler yaptığı varsayımı ile geleneksel toplum yapısına kıyasla çok daha fazla gruba dâhil olabileceği savunulmaktadır. Rekabet ve çatışma sonucunda bireylerin üzerinde bir baskı söz konusu olmaktadır. Bu baskı özellikle kalabalık bir hayat tarzı içerisinde örneğin; büyük şehir yaşamında, ekonomik bakımdan yetersizlik yaşama durumlarında ve buna bağlı olarak sosyal hayatın kesintiye uğraması gibi açıklanabilir. Bu durum bireylerin üzerinde olumsuz bir baskı olarak kendini göstermektedir. Bu kalabalık yaşam tarzı bireyi ister istemez bir değişimin unsuru haline getirmektedir. Birey bu değişimden olumsuz yönde etkilenirken artık duyguların yerini akıl almaktadır (Simmel'den aktaran Kaya, 2012, ss. 117-120).

Schopenhauer'a göre insanın insan olarak kalması, insani duygularına sahip çıkması günden güne imkânsız bir hal almaktadır. Onun sağlıklı birey yetiştirmeye olan inancı oldukça kırılmış durumdadır. Çünkü ona göre herkes kendi içindeki ben'in derdine düşmüştür. Bireyin mutluluğu ile ilgili yaptığı ıstırap ve can sıkıntısı ayırımına göre; yoksulluğun ıstırapına, zenginliğin ise can sıkıntısına sebep olduğunu belirtmektedir. Birey ihtiyaç dâhilinde bir mücadele sergilerken ürettiği durum ıstıraptır. Ancak bireyin ihtiyaç duyduğundan fazla şeye sahip olması durumu da can sıkıntısına sebep olmaktadır. İki

durumda bireye mutluluk getirmez (Schopenhauer, 2008, ss. 16-35). Onun bu düşüncesine göre bireyler günden güne modernleşen toplum yapısı içerisinde arzularının arkasından giderek bu rüzgâra öyle bir kapılır ki gerçek insani duyguları unutarak yaşamına devam eder. Bu durumun yanı sıra yalnızca tüketmeye odaklı da hayatına biçim vermektedir ancak ihtiyaca bağlı tüketiminden ziyade ihtiyacın ne olduğunu ve tüketimin ihtiyaçtan yapıldığını da bir nokta da unutmaya başlar. Bu durum çağımızın hastalıklarından biridir ve günden güne tatmin olma duygusu kaybolurken yerini açgözlülüğe, doyumsuzluğa bırakmaktadır. Daha kötüsü ise bu durum gayet doğal karşılanmakta ve bireyin doğasının bu olması gerektiği algısı zihinlere nüfuz etmektedir. Modern toplum yapısında birey doğa ile bütünlüğünü, insani özelliklerini kaybetmektedir.

Alain Touraine Modernliğin Eleştirisi adlı kitabında, modern zihniyetten birey ile doğa arasındaki bağa olan inancın şekillenmesi olarak açıklanırken, modernlik ile ilgili olarak özgürleştirici/kurtarıcı bir devrimin birey için yeterli olmadığından bahsederken birey, modern çağda Tanrısal olanın yerine bilimsel olanı getirmeye çalışmaktadır ve bu durum ona göre doğru bir modernleşme değildir. Touraine, geleneksel toplumdaki dinsel ahlakın yerini modern toplumlarda bilimin alması gerektiği görüşünü eleştirmektedir. Bu durumu sağlıklı bir modernleşme olarak görmemektedir ve eğer toplumsal yarar söz konusu ise ahlaki, dini değerlerden uzaklaşmadan bir modernleşme sürecine girmek gerekmektedir (Touraine,1995, s. 27). Onun bu eleştirileri tıpkı Schopenhauer'un düşünceleri gibidir. Ahlaki, dini değerlerden uzaklaşarak modernleşen toplumlar, hazlarının peşinden koşarak, bencil bir hayat tarzı benimsemektedirler. Tüketim toplumunun oluşmasının temelinde yatan düşünce tam olarak budur.

Modernleşme ve tüketim ilişkisi içerisinde modern toplum aşırı bir tüketim süreci içerisindedir ve bu tüketim ihtiyaca yönelik olmaktan daha çok hazcılığın getirdiği bir hastalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Baudrillard'ın Tüketim Toplumu eserinde modern bireyin hazları için tüketmek durumunda olduğu ve bu durumun da kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir. Modern birey yaşamında, gelenekselden farklı olarak daha az emek içinde üretimle geçirirken günden güne artan ihtiyaçlarının devamlı yenilenmesi de söz konusudur. Ona göre modern birey hazlarının peşinden gitmek noktasında tüm çabasını göstermektedir. Eğer bu çabayı göstermekten kaçınır ve tatminkâr olur ise elinde olan ile yetinir ve modern toplum içerisinde dışlanma problemi ile karşılaşacaktır. Baudrillard'ın düşüncesine göre istekler, çağımızdaki bireylerin görevi konumundadır ve bireyler bu kurumsallaşan yapı içerisinde bu görevlerini yerine getirmek için hazları peşinde

koşmaktadır. Tüketim toplumlarının en büyük problemlerinden biri güvensizliktir çünkü bireyler bu modern yapı içinde kaybolurken topluma da olan güvenleri azalmaktadır (Baudrillard,2008, s. 94). Modernleşen toplum yapısında bu güven duygusu bireyler arasında da azalmakta ve ilişkiler ikincil ilişkilere, genellikle resmiyete dayalı ilişkilere dönüşmektedir.

Modernleşme tartışmalarına bakıldığında Tönnies'in "Cemaat ve Toplum" (1887) eserinde modernleşme "Cemaatten" "Cemiyete" geçiş olarak ele alınmaktadır (Kaya, 2012, s. 112). Ferdinand Tönnies geleneksel ve tarıma dayalı yaşam tarzından yani Gemeinschaft'tan, modern ve kentsel yaşam tarzına yani Gesellschaft'a geçişi incelemiş ve kıyaslamıştır. Yine cemaatten, cemiyete geçişte bireyselliğin arttığını söylemek gerekir. İlişkiler değişmekte, gruplar farklılaşmakta, gelir kaynakları değişim göstermekte ve kutuplaşmalar artarken hayatın genel akışını belirleyen motivasyonla büyük veya küçük oranda da olsa mutlaka bu durumdan etkilenmektedir (Slattery,2020, ss. 58-64).

Durkheim'in modernleşmeye bakışı ise mekanikten, organik toplum yapısına geçmektir. Bunun en temel nedeni nüfusun artması olmakla birlikte organik toplum yapısı Durkheim'in düşüncesine göre işbölümünün artacağı ve benzerliklerin yerine farklılıkların alacağı bir toplum yapısıdır. Modernleşen toplumlarda işbölümü artacağı için bireylerin birbirine bağılılıklarının da artacağı savunulmaktadır. Bireycilik bilinci artmaktadır ve buna bağlı olarak bireysel sorumluluklar ön plana çıkmaktadır (Durkheim'dan aktaran Kaya, 2012, s. 115).

Karl Marx'ın modernleşme teorisi ise kapitalist ekonomik düzenin çelişkilerini ve toplumsal adaletsizliklerini vurgulayarak, sınıf mücadelesinin kaçınılmazlığına işaret etmiştir. Ona göre, sanayileşme ve kapitalist üretim tarzı, işçi sınıfının bilinçlenmesini ve örgütlenmesini sağlayarak, sömürüye karşı bir mücadele potansiyeli yaratmıştır. Bu nedenle, Marx'ın çatışmacı kuramı, kapitalist ekonomik düzenin içsel çelişkilerini ve toplumsal dönüşümün potansiyelini vurgulayarak, ekonomik modernleşmeyi eleştirel bir şekilde ele almıştır (Kaya, 2012, s.120). Ona göre, modernleşme kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda şekillenmiş ve toplumsal adaletsizliği daha da derinleştirmiştir. Marx'a göre modernleşme, insanları maddi değerler üzerinde odaklanmaya ve insan ilişkilerinin ticarileşmesine yol açarak, insanlığı yabancılaşma ve ruhsal boşluklarla karşı karşıya bırakmıştır.

Modernleşmenin önde gelen savunucularından bir diğeri ise W. W. Rostow'dur. Rostow'un modernleşme teorisi Durkheim ve Parsons'un işlevselci yaklaşımından

etkilenecek oluşturulmuştur. Bu yaklaşım toplumu bir insana benzetmektedir ve toplum zaman içerisinde belli evrelerden geçerek olgunlaşabilir. Bu yüzden Rostow toplumun 5 evreden geçtiğini savunmaktadır. Ona göre Evre 1 geleneksel toplumu oluşturmaktadır. Evre 2’de bu geleneksel toplum yapısı sarsılmakta ve değişimin tohumları bu evrede atılmaktadır. Evre 3 ise atılan tohumların kendini göstermesi sonucu ekonomide yaşanan gelişmelerdir; tarımdan sanayiye geçiş bu kısımda kendini göstermektedir. Evre 4’de ekonomi ve teknoloji uluslararası düzeyde kendini gösterirken o evreye olgunlaşma demek mümkündür ve en nihayetinde son evre olan Evre 5’e gelindiğinde yüksek kitlesel tüketim çağı olarak adlandırılan dönem başlamaktadır. Rostow’a göre bu 5 Evre arasında bir kısa yol mümkün değildir (Slattery, 2020, ss. 310-312).

Bu evrelerden geçen toplum olgunlaşan toplumdur. Olgunlaşan toplum modernleşmeye daha yakın bir toplumdur ve daha gelişmiş bir toplumdur. Modernleşme üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında bu dönemi adlandırmak amacıyla çok çarpıcı terimler önerilmiştir: Örneğin, ‘bilgi toplumu’ veya ‘tüketim toplumu’ gibi terimler yeni bir toplumsal sistemin ortaya çıkışına dikkat çekerken, ‘Postmodernite’, ‘Postmodernizm’, ‘Post-Endüstriyel Toplum’, ‘Post-Kapitalist’ gibi terimler ile de daha çok bir önceki dönemin kapandığı düşüncesine vurgu yapılmaktadır (Giddens, 1994, ss. 9-10).

Bu konulara ilişkin bazı tartışmalar, özellikle kurumsal değişikliklere odaklanmaktadır. Malzeme üretimine dayalı bir sistemden başka bir bilgi odaklı sisteme geçişin göstergesidir. Bununla birlikte, daha sıklıkla, bu tartışmalar felsefe ve epistemoloji konularına dikkat çekmektedir. Bu perspektiften postmodernlik kavramı oldukça popüler hale gelirken, postmodernite, birey liderliğindeki gelişmeye olan inançtan ayrılmanın sinyalini vermektedir. Yine postmodern perspektiften bakıldığında bilgi ile ilgili olarak çok türlü fikirlerin çoğulluğunu uygun bulurken; bilime ayrı bir imtiyaz tanınmaz. Giddens bu düşüncenin aksine sosyal bilimlerde bugüne değin öznel sebepler dolayısıyla yeteri kadar iyi analiz edilmemiş olan modernliğin tekrar incelenmesi gerektiği görüşündedir. Onun düşüncesine göre bir postmodernlik çağına girmekten ziyade, modernliğin getirdiği sonuçların çok daha fazla köktenleştiği ayrıca tüm dünyaya yayıldığı daha farklı bir çağa doğru gidilmektedir (Giddens, 2021, s. 11).

Modernite ile birlikte önce insan sonra onun dünyaya bakış açısı değişmiştir. Bireyin bulunduğu çevreye olan tavrı gündelik yaşam motivasyonları değişmiş, artık dini duyguların yerini akıl, Tanrısal olan doğruların yerini bilim ve pozitivizm almıştır (Aslan Yaşar, 2011, s. 24). Alain Touraine’ın Modernliğin Eleştirisi (1995) adlı kitabında modern

zihniyetten birey ile doğa arasındaki bağı olan inancın şekillenmesi olarak bahsedilmektedir. Modernite ve gelenek birçok eserde birbirinin zıttı olarak karşımıza çıksa da J. B. Gusfield'in çalışmasında (2005) gelenek ve modernite birbirini dışlamak yerine destekler nitelikte olduğu, aksinin bir safsata olduğu savunulmaktadır (Gusfield,2005, s. 63).

Bireyler gerçekten ihtiyaç olan ile olmayan istekler arasında ayrımı yapamayacak duruma gelmektedir. Bu durum kitle iletişim araçları ve medya ile desteklenirken bireylerde bilinçsiz tüketim günden güne artan biçimde devam etmektedir. Modernleşme ile birlikte toplumlar tüketim kültürüne ve dolayısıyla risklere daha çok yaklaşmış durumdadır. Gereksinimler ile istekler arasındaki ayrımı yapamayan toplumlar hazlarının kölesi durumuna gelmeye her geçen gün daha fazla yaklaşmaktadır. Modernleşme ve küreselleşme ile birlikte toplumlar birbirlerine her anlamda yakınlaşırken kültürel anlamda ve toplumsallaşma süreçlerinde aşınmalar yaşayarak bir risk unsurunu karşımıza çıkarmaktadır.

Tüm bu karmaşık yaşantı içinde ezilen modern birey, kendi kimliğini arzu ve istekleri doğrultusunda haz almak ve mutlu olmak amacıyla yitirmektedir. Birey günden güne bencilleşmekte, daha çok tüketmekte ve hiçbir şeyden tatmin olmamakla birlikte bu durumu yaşamdaki gayesi haline getirmektedir. Dayanışma duygusunun yerini bireyselliğin aldığı tüketim toplumları mutsuzluğun kapanına sıkışmış durumdadır (Özel&Mumyalmaz.2018, s. 76). Bu durum “Biz” zihniyetinin “Ben” zihniyetine dönüşümüdür. Çünkü bilinç dışı tüketen toplumlarda bencillik kaçınılmaz bir sonuçtur.

Geleneksel yapının aksine bir yapıya dönüşümün söz konusu olduğu, bireyler arasındaki sınırların modernleşmeyle arttığı, özgürlük kavramının önem kazandığı, teknolojik gelişmelerin bu durumu hızlandırdığı ve bireyselliği tetikleyen bir modernleşmenin var olduğunu söylemek mümkündür.

2.3. Türk Modernleşmesi ve Batılılaşma

Batılılaşma olgusu Osmanlı'nın son yüzyıllarından itibaren yaşamın her alanına nüfuz etmiştir (Ergün, 2008, s. 2). Osmanlı Devleti'nde modernleşme, batılılaşma olarak adlandırılmış ve süreç askeri konularda gerçekleştirmeye çalışılan bir çaba ile başlamıştır (Dikici, 2018, s. 171).

Osmanlı Devleti'nde yaşanan çözümler, batılılaşma düşüncesi ve Osmanlı modernleşmesinin en temelinde yatan sebep Batı'ya karşı yaşanan yenilgilerden kurtulma

çabasıdır. 16. Yüzyılın sonlarına denk gelen toplumsal çözümler giderek büyümeye ve devletin, toplumun yapısında çok önemli değişimlere sebebiyet vermiştir. Bu dönüşüm süreçlerinin en büyük destekçisi ise Avrupa'da yaşanan askeri ve ekonomik gelişmelerdir (Özdiş,2010, s. 35). Bu durumu kabul etmek, batılılaşma sürecine girmek her şeyden önce Batı'nın üstünlüğünü kabul etmektir (Tunaya,1960, s. 27). Devleti kurtarma amacı ile bu gücü tanımak ve öğrenmek bu doğrultuda bir yol izlemek ve sonucunda yaşanan yenilgileri zafere çevirmek için girişilen bu süreç "Batılılaşma" olarak isimlendirilmiştir. Batı'nın gerek askeri gücü ve üstünlüğü gerekse ekonomik üstünlüğü sebebiyle Osmanlı Devleti'nde bir modernleşme ve batılılaşma süreci başlamış fakat bu süreç yalnızca askeri ve ekonomik gelişmeleri öğrenmek ile yetinmemiştir (Özdiş,2010, ss. 37-38). Batılılaşma Osmanlı imparatorluğun gerileme döneminde ortaya çıkmış ancak imparatorluğun içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması noktasında yeterli olmamıştır (Tunaya,1960, ss. 22-26). Modernleşme olarak isimlendirilen süreç tıpkı Batılılar gibi yaşamak bu çizgiden kesinlikle çıkmamak, Batı'nın yaşam tarzını olduğu gibi kabul etmek olarak algılanması sebebi ile Doğu toplumları gelişim göstermek noktasında yetersiz kalmıştır. Batılılaşmak için izlenen bu yol ise Doğu toplumlarında krize sebep olmak ile birlikte özgün bir modernleşme yolu izlenememiş ve iç ayrılıkların hemen arkasından yabancılaşma sorunu da ortaya çıkmıştır (Sarp, 2016, s. 148).

Batı'ya gönderilen elçiler gittikleri yerlerin kurumsal yapılarına, toplum düzenine ve daha birçok alandaki farklılıkları övgüler ile aktarmıştır. Elbette bunlar Osmanlı'da öncelikle test edilmesi gereken uygulamalar konumunda olmuştur ve artık dış dünyadan haberdar olunmuştur. Avrupa'ya giden elçileri birçoğu Avrupa kadınlarının giyim tarzlarından ve insanların hayat rutinlerinden de övgü ile bahsederken bir istisna olarak Halet Efendi belki de içlerindeki en muhafazakâr olması dolayısıyla Batı'dan övgü ile değil olumsuz yönleri ile bahseden bir elçi olmuştur. Çünkü özellikle Fransa'ya gönderilen elçiler ordu ve saray hayatının yanı sıra özgürlük anlayışı ve kadınların dekolteli giyim tarzlarına dikkat çekmiştir (Özdiş,2010, ss. 37-38). Bu süreç bir yaşam prensibi haline dönüşmeye başlamıştır aksi halde imparatorluğun yok olma riski mevcut bir sorundur (Tunaya,1960, s. 28). Gönderilen elçiler de yine Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu sağlamak ve gerilemenin önüne geçmek için yapılmış uygulamalardır.

Osmanlı'da Batı toplumlarına gönderilen elçilerin aktardığı bilgiler doğrultusunda bir takım kurumsal denemeler yapılmaya başlanmış ve bu denemeler toplumda dönüşümlere yol açmıştır (Özdiş, 2010, ss. 37-38). Toplumsal değişim ile Batı arasında geleneksel bir

ilişki bulunmaktadır (Göçek,1999, s. 22). Osmanlı Devleti içinde ekonomik ve kültürel boyutta yaşanan değişimler köklü ve kesin bazı kararların alınmasında ilk adımın atılması için etkili olmuştur. Bu değişimler doğrultusunda siyasi rejim sorunu ortaya çıkmıştır bu rejime 'Mutlakîyetçi Aydın Monarşi' adı verilmiştir ve II. Mahmut döneminde kendine büyük yer edinmiştir. Hatta II. Mahmut için “gavur” tabiri dahi kullanılmıştır çünkü onun tarzı geleneksel düzene aykırı bir tarzıdır. Avrupai bir giyim tarzı mevcuttur ve alışılmışın dışında olan tıpkı Modern Avrupa'daki gibi seyahatlere katılması bunun yanı sıra yabancı dile olan merakı, buharlı gemiye binmesi alışılmış olan padişahlardan aykırı olarak kürk, kavuk ve sorguç kullanmaması ona yapılan bu yakıştırmanın sebebi olmuştur. Bu bakımdan ele alındığında Sultan Abdülmecid ondan çok daha fazlasıyla Avrupai bir yaşam tarzı benimsemiştir hatta Abdülmecid piyano çalan, Batı müziklerine ilgi duyan, yabancı gazeteler okuyan özetle alışılmış olan hayat tarzının dışında yaşam rutinlerine sahiptir (Özdiş,2010, ss. 37-38). II. Mahmut'un şüphesiz ki kendinden sonrasına bıraktığı izler olmuştur hatta Tanzimat'ın temellerinin de II. Mahmut'un bu yaşam tarzı Batı'ya karşı olan ilgisi ve yaşam tarzlarını benimsemesi ile birlikte atıldığı düşüncesi yanlış bir izlenim değildir. Tanzimat, genel olarak batılılaşmanın ilk somut belgesidir ancak Halil İnalcık (İnalcık&Seyitdanlıoğlu, 2006) Tanzimat'ı kimi zaman Osmanlı içindeki Müslümanların ve Hristiyan toplumların arasındaki ilişkilerin bir aşaması olarak gördüğünü belirtirken kimi zaman ise Batı medeniyetlerine dönüşüm ile bir tutulduğunu belirtmektedir.

Bu dönemle yaşanan değişimler, yaşamın eskiye nazaran alışılmışın dışında olan hareketliliği, değişimle birlikte toplum içinde oluşturulan yeni koşullar, yeni olanaklar; genç bürokrasinin önündeki engellerin kalkması gibi birçok sebep toplumda gizemli olan şeylere ilgiyi arttırmış, bireylerin hayat motivasyonları değişmiş, seçkinlerin yaşamlarının bir bölümünde tasavvufi düşünce yerini bulmuştur. 19. yüzyılda seçkin olarak nitelendirilen bu kişilerin çocukları Fransız hocalardan ders almaya başlamış, Avrupa toplumlarının kullandığı müzik enstrümanlarını kullanmayı öğrenmişlerdir. Ancak bunların yanı sıra ailelerin güç aldığı tarikatların şeyhlerinin de ellerinin öptürülmesi gibi alışkanlıklar da devam ettirilmektedir (Ortaylı,2007, s. 18). Bu kapsamda ele alındığında geleneksel yaşam tarzından kopulduğu açıktır ve bu kopma eylemi tam bir devrim niteliğinde ve keskin bir biçimde gerçekleşmekten ziyade bazı adetleri devam ettirerek Batı'lı ve geleneksel olmak üzere ikili bir yaşam tarzı ile gerçekleşmiştir.

Batılılaşma hareketleri zaman içerisinde modernleşmeye dönüşürken Batı'yı direkt olarak kopyalamak yerine, modern Batı toplumuna alt yapı hazırlayan süreçler açığa çıkmaya

başlamıştır. Batılılaşma geleneğinin çok daha köklü olduğu ancak modernleşmenin kapsamının geniş olduğu ve buna ek olarak Türkiye’de batılılaşma ile modernleşmenin ayrı iki süreç olduğu yönündeki düşünceler yakın geçmişte daha da netleşmiştir (Bilgin, 2002, ss. 67-70).

2.4. Türk Aydınlarının Perspektifinden Batılılaşma ve Modernleşme Tartışmaları

Dedesi Mısır Valisi olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın torunu Said Halim Paşa, babası Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyesi Prens Halim Paşa’nın oğludur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Başkanlığı yapmış, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Hariciye Nazırlığı ve Sadrazamlık görevini yerine getirmiş ve aynı zamanda İslamcılık fikir hareketinin teorisyeni olmuştur (Bostan, 2019, ss. 53-55). Said Halim Paşa, İslami bir şahsiyete ve dünya görüşüne sahip olması sebebi ile batılılaşmaya toplumsal hayat anlamında olumlu açıdan bakmamaktadır. Bu duruma karşı olmasının sebebini ise batılılaşmanın Müslümanlar arasında çözümlere neden olacağı düşüncesine dayandırmaktadır. O batılılaşmayı geçici, hayali ve aldatıcı birtakım amaçlar uğruna Müslümanlığı ve Müslümanların ortak ideallerinin yok olması olarak tanımlamaktadır (Bostan, 2019, s. 76). Batı toplumlarıyla yakından tanışma imkânı bulmuştur, bu sebeple Batı’nın teknolojik anlamda gelişmiş olduğunu belirtirken bu seviyeye çıkmak gerektiği düşüncesine sahiptir ancak ortadaki en büyük yanılgı ona göre aydınların, teknolojik gelişmeleri Batı’dan alarak bu seviyeye çıkmak için toplumsal yapının değişmesi gerektiği yönündeki düşünceleridir. Ona göre İslam medeniyetlerinin batılılaşmak için gösterdiği çaba maddi unsurlar dolayısıyla ortaya çıkmış bir çabadır. Bireylerin İslam’ın emir ve hükümleri doğrultusunda yerine getirmeye çalıştığı ibadetlerin hepsini maddi imkânsızlıklar dolayısıyla yerine getiremediklerini ve bu yüzden maddi olanakları sağlayabilmek açısından İslam’ın emrettiği şartlardan soyutlanmak istedikleri düşüncesinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Onun fikirleri ışığında Batı medeniyetinden çok daha aydın bir medeniyet varsa bu da İslam medeniyetidir ve aslında Batı medeniyetinin kaynağı da İslam’dan gelmektedir ancak ne yazık ki zaman içerisinde bu durum unutulmuştur. Batı’lı toplumlar geri kalmışlığın sebebini İslam dini olarak görmektedir. Bu durum Said Halim Paşa’ya göre oldukça büyük bir yanılgıdır çünkü ona göre Osmanlı’nın toplum yapısı ve tarihsel geçmişi ile Batı’nın toplum yapısı ve geçmişi birbiri ile çok büyük farklılıklar göstermektedir. Paşa’ya göre toplumsal yapı ile hukukî düzen oldukça yakından bir ilişki içindedir. Toplumsal yapıya aykırı olan yasaların hiç değiştirilmeden alınıp uygulanması, toplumsal açıdan çok büyük sıkıntılara sebep olurken en önemlisi ise milli değerleri sarsar

nitelik taşımaktadır. Bu yüzden açıktır ki Batı'dan alınacak olan her şey kendi bünyemizce düzenlenerek alınmalı ve millileştirilmelidir aksi bir durum medeniyetin yok olması demektir (Yıldız,2011, ss. 52-56).

Onun bu zihniyeti şüphesiz ki İslam teorisini olması ve milliyetçi olması ile yakından ilişkili bir durumdur ve yine onun fikir dünyasında Batılılaşmak tek yönlü yapılacak bir süreç veya olgu değildir. Batılılaşmaya çok daha derin bir gözle bakmaktadır; batılılaşmanın yalnızca siyasi veya ekonomik bir yönü olamaz bu durumun mutlaka sosyal yaşantı içinde yansımaları olacaktır. Ancak İslam toplumları Batı toplumlarından daha farklı bir sosyal yapıya sahiptir ve bu yüzden de İslamiyet'e zarar verecek durumlar ile karşılaşarak Müslümanların ortak değerlerinin zarar göreceği, ahlaki değerlerin toplumsal alanda ve büyük ölçüde bozulacağı yönündeki düşünceleri mevcuttur. Ona göre Batı'dan alınacak her şey değiştirilmelidir yani milli değerlere uyarlanarak alınmalıdır. Çünkü diğer türlü toplumsal çözümlere sebep olacaktır. Öte yandan bakıldığı zaman Osmanlı'daki çözümlerin sebeplerinden biri de budur. Aydınların Batı'yı överken İslam'ı geri kalmışlığın bir gerekçesi olarak görmelerine karşı çıkmış sosyal yapıların ve tarihsel süreçlerin birbirinden farklı olduğu vurgusunu yapmıştır. Onun yaşantısı ve zihniyeti doğrultusunda özellikle İslamiyet'i yüceltmek, milli değerleri korumak, Müslümanların ortak paydayı paylaşmaları oldukça önemli ve olması gereken durumlardır. Bunlardan koparak bir batılılaşma süreci kabul dahi edilemez. Paşa'ya göre Batılılaşmak sosyal yaşantıyı etkilemeye başlarsa bu büyük farklılıklar yok oluşu veya mahvolmayı simgeler bir süreçtir. Onun bu düşüncesi Batı'yı yakından tanıma imkânı bulması, devlet görevlerinde etkin bir rol oynaması, eğitimi, aile yapısı, İslamcı bir düşünür olması ve milliyetçi zihniyeti çerçevesinde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır.

Abdullah Cevdet'in bakış açısı, Batılılaşma konusunda oldukça net ve keskin hatlara sahiptir. Cevdet, Batı'yı sadece kültürel ve teknolojik açıdan taklit etmenin yeterli olmadığını, Batılı ülkelerin ulaştığı seviyeye erişmek için tamamen Batı medeniyetini ithal etmenin gerekliliğini savunur. Bu nedenle, öz kültürünü bir kenara itmeyi ve Batı medeniyeti yerine kendi içsel kültürünü de kabul etmeyi savunmaktadır. Cevdet'in görüşleri, Batılılaşma sürecindeki tartışmalarda önemli bir konuma sahiptir. Ona göre, Batı medeniyetinin unsurlarını benimsemek sadece dışsal görünüşle sınırlı değildir, aynı zamanda Batı'nın değerlerini, düşünce yapısını ve yaşam tarzını da içermelidir. Bu, sadece teknolojik ilerlemeyle değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal değişimle de ilişkilendirilir.

Cevdet'in fikirleri, sadece Batılılaşma sürecinin nasıl olması gerektiği konusunda değil, aynı zamanda bir ulusun kimliği ve özgünlüğü ile ilgili daha geniş bir tartışmanın parçasıdır. Ona göre, Batı medeniyetini tamamen kabul etmek, ulusal kimliği ve kültürel özgünlüğü tehlikeye atabilir. Ancak, Batı medeniyetinden de faydalanmadan modernleşmenin zorluğuna da dikkat çeker (Doğan, 2012, s.128). Abdullah Cevdet'in Batılılaşma anlayışı 'Topyekûn Batılılaşma' olarak açıklanmaktadır (Vatandaş & Vatandaş, 2023, s.26). Abdullah Cevdet'in Batılılaşma konusundaki görüşleri, dikkate değer bir düşünsel zenginlik sunar ve Batı ile Doğu arasındaki etkileşimin karmaşıklığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Celal Nuri, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumu düzeltmek için yoğun çaba harcamış ve bu konudaki görüşlerini birçok eserinde dile getirmiştir. Celal Nuri, devletin kurtuluşu için Batı'ya dönülmesi gerektiğini sürekli vurgulamıştır. Batı'daki teknolojik ve bilimsel ilerlemelerin önemini kabul ederken, Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere ne kadar uzak kaldığından endişe etmiştir. (Dikici, 2018, s. 173). Bu mesafeyi kapatmak amacı ile oldukça yoğun çalışmalar yapmıştır ve bu çalışmaları dönemin içinde bulunduğu şartların etkileri ile şekillenmektedir. (Buzpınar, 2008, ss. 217-230). Batı yanlısı bir zihniyete sahip olarak kabul edilen Celal Nuri, Osmanlı/Türk modernleşmesinin stratejisi konusundaki düşüncelerini farklı bir perspektiften sunmuştur. Batılılaşma çabalarını, Osmanlı'nın geç kaldığı ve acilen yapılması gereken yenilikler olarak tanımlayan Celal Nuri, geleneği de tamamen reddetmemiştir. Gelenekçi bir yenilikçi veya başka bir ifadeyle "gelenegi reddetmeyen bir reformcu" olarak görülebilir. Celal Nuri, Batı'nın önemine dikkat çekerken, geleneği göz ardı etmeden Batılılaşmanın rotasını belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nin İslamiyet ve Türklük gibi dinî ve etnik kimliklere sahip olduğunu sürekli vurgulayan Celal Nuri, Osmanlı/Türk modernleşmesinin bu değer eksenlerinde yoğunlaşması gerektiğini savunmuştur (Dikici, 2018, s. 173). Celal Nuri, Batılılaşma sürecinde milletin öz değerlerini korumanın önemine vurgu yaparak seçmeci ve kısmi bir Batılılaşma modelini savunmaktadır. Bu yaklaşım, Batı'nın teknolojik ve bilimsel ilerlemelerinden yararlanmayı, ancak aynı zamanda yerel kültürel ve toplumsal değerleri koruyarak milletin kimliğini muhafaza etmeyi hedeflemektedir. Celal Nuri'nin perspektifi, Batılılaşma sürecindeki denge ve uyum arayışını yansıtmaktadır. O, Batı'nın ilerlemelerini reddetmek yerine, bu ilerlemelerden faydalanmanın yollarını ararken, milletin köklerine bağlılığını da göz ardı etmemektedir. Bu çerçevede, Celal Nuri'nin savunduğu seçmeci

Batılılaşma modeli, modernleşme sürecinde dengeli bir yaklaşımı teşvik etmektedir (Ova, 2019, s. 548).

Modernleşme, birçok kaynakta özellikle de 20. Yüzyılın başlarında batılılaşma olarak görülmektedir. Batı'nın, Türkiye ve Osmanlı için ek olarak bir düzenleme kaynağı, anayasal, toplumsal, kültürel bir kaynak niteliği taşınması, model alınan konumda olması dolayısı ile modernleşme ve batılılaşma kavramı birbiri yerine geçmektedir (Karpas, 2022, s. 11). Karpas'a göre, modernleşme en genel anlamı ile bir toplumsal değişim sürecidir çünkü henüz sosyal bilimcileri tam anlamı ile tatmin edecek net bir tanımı mevcut değildir. Bu sebeple herkes kendi alanı doğrultusunda modernleşme ile ilgili olarak tanımlamalar yapmaktadır. Batı'nın zihniyeti doğrultusunda da modernleşme yine Batı'nın inançlarını, tarihsel geçmişini, tecrübelerini ve değer algılarını içinde barındırmaktadır (Karpas, 2006, s. 219). Batı'lı toplumlar da modern dünyayı var etmeye ve etkilemeye çalışmaktadır (Woodruff, 2006, s. 104). Ancak her toplumun tarihsel deneyimi farklı olduğu gibi toplumsal yapıları, kültürleri, ekonomisi, yasaları, inançları, değerleri de birbirinden farklıdır.

Karpas, modernleşme ile ilgili görüşleri çok sert biçimde sorgulamaktadır. O modernleşme ve gelişmeyi tek boyutlu olarak değil daha geniş bir perspektiften ekonomik, toplumsal ve sonrasında siyasal olarak birbirini izleyen süreçleri ele alırken bu biçimde düşünülmesini ve ele alınması gerektiğini de vurgulamaktadır. Karpas (2022) Osmanlı Modernleşmesi adlı eserinde modernleşmenin ana unsurunun "değişim" olduğunu vurgularken; siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik dönüşümlerin toplumun içinde var olduğunu savunmaktadır. Modernleşme noktasından ele alındığında güçler karşılıklı bir biçimde etkileşime girer ve diğerine göre daha üst seviyede yer alan güç (bu güç bir hükümdar, bir iktidar, yönetim veya devlet olabilir) diğerini kendi etkisi altına alabilir. 19. Yüzyılda Müslüman devletler Batı'lı devletler tarafından işgal edilmiş ve adına modernleşme dedikleri deneyimlerini Müslüman devletlere empoze etmiş, sözde bir değişimi kendi çıkarları ve zihniyetleri doğrultusunda dayatmışlardır (Karpas, 2022, ss. 8-11). Ülkemiz de modernleşmek istemiş ancak bunu kendi koşulları doğrultusunda gerçekleştirmeyi amaçlamıştır (Woodruff, 2006, s. 245). Osmanlı her ne kadar Batı'dan etkilenmiş olsa da kısmen serbest yakın bir modernleşmeyi hemen hemen her alanda işlemiştir. Karpas bu açıklamayı yaparken özellikle Batı'da modernleşmenin 16. Yüzyılda yükselmeye başlayan gittikçe gelişen ve 19. yüzyılda daha da yüksek bir biçimde gelişmiş olan bir süreç olduğuna dikkat çekmektedir. Özetle anlatılmak istenen modernlik veya modern olmak

Batı'nın ruhunda mevcut olan bir şey değildir (Karpas, 2022, ss. 8-11). Onun modernleşme anlayışı daha çok değişimin ne olduğu ile ilgilidir. Kısaca Karpas ilerlemenin nasıl olduğuna, dönüşümlerin gerçekleşmesi için örnek alınan her türlü durumu tarihsel süreç içinde analiz etmeye çalışmış ve ustaca çözümlemelerde bulunmuştur. Onun için en temel etkenlerden biri toplumların deneyimleri olmuştur. Karpas Batı'ya gerek sosyal, siyasal anlamda gerekse ekonomik ve kültürel anlamda değişimleri birden çok kez yaşamak zorunda kalmış bir toplum olarak yine de yaşadığı süreci 'geri' olarak nitelendirirken kendisinden çok daha eskide kalan medeniyetlere bu fikirleri, hayat tarzlarını dayatmaya çalışan bir toplum olarak bakmaktadır. Hatta kendi aralarında entelektüel bir tabaka oluşturduklarını ve bu entelektüel sınıfa modernlik adı altından kendi zihin dünyalarının ürünlerini, fikirlerin, öğrettiklerini sonrasında da bu kişilere modernliğin öncülleri dediklerinin vurgusunu yapmaktadır. Karpas bu biçimde modernleşmeyi daha geniş bir alana yayma eğiliminde olduklarını, kişiler aracılığı ile asıl gayeye ulaşmak istediklerini de belirtmektedir (Karpas, 2022, ss. 8-10). Kemal Karpas'ın görüşleri esasen Batı'yı kötülemek veya modernleşmedeki rolünü, gücünü yok saymak değildir. O tüm bunları anlatırken aslında her milletin kendi çizgisi, tarihsel geçmişi olduğu gibi Osmanlı'nın ve Türkiye'nin de olduğunu ve bu sebeplerle batılılaşma konusunda her milletin yapması gerektiği gibi Batı'dan örnek alırken bunları kendi çizgisi ve zihniyetine göre uyarlayarak aldığıının ayırımını yapmaktadır.

Şerif Mardin, Batıcılık ile ilgili olarak Osmanlı'nın yükselme döneminde kendini Batı'dan üstün görmesi gerekçesi ile Batı'yı model almadığını ancak gerileme dönemine girilmesi sonucunda bir batılılaşma sürecinin başladığının vurgusunu yapmaktadır (Mardin, 2018, s. 9). İlerleyen safhalarda Batı'ya gönderilen elçilerin anlatıları neticesinde Batı'nın bireyin refahı ile ilgili değer algıları da (Lale Devri) Osmanlı'nın idarecini sınıfının elde ettiğı bilgilerden biri olmuştur. Mardin bunları açıklarken sonuçlarına da dikkat çekmektedir. Örneğin bu hayat tarzının sınıflar arasında bir çatışmaya sebep olması Patrona İsyânını oluşturmuştur, çünkü devletin ortaya çıkan zaafı sonucunda yeniçeriler ve sadrazam düşmanları orta ve alt sınıfı da içine alarak, yerel kültürün engellendiğini, üst kesim olarak adlandırılan sınıfa imtiyaz tanındığı düşüncesindeydiler (Mardin, 2018, s. 10). Bu durum bir başkaldırma örneğı niteliğinde bulunmakta ve bu ilk tepki sonrasında batılılaşmanın yanlış algılanmasına dayalı tepkiler yine başka örneklerle kendini ara ara göstermektedir. Mardin'in, batılılaşma ile ilgili dikkat çektiğı bu kırılma veya yaşanan kopukluklar Cumhuriyet'e kadar devam etmiştir.

Şerif Mardin bu çatışma durumunu daha iyi açıklayabilmek ve buna ek olarak Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısını kavrayabilmek, Batı toplumları ile kıyaslayabilmek adına merkez-çevre metaforunu kullanmaktadır (Altun, 2021, s. 77). Bu kavramları toplumsal yapı analizinde ilk kullanan isim Edward Shils olmuştur. Tüm toplumların kutsal bir güce sahip merkezi olduğunu vurgulayan Shils'e göre bu merkezi konum gücünü, inanç ve değerlerden almaktadır (Gülener, 2007, s. 37). Mardin, Shils'in bu tanımının soyut kaldığını ve merkez- çevre ilişkisinin soyuttan somuta doğru gidebilen bir kapsamı olduğunu vurgusunu yapmaktadır. Ona göre bu ilişki, toplumu analiz etmek için bir araç konumundadır ve merkezin çevreyi kontrol altına almaya çalıştığı bir çabanın ürünüdür (Mardin, 2011, ss. 237-238). Mardin, Türkiye'nin geçmişte yaşadığı gelişmelerle, Batı arasında kıyaslama yapılması noktasında merkez-çevre metaforunun kullanılmasını sürecin daha net anlaşılmasına fayda sağlayacağı görüşündedir (Tuncel&Gündoğmuş, 2012, s. 141). Modernleşme kapsamında merkez çevre ilişkisi Batı'nın aksine uzlaşmak yerine, kırılmanın, gerilemenin ve çatışmanın olduğunu söylemek mümkündür (Öztürk&Ertürk, 2013, s. 211). Batı kültürüne doğru bir eğilim gösterilmesi, modernleşme süreci ve bireyselleşme olgusu ile yakından ilişkilidir. Küreselleşme süreci ve tüm bunlara bağlı biçimde ortaya çıkan kentleşme, ekonomide liberal politikaların izlenmesi ile birlikte bireyselleşme süreci de büyük bir ivme kazanmaktadır. Birey kendine modernleşme, sanayileşme, kentleşme, küreselleşme ve gelişen teknolojiler ile birlikte yeni bir kimlik oluşturmakta ve kendini kutsal görülebilecek bir noktaya getirmektedir.

2.5. Birey ve Bireyselleşme

Birey, Rönesans dönemi itibari ile önem kazanan Aydınlanma ve modernleşme süreci ile daha da yaygın hale gelen bir varlıktır ve toplumsal hayatta yaşanan büyük değişimler sonucu giderek daha da önem kazanmıştır. Bireyselleşme ise toplumların kısıtlamaları, cemaatlerin veya eski toplumsal kuralların baskılayıcı 'biz' zihniyetinin tam tersi bir süreç içerisinde şekillenmiştir. Otoriteye, adetlere, geleneklere karşı bir mücadeleyi temsil eden bireyselleşme bu gelişimleri yaşarken bu duruma kişisel haklar veya özgürleşme çerçevesinde 'Biz' zihniyetine karşı 'Ben' zihniyeti doğrultusunda şekillenmiştir. Her ne kadar bu dönüşüm eski baskıların bitmesi veya zincirlerden kurtulmak amacı ile yapıyor olsa da yerine yeni baskıları ortaya çıkarmıştır. Yani "ben" duygusu zamanla ortak değerlerin aşınmasına, yok olmasına yol açmış etki alanını genişletmiştir (Cocuff, 2016, ss. 11-12).

Zygmunt Bauman toplumun dışında yaşam sürmek, bireyselleşmek fikrine pek sıcak bakmamakla birlikte daha çok toplumu yücelten bir yaklaşıma sahip olmuştur. Bireydeki topluma karşı olan aidiyet duygusu ve toplumun içinde yaşamının mutluluğun sırrı olduğu vurgusunda bulunmuştur. Toplumu güçlü bir yapı olarak görmekle beraber, toplum içinde onaylanma, saygı duyma, paylaşma gibi değerler ile mutlu bir yaşamın sırrını çözme çabasında olmuştur. Çünkü birey hayatın manasını toplum içinde bulabilen bir varlıktır. Hatta özgürleşmenin de Durkheim'ın düşüncesi ışığında ancak toplum ile birlikte mümkün olabileceğine işaret etmiştir. Hatta Bauman, bireyin günden güne bireyselleşme süreci ile daha yakından bir etkileşime girerken yaşamlarında mana arayışlarına ve hayattaki hedeflerine ulaşmak noktasında çok daha fazla bir mücadele göstermek zorunda kaldıklarını ileri sürmüştür (Bauman, 2020, ss. 10-24).

Bireyin, bilinçli bir varlık olması kendi kararlarını alması ve bu kararların iyi-kötü sonuçlarına katlanabilmesi, çevresini etkilemesi, dönüştürebilmesi ve yine kendisinin de etkilenebilmesi açısından diğer varlıklardan önemli ölçüde ayrılmasına sebep olmuştur. Her bireyin toplumsal hayatta kendine ait sınırları bulunmaktadır. Yani birey toplumun bir üyesidir ve tek başına toplum olmadan bir yaşam süremez (Güngör Karyağdı, 2022, s. 16).

Bireyselleşme ile birlikte modern toplumda aile kavramı, geleneksel topluma kıyasla gücünü kaybetmeyle karşı karşıya kalmış, kentleşmenin artmasıyla birlikte komşuluk ilişkileri zayıflamış ve bireyi merkeze alan ilişkiler ön plana çıkmıştır (Aksoy, 2022, ss. 36-37).

İktisadi açıdan bakıldığında 19. ve 20. Yüzyılın ilk yarısından sonra özellikle 1970'lerin sonuna doğru neo-liberalizm ve küreselleşme sürecinde yaşanan gelişmelerde serbest piyasaya bağlı rekabetçi yapı ve iktisadi özgürlük alanındaki gelişmeler de yine bireyselleşme düşüncesi etrafında şekillendiği görülmektedir (Aksoy, 2022, s. 15-16). Bu süreçte birey ekonomik kararlar alma noktasında kendi menfaatlerini ön plana çıkarmaya çalışırken bireyselleşme süreci daha hızlı ve somutlaşan bir gelişme olarak toplumsal değişim sürecinin belirleyici aktörü olarak öne çıkmıştır.

3.KÜRESELLEŞME VE NEOLİBERALİZM DENKLEMİNDE BİREY VE BİREYSELLEŞME

3.1. Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye’de çok partili hayata 1946 yılında geçilmiş ancak 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte uygulanmaya başlanmıştır (Kazgan, 2006, s.74). Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçişle birlikte toplumsal kesimlerin siyasi tercihlerini ifade etme ve siyasal katılım imkânı genişlemiştir.

Türkiye’de çok partili siyasi yapıya geçişte, İkinci Dünya Savaşı’nın etkisi belirleyici olmuştur. Savaşı müttefiklerin kazanması, otoriter tek parti rejimlerine dayanan ülkelerin itibarını zedelerken, demokratik ve serbest seçimlere dayalı sistemlerin önemi daha da artmıştır. Bu dönemde, Batı’lı müttefiklerle yakın ilişkiler kurmak isteyen ülkeler, kendi siyasi sistemlerini gözden geçirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Türkiye’de bu süreçte Batı’ya yönelerek, demokratik bir siyasi hayata geçiş arzusunu açıkça ifade etmiştir (Akıncı & Usta, 2016, s. 277). Çok partili hayata geçiş direkt olarak bir demokratikleşmeyi ifade etmemekte birlikte demokratikleşme sürecinin büyük bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Uluç, 2020, s. 466). İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte, Türkiye’nin demokratikleşme süreci hız kazanmış ve çok partili siyasal sisteme geçiş için önemli adımlar atılmıştır. Bu süreç, Türkiye’nin demokratikleşme ve Batı’ya entegrasyon yolundaki kararlılığını vurgulamış ve ülkenin siyasi manzarasını köklü bir şekilde değiştirmiştir (Akıncı & Usta, 2016, s. 277).

Türk siyasal hayatının tek partili ve çok partili dönemlerinde, yoğun kentleşme olgusu önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, hem iktidarların kentleşmeye ve kent oluşturmaya bakışlarını etkilemiş hem de köylerden kente göç eden nüfusun yerleşim düzenlerini dönüştürmüştür. Ancak, iktidarların kentleşmeye yaklaşımı zaman zaman paralellik gösterirken, zaman zaman da farklılıklar ortaya çıkmıştır (Balcı, 2018, s.9).

Tek partili dönemlerde, Cumhuriyet döneminin modernleşme politikaları çerçevesinde kentleşme önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede kentler modern altyapıya kavuşturulmuş, sanayileşme teşvik edilmiş ve köyden kente göç hareketi desteklenmiştir. Ancak, bu süreçte kentlerin sınırları genişletilmiş ve mahalleler oluşturulmuş olsa da bazı kesimlerin kırsal yaşam tarzına olan bağlılığı nedeniyle tam anlamıyla bir kentleşme süreci yaşanmamıştır.

Genel olarak, Türk siyasal hayatının her döneminde kentleşme süreci karmaşık ve çeşitli faktörlerin etkisi altında şekillenmiş, hem ekonomik hem de sosyal yapıda önemli

değişimlere neden olmuş ve Türkiye'nin modernleşme sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır.

3.2. Köyden Kente Göç ve Toplumsal Değişme

Köklerini Osmanlı'nın son dönemlerinden alarak günümüze sirayet eden Batı ve Batılılaşma problemi Modernleşme hareketlerini başlatan bir sorun haline gelmiştir. Bu problemin bir çözümü olarak modernleşme süreci toplumun tüm kesimlerinde kendini göstermiştir (Aydemir, 2006, s. 201). Problemin çözümünün geleneksel yapıdan kopmak olduğu düşüncesi zihniyetlere nüfuz etmektedir. Küreselleşme, sanayileşme, teknolojinin gelişmesi, üretimde yaşanan değişimler ile birlikte toplumsal değişim süreci ve modernleşme hareketi ve bu etkenlere bağlı bir biçimde bireyselleşme süreci hız kazanmaktadır. Geleneksel yapının yitirilmesi de bu duruma paralel olarak hızlı bir biçimde kendini gösterirken sanayinin hızlı gelişmesi, köyden kente göç hareketi bireyi özne konumuna getirerek bireye verilen değeri daha çok arttırmakta ve bireyselleşmenin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Değişimin daha iyi anlaşılması ve geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişin arka planının bilinmesi açısından öncelikle teorik sonrasında pratik aşamalarda neler yaşandığını bilmek gerekmektedir. Çünkü geleneksel yapıdan modern yapıya geçen birey bu modern dünyada kendine büyük yer edinmekte ve bireyselliği ile ön plana çıkmaktadır.

Toplumsal değişim süreçleri söz konusu olduğunda öncelikle yabancı ve yerel olmak üzere birkaç düşünürün değişmeye, batılılaşmaya, modernleşmeye bakış açısını ele almak gerekmektedir. Teorik çerçevede de olsa düşünürlerin fikirleri hayata geçirilen uygulamalar noktasında bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Emile Durkheim'in toplumun nasıl oluştuğu ile ilgili en temel teorisi toplumsal işbölümüdür. Durkheim için bu sorunun cevabı ise dayanışma olgusunda yatmaktadır. Bu sebeple Durkheim mekanik dayanışma modelinden organik dayanışma modeline bir geçiş sürecinden bahsetmektedir. Durkheim, işlevselci bir bakış açısına sahip, modern sosyologlar arasında yer alması sebebi ile onun için toplum, bir organizmaya benzemektedir. Bu organizma içerisinde ayrı ayrı bir işlevi yerine getirmek amacıyla birleşmiş parçalar bulunmaktadır ve bu parçalar bir bütün halinde toplumu oluşturmaktadır. İş bölümü ile ilgili olarak Durkheim, günümüz sanayisinin git gide büyük makineler ile bir gelişme gösterdiğini ve sanayinin gelişiminin de bu makinelere bağlı olması sebebiyle, büyük güçlerin ve büyük çaplı sermayenin de birleşmesi sonucunda işlerin çok büyük oranda büyümesine ve bölünmesine neden olmaktadır. Ancak tek mesele

yalnızca fabrikalardaki bu iş kollarının birbirinden ayrılması değil her bir iş kolunun kendi içinde uzmanlaşma gerektirmesi durumu da bir diğer meseledir (Durkheim,2020, s. 63). Durkheim için asıl mesele birey ve toplum arasındaki bağı anlamaktır.

Esasen Durkheim zihniyet dünyasında nasıl olurda birey bir topluluğu oluşturabilir, toplumsal varlığın şartı olan uzlaşmayı nasıl gerçekleştirebilirler gibi sorulara cevap aramaktadır. Bu cevaplar dayanışmanın iki şekli olan mekanik ve organik arasındaki farkı ortaya koyarak verilmektedir (Celayiroğlu, 2004, s. 6). Mekanik dayanışma modeline, benzerlik dayanışması da denilebilir. Pek çok bilinç halinin toplumun tüm bireylerinde ortak halde bulunmasından dolayı toplumda dayanışma mevcuttur (Durkheim, 2020, s. 141). Bir toplumsal değişim süreci olarak mekanik dayanışma modeli daha çok ilkel toplum tipinde görülürken, organik dayanışma daha çok modern toplumlarda görülmektedir ve toplumdaki tutarlı birliğin farklılaşması ile manasını bulan bir dayanışma modelidir (Celayiroğlu, 2004, s. 6). Geleneksel toplumlarda ve modern toplumlarda da işbölümü görülmektedir ancak işbölümü organik dayanışma modeline sahip olan modern toplum yapısında çok daha karmaşık bir haldedir. Bunun aksine geleneksel toplum yapısındaki işbölümü çok daha basit bir biçimdedir, ilişkiler yüz yüze ve mekanik bir biçimdedir. Ortak paylaşılan bir hayat tarzı mevcuttur, gelenekler, adetler herkes tarafından bilinir ve uygulanır. Ortak bir ahlak algısı ve değerler, kolektif bir bilinç toplumsal anlamda her alana sirayet etmiştir. Bireysellik açısından ele aldığımız zaman bireysellik ya yoktur ya da çok az düzeydedir. Farklılıklar yine aynı şekilde çok azdır (Slattery, 2020, s. 115). Mekanik dayanışma modeli için daha çok köy hayatı ve geçimini tarım, avcılık gibi alanlardan elde eden birey topluluklarında görülen bir model olarak açıklamak mümkündür.

Organik dayanışma modeli ise mekanik dayanışma modelinin aksine farklılıkların mevcut olduğu bir dayanışma modelidir. Görev ve sorumlulukların daha fazla ve çeşitli olması sebebi ile bu dayanışma modelinde işbölümü ile bireylerin birbirine bağlılığı söz konusudur. Mekanik dayanışma modelinin tam aksine bir suç işlendiğinde bu topluma karşı işlenmiş bir suç sayılmaz (Celayiroğlu, 2004, s. 6). Bireysellik daha ön plandadır ve özgürlük anlayışı birey için gelişmiş bir kavramdır.

Ferdinand Tönnies'in toplumsal değişim teorisi, cemaat toplum yapısından cemiyet toplum yapısına geçiştir. Tönnies'in bu teorisinde cemaatin (Gemeinschaft) kırsal yaşamın özelliklerini temsil ettiğini buna karşılık olarak cemiyetin (Gesellschaft) ise şehir hayatını temsil ettiğini söylemek mümkündür. Tönnies'de bu ikisi arasındaki farkları karşılaştırarak

analiz etmektedir. Tönnies cemaat kavramını, her çeşit gizli ve bize mahsus olan ortak yaşam olarak açıklarken bu duruma cemaat yapısındaki yaşam olarak açıklık getirmektedir. Cemiyeti ise kamusal yaşam olarak ifade etmektedir. Birey, doğduğu andan itibaren toplumsallaşma sürecine tabii bir varlık olarak iyisi veya kötüsü ile kendi cemaati içindedir. Cemiyet ise bireyin bilmediği, uzak olduğu bir alana gitmesi gibidir. Cemaat eskiyi, cemiyet yeniyi ifade etmektedir (Tönnies, 2020, ss. 39-41). Cemaat toplum tipinde bireylerin bulundukları yere bağlı kalmaları genellikle toprağa, kan bağına, alışkanlıklara bağlıyken cemiyet bu yaşama göre daha zıt bir yapıya sahiptir. Cemiyet toplum tipinde modern şehir yaşamının, yapay ve geçici ilişkileri mevcuttur. Ekonomik gelir kaynağı genellikle sanayi veya ticarettir, bu durumun yanı sıra ticarete rasyonel ve çıkar ilişkileri mevcuttur. Samimi, birebir ilişkiler yerine resmi veya sözleşmeye dayalı ilişkiler görülmektedir. Gündelik ilişkiler araçsal bir konumdadır ve bireyler birbirleri ile bir şeyler alıp vermek üzerine bir ilişki yaşamaktadır. Rekabetçi bir ilişki genel anlamda tüm bireylerde görülmektedir (Slattery, 2020, s. 60). Köy yaşamı veya kırsal yaşam cemiyete yabancı yaşamlardır çünkü cemiyet bir kavram olarak, bir zümreye hitap etmektedir. Daha çok şehir kültüründe şüphesiz yer almış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma tam ters biçimde kırsal yaşam içerisinde bireyler arasında cemaat kavramının daha keskin biçimde görüldüğünün vurgusunu yapan Tönnies'e göre bu durum asıl gerçek olan birlikte bir hayatı ifade etmektedir. Cemiyet ise cemaatin aksine geçici ve yalnızca görüntüde var olandır. Cemaat'ın yapısı süreklilik göstermektedir ve canlı bir yapıya sahiptir. Bunun aksine cemiyet mekaniktir ve cansız olanı, yapay olan bir grup olarak ifade edilmektedir (Tönnies, 2020, ss. 39-41).

Eski olan geleneksel hayat tarzının yerini yeni modern hayat tarzı almaktadır. Gemeinschaft bir terim olarak, uyumlu ve istikrarlı geçmişe romantik bakışı içermektedir. Bu ideal tip Tönnies'e göre, kişisel, yakın ve sürekli insan ilişkilerini içeren topluluk ilişkilerini vurgulamak için kullanılmaktadır (Slattery, 2020, s. 59).

Modern sosyologlardan Max Weber için toplumsal değişim süreci geleneksel toplumdan modern topluma geçiştir. Onun bu teorisinde geleneksel, karizmatik ve hukuksal veya rasyonel otorite tipleri mevcuttur ve bu üç ideal tip üzerinden geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecini, toplumsal değişim sürecini açıklamaktadır.

Weber için geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş sürecinde belirleyici olan ideal tip, otorite türü karizmatik otorite olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun sebebi karizmatik otoritenin hem geleneksel toplum yapısını hem modern toplum

yapısını dönüştürücü güce sahip olmasıdır (Yeşildal, 2013, s. 60). Weber'e göre, modern çağın ruhunu oluşturan en temel özellik rasyonalitedir. Bu rasyonalite ise geçmiş toplumlar ile günümüz toplumları birbirinden ayıran önemli bir özelliktir (Slattery, 2020, s. 41). Weber bürokrasinin farklı toplum türlerinde, farklı tarihsel çağlarda var olan bir olgu olduğunu düşünmektedir. Ve ona göre bürokrasi; yazılı kuralları olan, görev ve yükümlülüklerin, yetkilerin belli bir hiyerarşiye göre belirlendiği bir organizasyondur (Ekşi, 2010, s. 190). İşbölümüne dayalı bu bürokrasi, Weber'e göre, modern sanayi toplumlarında çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Rasyonel bir örgüt biçimidir ve bürokrasi, diğer örgüt biçimlerinden üstün bir yapıdadır.

Weber için geleneksel toplumdan modern topluma geçen sanayi toplum yapısının en temel özelliği rasyonelleşmedir. Modern toplumlarda birey rasyonel, mantıklı ve hesaplı bir düşünme eğilimi içerisindedir. Eylemler ve planlama şekilleri değişim gösterirken işte bu durum bürokratikleşme olarak açıklanmaktadır (Slattery, 2020, s. 41). Burada yer alan esas kavram biçimsel rasyonalite olarak adlandırılan rasyonelitedir. Modern, sanayi toplumlarına özgü olan bir rasyonalite tipi olmakla beraber yalnızca Batı toplumlarında görülmektedir. Weber'e göre kişiye özel uygulamalar bu rasyonalite tipinde mevcut değildir. Değerlerden kopmayı hedefleyen biçimsel rasyonalite tipini geleneksel toplumlarda görmek mümkün değildir. Bu tipe göre bireyler parasal anlamda çalışmaları ile ölçülen meta durumunu almaktadır. Bu rasyonelitenin son noktasında bürokrasi meydana gelmektedir (Akpınar, 2014, ss. 192-194). Ona göre modern sanayi toplumlarında güç, rasyonel bir temele dayanmaktadır. Geleneksel toplumlarda olanın tam aksine modern toplum yapısında hukuki bir otorite mevcuttur ve güç kaynağını bundan alırken geleneksel toplum yapısında değerler ve gelenekler mevcuttur (Slattery, 2020, s. 42). Bireyler geleneksel toplumlarda bir dayanışma duygusuna bağlı hareket ederken, modern sanayi toplumlarında dayanışmanın yerini uzmanlaşma ve alt üst ilişkisine bağlı bürokrasi almaktadır. Bu sebeple bireyselleşme modern sanayi toplumlarında kendine uzmanlaşma adı altında çok ciddi bir yer edinmiştir.

Bu konuda Türk sosyologlarının teorik çözümlemelerini ele alacak olursak Türkiye'de ki ilk sosyoloji bölümünü kuran ve toplumcu, milliyetçi, dayanışmacı niteliklere sahip modern bir toplumun oluşumu konusunda sosyolojiden faydalanan Ziya Gökalp, Emile Durkheim'in zihniyetinin, fikirlerinin etkisinde kalmış ve Türkiye'de temsilciliğini yapmıştır (Kaçmazoğlu, 2013, ss. 3-4). Ziya Gökalp'in aslında modernleşme ile ilgili düşüncesi doğu kültürünü de içinde barındıran bir batılılaşma sürecidir.

Gökalp'e göre uluslar arasında gerilimler olmasına gerek yoktur çünkü bir ulusun kültürü ile diğer ulusun kültürü arasında bir uyum yakalanabilir ve farklı gereksinimlere karşılık verebilir. Bu sebeple de ona göre, Türkler açısından Türk-İslam kültürünü hedeflerken modern uygarlığın aklı, bilimi ve teknolojisini alması olağan bir durumdur. Gökalp çağdaşlaşmacı bir sosyologtur ve evrimcidir bu sebeple de toplumların ileri yönde bir evrim gösterdiğini düşünmektedir. Ona göre çağdaşlaşma, Batı'nın bilimsel, teknolojik ve sanayi uygulamalarını takip etmesini ifade eden bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunu yaparken bu süreç içerisinde Batı'nın ahlak anlayışını ve değerlerini, yaşam biçimini takip etmeye gerek duymayan bir çağdaşlaşma anlayışına sahip olan Gökalp, savunmaya yönelik bir modernleşme anlayışı benimsemektedir (Parla,1993, ss. 52-62). Onun bu düşüncesi ışığında çağdaşlaşma sürecinde kendi kültürümüze kalarak ve kültürümüzü yüceltirken bunun dışında Batı'nın teknolojik, sanayi gelişmelerini de kendi kültürümüz içerisinde uyarlayarak almak gerekmektedir. Bu yüzden kendi kültürümüzü korumamız açısından bir savunma göstermek zorunda olduğumuzu vurgulamaktadır.

Ziya Gökalp'in düşüncesi Doğu ile Batı arasında bir sentez yapmaktır. Yani çağdaşlaşırken doğunun kültürünü de bu sürece dâhil etmek bu kültürü tanımak ve unutmamak gerekmektedir. Eğer bir batılılaşma hareketi gerçekleştirilecek ise bu hareket toplumun yapısına uyarlanarak gerçekleştirilmelidir. Onun için toplumsal değişme doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçmektir bu da bahsettiğimiz şekilde gerçekleşmelidir. Bu sebeple imparatorluktan ulus-devlet safhasına geçmek amacı ile çalışmalar yapmıştır (Kaçmazoğlu, 2013, ss. 4-12). Ulus dediğimiz ise aynı kültürü, aynı ülküyü paylaşan, dayanışma içinde olandır.

Sosyal yapıdaki değişimler ve bireyin toplum ile ilişkisi konusunda Prens Sabahattin Bey'in görüşleri oldukça büyük bir önem arz etmektedir ve özellikle 20. Yüzyıl başlarında Türkiye'deki eğitim tartışmaları kapsamında fikirleri önemli bir ışık kaynağı niteliği taşımaktadır (Ergün,2008, s. 2).

Sabahattin Bey'in toplumsal değişim anlayışına göre ülkemizde eğitim ve yönetim olmak üzeri iki temel sorun bulunmaktadır. Ona göre idari yapı merkeziyetçi yapıdan ademimerkeziyetçi yapıya geçmesi ile çözülecek bir sorundur ancak bunu yaparken eğitim anlayışının da paralel olarak değişmesi gerekmektedir (Kaçmazoğlu, 2013, s. 13). Sabahattin Bey'e göre değişim şarttır çünkü mevcut sorunların çözümü ancak değişim ile mümkün olacaktır. Bütüncü yapıya karşı duran Sabahattin Bey'in en temel görüşü bireyciliktir.

Sabahattin Bey'e göre toplumsal refah için, toplumsal yapıyı bölmeden ele almak ve sonrasında alt yapı ile değiştirmek gerekmektedir sonuç olarak yeni bir yapı elde edilir ve bu durum için yeni bir üst yapı kurumları inşa etmek ya da mevcut kurumları yeniden biçimlendirmek gerekir. Bu durum ancak eğitim ile yapılacak bir değişikliktir. Bireyci bir toplum yapısını benimseyen Sabahattin Bey'e göre, bu toplumsal yapıya ulaşmak için de yeniden düzenlenmesi gereken bir alan olarak eğitim kurumunu görür (Ege, 1977, s. 166).

Türkiye'de toplumsal değişim hareketlerinin en önemli göstergelerinden bir diğeri ise özellikle 1950'li yıllarda çok yoğun bir biçimde görülen köyden kente göç olgusudur. Öncelikle göçün tanımını yaptığımızda genel olarak uluslararası göç bireylerin, bulundukları bölgeden uzun veya kısa süreli olarak başka bir bölgeye gitmesidir. Daha detaylı bir biçimde göç bireylerin uzak bir mesafeye yani yaşadıkları bölgenin dışına gidip tekrardan yerleşmesi olarak tanımlanmaktadır. Göç, coğrafi bir olgudur (Bartram&Poros&Monforte, 2017, s. 13). Göç kavramı, en genel biçimi ile bireylerin farklı sebeplerden ötürü bulundukları bölgeleri bırakarak kendilerine başka bir yaşam bölgesi bulmaları olarak açıklanabilir (Güreşçi, 2011, s. 127). Ancak göçü yalnızca coğrafi bir süreç olarak ele almak doğru değildir çünkü göçün toplumsal alandaki yansımaları yok sayılamayacak kadar büyüktür. Elbette ki uluslararası süreçler ile göçün direkt ve doğru orantılı bir bağlantısı vardır. Yani uluslararası bütünleşme arttıkça göç sayıları da uluslararası alanlar için artmaktadır (Dedeoğlu&Gökmen, 2011, ss. 105-110). Ülkelerin kendi içlerinde yaşadığı yoğun veya seyrek göçlerde mevcuttur yalnızca uluslararası düzeyde olan göçler değil toplumsal değişim süreçleri içerisinde Türkiye'de köyden kente yoğun göçler yaşandığını söylemek mümkündür.

Köyden kente göç olgusu Türkiye'de 1950'li yıllara tekabül eden çok partili hayata geçişin, sanayileşmenin, kentleşme ve Batı'ya açılmanın olduğu dönemde hızlanmış bir süreçtir (Güreşçi, 2011, s. 127). Türkiye açısından göç olgusu toplumsal değişim süreci bakımından oldukça önemli bir konudur. Toplumsal hareketlilik ve devinimin gerçekleşmesinin yanı sıra yeni gereksinimlerin ortaya çıkmasının, yeni öğelerin toplumsal yapıya dâhil edilmesine sebep olmaktadır. Bu durumun yanı sıra bir diğer etken olarak ekonomik değişim ile birlikte göç, sosyal yapı içindeki değişimin en temel kaynakları arasında yer almaktadır (Sunar, 2014, s. 6). Göç, yalnızca bir bölgenin değişimini kapsamamaktadır hem göç edilen bölgeyi hem göç alan bölgeyi ilgilendiren bir süreçtir. Bu durum Türkiye'de kırdan kente göç olarak ele alındığında kırın yaşamını da kentin

yaşamını da derinden etkileyen bir durumdur ve kır da, kent de baştan aşağı bir değişim görerek yeniden şekillenmektedir.

Türkiye’de köyden kente göçün sanayileşme ile birlikte kente duyulan işçi ihtiyacından kaynaklandığı belirtilmektedir. Kırsalın veya köylerin nüfuslarındaki iş gücünde bulunan insan fazlalığı kentleri daha cazip bir konuma getirirken kırsal kesimde itici bir gücün oluşmasını sağlamıştır (Güreşçi, 2010, s. 77). 1950 yılları ve sonrasında artan iç göç hareketlerinin sebebi makineleşmenin artması ile beraber kentte bulunan iş imkanları ve işçi talebi artış göstermiştir (Sevinç&Kantar Davran&Sevinç, 2018, s. 74). Köy dinamizminin eksik kaldığı sektörel manada problemlerle karşılaştığı gerçeği kabul edilmekte ve çözümü olarak da şehirler görülmektedir (Harvey, 2015, s. 136). Köyde kendini geçindirmekte zorlanan bireyler kent hayatında yeni bir iş bulma çabası içerisine girmektedir.

Kemal Karpas, Türkiye’de “Toplumsal Dönüşüm” kitabında II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’de yaşanan bu büyük göçün sebebinin kaynağı 19. Yüzyıldaki toplumsal ve ekonomik çözölmeyi oldukça yukarı bir seviyeye taşıyan ve toplumsal, ekonomik hayata yeni bir yol çizen bir takım sosyal, demografik, iktisadi ve siyasal etkenler olduğundan bahsetmektedir. Karpas 1950’den öncesine bakıldığında tarımsal anlamda her yıl düzenli bir biçimde üretimde artış gözlemlendiğinin ancak daha sonraki süreçte köy yaşamındaki şartların oldukça kötü bir noktaya geldiğinin vurgusunu yapmaktadır. Bu kötüleşme durumunun sebeplerinden biri tarıma yapılan yatırımların azalmasıyken, tarımda modernleşme anlamında da eksiklikler görölmeye başlanmıştır. 1961 yılı ve sonrasında ise tarımda modernleşme hareketleri yavaş da olsa bir süreklilik göstermiştir. Böylelikle artan makineleşme sonucu ekonomik etkinlikler gerek ulusal alanda gerek yerel pazarlarımıza uyarlanması ile birlikte artış göstermeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında etkin olan güç (köy ağaları, aşiret reisleri, toprak ağaları) köyde yaşamına devam edebilirken emeğini satarak geçimini sağlamaya çalışan büyük bir kesim kente göç etmeye devam etmiştir. Dönemin yöneticilerinin, seçkinlerinin, bazı kentleri modernliğin bir inşası konumuna getirmek amacı ile köylüleri ağır vergiler ödemek zorunda bırakması da yine köyden kente göçün bir diğer sebebidir (Karpas, 2019, ss. 90-91). Ancak köyden kente göç yalnızca sanayileşme ile açıklanamaz. Köylerdeki doğal nüfus artışında yaşanan patlamalar da bu sürecin bir diğer ayağı konumundadır. Köydeki itici güçlerden biri olarak sayılabilecek bu nüfus patlamaları sonucundan kentlere bir göç akını meydana gelmektedir ve kentleşme süreci başlamaktadır (Kongar, 2018, s. 550). Köyde geçim kaynağı genellikle toprağa ve

hayvancılığa bağılıyken, ilerleyen dönemlerde artan makineleşme ve buna bağılı olarak insan emeğine duyulan ihtiyacın azalması, bireylerin vergilerle baş edememesi, yoksulluğun kendini göstermeye başlaması, geçimlerini sağlamak konusunda yaşadıkları sıkıntılar dönemin siyasi yöneticilerine karşı bir düşünce yapısına bürünmelerine sebep olurken en önemlisi ise çiftçiler ekonomik ve psikolojik anlamda büyük bir çöküş yaşamış ve göç etmek zorunda kalmışlardır.

Bireyler yaşamını devam ettirebilmek için yaşamış olduğu toplumu, toplumsal dünyayı değiştirmeye çalışmaktadır. Bireyler doğası gereği bulunduğu yere müdahale etmek isterler. Toplumsal değişmeler olumlu ya da olumsuz olduğu gibi planlı ve plansız bir değişimde söz konusu olabilmektedir. İnsanlar bulunduğu topluma ya asimile olur ya da bu durumu kabullenirler. Toplumlarda her şey değişim göstermektedir (Yeşildal, 2013, s. 55). Bireyler bulunduğu topluma asimile olurken içinde yaşamış olduğu topluma alışıp o topluma uygun yaşamlarını devam ettirebilirler ya da kendi alışkanlarından vazgeçmek istemeyip kendi geleneklerini ve yaşam tarzını devam ettirebilmektedirler.

Toplumda değişme olumlu ya da olumsuz açıdan değişiklik gösterebilir. Değişme iyi veya kötü yönde de olmaktadır. Çünkü toplumda değişmeler oldukça bireyler alışmakta zorlanabilmekte ya da bu değişmeyi kabul etmek istemeyen kesimler olabilmektedir. Toplum sürekli olarak değişim göstermektedir ve süregelen bir değişim söz konusudur. Gerek beşeri unsurlarla gerek teknolojinin gelişmesi değişim göstermektedir (Sever, 2019, s. 4). Köyden kente göç bir toplumsal değişim örneğidir. Bireyler köyden kente göç ettiklerinde hem köyün hem de kentin yaşamında ciddi değişikliklere yol açarken göç ettikleri bölgelerde şehir hayatına entegre olma noktasında, sosyal hayata uyum süreçlerin açısından da büyük değişimler yaşamaları sebebi ile problemler ile karşılaşmışlardır.

Kent yaşamına yeni dâhil olan kişilerin ilk olarak karşılaştıkları en temel problem ucuz konut kıtlığı olmaktadır. Mevcut dönem içerisinde enflasyonun çok şiddetli bir biçimde artmakta ve böylelikle işçi, memur kesiminin gelirleri erimekte bireyler kira ücretlerini karşılayamayacak hale getirmektedir. Özel girişimcilerin inşaat işinde hızlı bir büyüme göstermeleri ise toprak vurgununun önünü açan etken olmuştur: birkaç büyük şehirde 1949'da 50 Lira'ya satılan araziler 15-16 yıl sonra 50.000 Lira'ya satılmaya başlamıştır. Böylelikle bu girişimci sınıfın sermaye birikimi oluşturmaya olanak tanınmıştır. Daha çok inşaat yapmak isteyen ve lüks inşaat yapmak isteyen girişimciler, köyden kente göç eden ucuz iş gücü olarak görülen kişileri gerçekten çok daha vasıfsız inşaat işlerinde ve çok ucuz fiyatlara çalıştırmaya başlamıştır ve göçe olan talep de doğru orantılı bir biçimde

artmaya başlamıştır. Ancak bu durum inşaat sektöründe bir patlamaya yol açmış ve ek işgücüne olan talep artmaya başlamıştır, sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte kamu sektörüne bir kıyas yapıldığında, hakları farklı olsa da özel sektörde, inşaatlarda çalışanların ücretleri kamu sektöründe çalışanlarında ücretlerini geçmeye başlamıştır. Bu yaşanan durumların sonucunda köyden kente göç edenlerin sayısında artış olmuştur (Karpat, 2019, ss. 91-92). Ekonomik ve toplumsal değişimler ile birlikte kentler arası göçlerde de önemli bir hareketlilik görülmeye başlamış ve özellikle 1970’li yıllarda kentlilik kavramı ortaya çıkmış (İnce, 2010, s. 1) ve kentleşme olgusu, Türkiye’nin sosyal ve ekonomik yapısını şekillendiren ana unsurlardan biri olmuştur (Kongar,2018, s. 549).

Kentleşme kavramı genel anlamı ile kentlerde yaşayan nüfusun artışı olarak tanımlanmaktadır (İnce, 2010, s. 26). Türkiye’de kentleşmenin kaynağı köyden kente göç hareketliliği olarak görülmüştür (Karpat, 2022, s. 155). Kentleşmeyi tetikleyici en temel unsur ise tarımdaki değişimdir. Köylerdeki hayatın verimsiz bir hale gelmesi ve köy yaşamı itici bir hale gelmekte ve en nihayetinde kentleşmeyi arttırıcı ve süreci hızlandırıcı bir etkiye sahip olmaktadır (Kongar, 2018, s. 550). Kentleşme yalnızca coğrafi açıdan değerlendirilecek bir hareketlilik değildir. Murray Bookchin'e göre kentleşme olgusu kanser olmak ile eş değer bir süreçtir. Çünkü kent hayatının insanı insan yapan değerlerin yok olmasına sebep olması açısından yıkıcı bir etkiye sahip olarak görmektedir. Topluluk yaşamının yok olması, tarımın olağan halinden kopulması açısından kentleşme toplum yaşamına büyük bir tehdit niteliğinde görülmektedir (Bookchin, 1999, s. 10).

Toprağından koparak şehir yaşamına alışmaya çalışan kesim kentsel aktivitelere katılamamıştır çünkü ne köylü olarak adlandırılmakta ne de tam manası ile şehirli olamamışlardır. Küçük işletmelerde, üretime çok fayda sağlamayan işlerde, vasıfsız işçiler olarak çalışmaktadırlar ve modern bir iş imkânı bulamamaları sebebi ile de şehir yaşamında toplumsal tabakalaşma açısından kendilerine belli bir tabaka bulamamışlardır (Kıray, 1998, s. 21). Göçmenlerin kente gelmesi ile birlikte, kentte yaşayan eski sakinler, yani eski orta sınıf bu durumu bir istila olarak nitelendirmişlerdir (Karpat, 2022, s. 88). Çünkü kendi değerlerinden başka bir değer algısına sahip kişiler ile aynı ortamı paylaşmak zorlu bir süreç olarak algılanmaktadır. Her iki taraf için de göç süreci çok kolay görülmemektedir. Bu sebeple genellikle kentlerin çeperlerine yerleşen bireyler gecekondulaşmayı arttırmıştır. Dönemin siyasileri için oy deposu olarak görülen göçmenlere ucuz konut, elektrik gibi vaatler verilmiştir. Bunun yanı sıra dönemin büyük iş adamları içinde yine ucuz iş gücü olarak görülmüşlerdir. Ancak kent yaşamına ayak

uydurmak her anlamda kendi hayatından kopup gelen bireyler için oldukça zorlu bir süreç olarak kendini göstermiştir.

Bireyler hayatlarını var oldukları günden itibaren bulundukları çevreleri, ortamı değiştirerek yaşamlarını sürdürmektedirler (Deniz, 2009, s. 98). II. Dünya Savaşı sonrasında da değişim gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme faaliyetleri ile kendini göstermiştir (Arısoy, 2005, s. 46). Sanayileşme süreci, emeğin, bilginin kabiliyetlerin seviye olarak artması bunun yanı sıra daha yaratıcı fikirlerin ortaya çıkmasını, teknolojik gelişmeleri kapsayan bir süreçtir. Süreci çok basite indirgeyerek yalnızca üretimin ve istihdamın artışı ile kısıtlandırmak veya buna eş değer görmek olanaksızdır. Bunun sebebi bahsettiğimiz şartlar olmadan daha açık bir ifade ile yaratıcılığın olmadığı, teknolojinin dışarıdan alındığı, hammaddenin dışarıdan alıp işlendiği ve pazarlandığı bir süreçle de sanayileşmek mümkündür ancak bu biçimde yalnızca gelişmiş-sanayileşmiş ülkelere bağımlı bir biçimde devam eder (Kazgan, 1970, s. 149). Sanayileşme Rostow'a göre sanayiden daha fazlasına gereksinim duymaktır. Sanayinin tam manası ile gelişimi kısa bir sürede olmaz ve bu sürede de büyük bir altyapıya, sermayeye gereksinim duyulur. Çünkü ihtiyaçlarının giderilmesi gereken büyük bir nüfus bulunmaktadır (Rostow, 1980, s. 20). Sanayi Devrimi ile birlikte kitlesel üretim biçimini oluşturmuştur. Tarımsal anlamda, toprağa bağlı olan emek yığını yerini fabrikalara bırakmıştır (Toptaş Arslan,2018, s. 149). Cumhuriyetin ilanından bu yana sanayileşme önemli bir amaç niteliği taşımaktadır. 1950'li yıllar ile birlikte neredeyse tümü devlet önderliğinde olmak üzere çok önemli sanayileşme hareketleri görülmüştür. 1960'lı yıllara gelindiğinde hız kazanmış ancak 1970'li yıllarda ise bir duraksama dönemine girmiştir. 1980'lerden itibaren dönüm noktası yaşanmıştır. Bunun sebebi ise Türkiye'nin dışa dönük sanayileşme stratejisi izlemeye başlamasıdır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise ekonomik entegrasyona yönelik bir sanayileşme stratejisine geçiş yapılmıştır (Arısoy, 2005, s. 46). Türkiye'de büyüme ve sanayileşme hedefleri doğrultusunda iktisadi gelişme politikaları düzenlenmiştir (Yentürk,2003, s. 189). Sanayileşme stratejileri kapsamında bakıldığında iki önemli sanayileşme stratejisi mevcuttur. Bunlardan biri ithal ikameci sanayileşme iken diğeri ihracata yönelik sanayileşme modelidir. Bireyselleşme süreci ise bu sanayileşme stratejilerinin temel dinamikleri içerisine yerleşmiştir, zamanla stratejilerin değişimi ile birlikte kendini yerini daha da sağlamlaştırmıştır.

3.3. İthal İkameci Sanayileşmeden İhracata Dayalı Sanayileşmeye Geçiş

Sanayileşme olgusu sadece ekonomi temelli bir olgu değildir çünkü arkasında çok çeşitli toplumsal, kurumsal ve kültürel değişimleri de getiren bir süreç olarak kendini göstermektedir. Bu sebeple sanayileşme için toplumsal bir değişim süreci demek daha doğru olacaktır (Bahar, 2005, s. 65). Sanayi ve sanayileşme faaliyetleri ülkelerin kalkınma politikaları için olmazsa olmaz denilecek ölçüde önemli faaliyetlerdir. Dolayısıyla sanayileşme süreci ilk olarak İngiltere'de başlamış olsa da hızlı bir biçimde hemen hemen tüm ülkeler için bir amaç niteliği taşımaya başlamıştır ve bu sebeple de birçok farklı politika izlenmiştir (Sağır, 2011, s. 1). İthal ikameci sanayileşme stratejisi bu politikalardan biridir ve bu stratejinin tam zıttı olarak kabul edilen diğer model ise ihracata yönelik ekonomi modelidir. Genel olarak bu iki modelin birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu kabul edilmektedir (Kılıç,2013, s. 3). İthal ikameci sanayileşme stratejisi dönem içerisine damga vuran bir niteliğe sahiptir (Boratav, 2005, s. 123).

İthal ikameci sanayileşme stratejisine göre ekonomik anlamda daha önceden ithalat yolu ile elde edilen ürünlerin bir kısmını veya tamamını ülke içinde üretmek olarak açıklamak mümkündür. Bu stratejinin asıl hedefi ise, yerel sanayiye dış rekabetten korumaktır (Kılıç, 2013, s. 4). 1930'lu yıllarda sanayileşme hareketleri ivme kazanmıştır ve bu yıllardan itibaren Türkiye'de sanayi sektörü daha çok temel tüketim ürünlerinin ithal ikamesine yönelik bir strateji oluşturmuştur (Züngün&Dilber, 2010, s. 223). Türkiye'de ithal ikameci sanayileşmenin iki önemli amacı vardır; ithalatı azaltıp döviz tasarrufu sağlamak ve sanayi ürünlerinin imal ediliyor olması az gelişmiş olan ülkeler için ve Türkiye'de az gelişmiş bir konumda bulunması dolayısıyla bu ürünlerin imalatını öz güven kaynağı sağlıyor olmasıdır (Kılıç, 2013, s. 9). İthal ikameci sanayileşmenin koruyuculuk kapsamının çoğu kez geçici bir süreç olduğu vurgusu yapılmaktadır (Arslan,2013, s. 7).

Türkiye ekonomik anlamda ithal ikameci sanayileşme ile birlikte ödemeler konusunda kötüleşmeye başlamıştır. Çünkü Türkiye'de uygulanan bu stratejinin büyük bir kısmını ithal hammaddeler karşılaması dolayısıyla ödemelerde denge sorunu ortaya çıkmıştır. İthal hammaddeler zamanla artarken bu ürünlerden imal edilen mallar ihracat maksadı üretilmek yerine iç talebi karşılamayı hedefleyerek üretilmiştir (Özel, 2011, ss. 82-83). Gelişmekte olan ülkeler için döviz oldukça önemli bir konumdur, ülkemizde gelişmekte olan bir konuma sahip olması açısından esas düşüncesi döviz tasarrufu olan ithal ikameci sanayileşme stratejisi teoride güzel bir yoldur ancak uygulamada yetersiz kalmıştır. Çünkü temel hammaddeler yönünden dışa bağımlı olunması gerekçesi ile ithalat artmış ve döviz

darlığı yaşanmaya başlamıştır. Stratejinin yetersiz kalmasının bir diğer gerekçesi ise Türkiye’de düşük teknoloji kullanımına bağlı üretimin olmasıdır (Yıldırım, 2006, s. 4). Strateji daha önce netleştirilmiş bir çizgiden gitmesi sebebi ile sıkı sıkıya bağlı kademelere sahiptir ve süreç genellikle hammadde ve ara ürünlerin ithal edilmesini gerektirmektedir (Keyder, 2014, s. 186). Türkiye’de bu strateji özellikle 1950’li yılların yarısından itibaren bilinçsiz bir biçimde uygulamaya başlanmıştır daha sonra 1960 ve 1970 yılları arasında içe dönük politikalar kapsamında uygulanmaya devam etmiştir. 1978’lere gelindiğinde sanayileşme politikaları kötü bir döneme girmiştir bunun sebeplerinden biri küresel çapta yaşanan petrol krizi olmuştur. 1980 yılından itibaren ise dışa dönük sanayileşme politikaları izlemekten başka bir çare kalmamıştır ve 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararlarının alınması ile birlikte artık ithal ikameci sanayileşme stratejisi noktalanmış ve ihracata yönelik sanayileşme modeline geçilmiştir (Züngün&Dilber, 2010, s. 224). Ekonomik anlamda Türkiye için bir strateji değişikliği olmuş ve 1980 yılı bu anlamda bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Artık içe dönük ticaret politikaları yerini dışa dönük ekonomi politikalarına bırakmıştır.

1980 sonrasında ihracata yönelik politikalara öncelik verilmeye başlanmıştır (Topuz, 2013, s. 3). 1980 sonrası Türkiye’de küresel ekonomiye entegrasyonun ve finansal yapının değişiminin incelenmesi, bu süreçlerin ekonomik sonuçlarını anlamak açısından önemlidir (Kaya, 2011, s. 68). İhracata yönelik sanayileşme stratejisine göre gelişme aşamasında olan ülkelerin en büyük problemlerinden biri, ticarete kullanılan ürünlerin büyük bir kısmının yerli, geleneksel ürünler olmasıdır. Bunun sebebi geleneksel olan malların, düşük katma değerli, teknolojik anlamda geri kalmış veya üretiminde teknolojik kolların desteğinin olmadığı ve buna ek olarak iklim koşullarına bağımlılığı fazla olan hammaddelerden oluşmasıdır (Çitil, 2016, s. 33). Serbestleştirici politikaları kapsayan ihracata yönelik ekonomi stratejilerinin asıl amacı dışa dönük bir yol izleyerek ihracatı büyük oranda arttırmaktır (Soyyigit, 2010, s. 136). Ancak ekonomik büyüme 1980 sonrasında da yeteri kadar veya istenilen ölçüde sağlanamamıştır.

Gayri Safi Milli Hâsıla, gelişmiş ülkelere oranla yaklaşık 10 kat geri de kalmıştır. Sanayi sektöründe gelişmenin bu kadar geri planda kalmasının sebebi ise stratejilerin yetersiz kalmasıdır. Sonrası süreç için bu gelişmenin sağlanması ancak kaynakların iyi biçimde tespit edilmesi yoluyla sanayi alanında bu kaynaklara yönelik ileri teknoloji ile düşük maliyetli, yüksek kaliteli ve verimli üretim politikaları izlemek olacaktır. Bu şartlar sağlandıktan sonra ise artık bilgi sanayisine geçiş mümkün olacaktır (Yıldırım, 2006, s.

22). Ekonomi alanında yaşanan değişimler toplumsal yaşamda bireylerin gündelik hayat motivasyonlarında etkilerini göstermektedir. Küresel piyasalara girilmesi ve teknoloji de yaşanan gelişmelerin etkisi ile birlikte toplum, farklı kültürler ile yalnızca ekonomi temelli değil kültürel temelli alışverişlerde gerçekleştirmektedir. Birey bu yeni dünya düzenini tanıırken aynı zamanda kendini de yeni dünya düzenine entegre etmeye çalışmaktadır. Bu yüzden birey kendisine yeni bir kimlik oluşturmakta ve bu düzen içerisinde oluşturduğu kimliğini koruma çabası içerisinde girmektedir.

3.3.1. 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye’de ekonomi politikaları ve ekonomik gelişmeler, dış dünyadaki gelişmelere paralel bir biçimde Batı taraflı gelişmeler göstermiştir. Liberalizmi temel alan gelişmelerden biri olan 24 Ocak 1980 kararları günümüzde etkisini sürdürmeye devam etmektedir (Filizer, 2013, s. 1). Kararların asıl amaçlarından biri piyasa ücretlerinin ülke ekonomisinin birikim ve kaynak tahsis mekanizmalarında belirleyici unsur olmasıdır (Yeldan, 2001, s. 39). Bu kararların alınmasından sonra Türkiye dışa dönük bir ihracat politikası izlemeye başlamıştır. Turgut Özal’ın liderliğinde hazırlanan 24 Ocak kararları ağırlıklı biçimde neo-liberal nitelikleri barındıran kararlardır. Bu kararlar uzun ve kısa vadeli amaçlara yönelik alınmış kararlar olmakla birlikte Türkiye’nin dünya ekonomisine dâhil olmasını amaçlamaktadır. Bu amacın yanı sıra devletin ekonomiye müdahalesini en aşağı seviyeye çekmek de asıl hedefleri arasındadır aynı zamanda bu kararları önceki ekonomi politikalarından ayıran özelliği; kalıcı ve ekonomik anlamda yapısal dönüşümü gerçekleştirmek için kurulmuş bir program olmasıdır (Karluk, 2016, s. 220). Liberalleşme git gide benimsenmiştir. Serbest alanlar ve serbest piyasalar oluşturulmuş ve bu biçimde serbest piyasa ekonomisinin oluşması için gerekli alt yapı hazırlanmıştır (Kazgan, 2000, s. 40).

Program ile birlikte Türkiye’de bir kırılma, bir dönüm noktası yaşanmıştır. Fiyat artışının ivme kazanması, imalatla yaşanan sıkıntılar, dış ödemelerde yaşanan zorluk gibi sebeplerle ülke bir bunalım noktasına gelmiştir. Bu bunalım iktisadi, toplumsal ve siyasal alanda kendini göstermeye başlaması gerekçesi ile mevcut politikalarda radikal değişimler yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu sebeple de istikrar kararlarının alınması kaçınılmaz olmuştur (Boratav, 1994, ss. 17-18). Orta sınıfı güçlendirmiş, yalnızca tüketen bir toplum anlayışından çıkılırken, üretime de katkı sunan bir zihniyet oluşmuştur. Özal’ın önderliğinde geliştirilen politika sayesinde 1980 yılları sonrasında çok önemli neoliberal değişim aşamasını gayet başarılı bir biçimde tamamlayarak küreselleşme sürecinde

ülkemizin rekabet edebilir bir aşamaya gelmesine olanak tanımıştır (Alpagu, 2016, s. 129). 24 Ocak ekonomik istikrar kararlarının ilk aşaması bir istikrar süreci özelliği taşımasıdır; süreç askeri rejim kontrolü ile 1980 ile 1983 yılları arasında sürdürülmüştür. Bir sonraki ikinci aşaması ise genel anlamda ekonomiyi serbestleştirmiş, özel anlamda da ürün ithalatını serbestleştirmiştir. Üçüncü aşamada Türk Lirasının başka para birimi ile değiştirilebilmesini ve buna ek olarak mali piyasaların serbestleşmesi sürecini kapsadığını söylemek mümkündür (Kazgan, 2006, s. 127).

1970'li yılların son dönemlerinde ortaya çıkan neo-liberalizm tüm dünyayı etkisi altına alırken Türkiye'de de kendine önemli bir konum bulmuştur ve oldukça büyük değişimlere yol açmıştır. Her ne kadar bir tercih gibi görünse de neo-liberalizm aslında bir dayatmanın sonucudur (Mumyalmaz, 2019, ss. 1906-1910). Türkiye'de uzun bir zaman sonra neoliberalizme geçiş süreci tamamlanmıştır (Balka&Balkan&Öncü, 2014, s. 12). Türkiye için büyük bir dönüm noktası olan 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları, ithal ikameci sanayileşmenin Türkiye'yi içine soktuğu sarmaldan kurtarmak amacı ile alınmış kararlardır. 12 Eylül askeri darbesine, 24 Ocak kararları da kaynaklık etmiştir (Mumyalmaz, 2019, ss. 1906-1910). Darbenin zemininde ekonomik ve siyasi sebepler barınmaktadır. Ayrıca bu durumun yanı sıra baskı yönetimi kurumsallaşmış bir hal almıştır (Çelenk, 1988, s. 11-22). Zihniyeti her ne olursa olsun liberalizmin ülkeye askeri darbe yoluyla geldiği yönünde ortak bir kanaat toplumda mevcuttur. Bu dönemde ekonomik kararlar silah yoluyla, ordunun müdahalesi ile uygulamaya koyulmuştur. Aslında kararlar darbeden önce alınmıştır ancak uygulama 12 Eylül'den sonra yaklaşık olarak sekiz aylık bir süreçten sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bunun sebebi ise demokratik biçimde başa gelen iktidarın bu kararları uygulamaya koyduktan sonra tekrar seçilemeyeceğini bilmesidir ve buna göre izlediği stratejidir. Çünkü kararların içerisinde sosyal haklar ile ilgili olarak gerilemenin bulunması dolayısıyla hükümetlerin bu kararları uygulamaya koymaya cesaret edemediklerini söylemek mümkündür (Mumyalmaz, 2019, ss. 1906-1910). Cumhuriyet'e Osmanlı'dan sirayet eden, 27 Mayıs darbesi ile birlikte kendine daha net bir çizgi bulan askeriye'nin siyasal alana müdahale etme gayesi günden güne artmış ve 12 Eylül darbesiyle de tepe noktaya ulaşmıştır. İstikrar kararları da darbe döneminde benimsenmiş bir biçimde askeri rejim ile birlikte uygulanmıştır (Çilliler, 2020, ss. 30-31). Kararların alınmasından sonra 12 Eylül darbesinin yaşanması bağlantılı bir süreçtir. Dönemin içerisinde Türkiye'de bir taraftan demokrasi ayakta tutulmaya çalışılırken diğer taraftan da ekonomik anlamda içe dönük bir politikayı geliştirerek kalkınmaya ivme

kazandırılmaya çalışılmaktadır. 1980 döneminde ise bu iki çabada bir tıkanma yaşanmıştır. 1950’li yıllardan bu döneme kadar devam ettirilen süreç bu dönemde bir kırılma noktasına girmiştir ve iç pazara yönelik kapitalistleşme, sanayileşme stratejisini iç ve dış destekler ile devam ettirmek imkânsız bir hal almıştır, bu durumun devamında ise demokrasiyi sağlamak zorlaşmıştır. 12 Eylül Darbesi ile birlikte uygulanan 24 Ocak Kararlarının başarıya ulaşmasının sebebi yine darbe ile birlikte gelen siyasi istikrar olmuştur (İntaş, 2019, ss. 2-8). 24 Ocak programı 1988 yılının sonuna kadar uygulanmaya devam etmiştir ve dönemine damgası vurmuştur. Süreç içerisinde programa dâhil edilen yeni unsurlarla birlikte program zenginleştirilmiş ve baştan aşağı başka alternatifinin olmadığı sloganıyla halka sunulmuştur (Boratav, 2005, s. 148). Darbeler, Türkiye’de demokrasiyi kesintiye uğratmıştır ancak buna karşılık toplum süreç içerisinde darbenin etkilerini azaltacak eğilimler göstermiştir. Zamanla elinde bulundurduğu dinamikleri, siyasi araçlarla kuvvetlendirmiş ve darbenin gücünü zayıflatmıştır (Mumyalmaz, 2019, s. 26). Şüphesiz ki darbeler şekli, niteliği her ne olursa olsun ülkelerin her anlamda geriye gitmesine sebep olan bir süreçtir. Ekonomi politikaları yalnızca tek bir alanda kendini göstermez ve toplumsal yapıda da değişimlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. 1980 döneminde yaşanan, ekonomideki bu dönüm noktası olarak adlandırılan kararlar ve sonrasında yaşanan darbe ile birlikte askeri rejimle uygulanmaya başlanan süreç toplumsal alanda da kendini büyük değişimler ile göstermiştir.

12 Eylül darbesine sebep olan kesim, Türkiye’yi 12 Eylül öncesine taşıyan şartların 1961 Anayasası’nın ruhundan kaynaklandığını vurgulamışlardır (Küçük, 2019, s. 26). Toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin en başında Anayasa değişikliği gelmektedir. 1982 yılında Anayasa ile birlikte birey ve haberleşme özgürlüğü, güvenliği ve kişi, konut dokunulmazlığı gibi hususlarda kolluk kuvvetleri müdahale yetkisine kavuşmuştur (Yıldırım, 2012, ss. 78-79). 1982 Anayasası, orduculuk zihniyeti, darbeleri yasallaştırıcı bir zihniyet çerçevesinde şekillenmiş bir yasadır (Parla, 1991, s. 26). Eğitim yapısında değişimlere gidilmiştir bu değişimlerin en başında eğitim kurumlarında verilen mecburi din derslerinin müfredata koyulması ve uygulanması gelirken akabinde felsefe derslerinin mecburi müfredattan çıkarılması gelmektedir. Bu durum ise laik devlet anlayışında zedelenmelere yol açmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesi azalma eğiliminde devam ederken bu duruma bağlı olarak işsizlik oranlarının arttığını söylemek mümkündür. Gelir eşitsizliği de bu dönemde kendini gösteren problemler arasındadır ve memur ve işçi kesiminin gelirleri azalmıştır. Orta sınıf olarak nitelendirilen işçi ve memur kesimin bu

kesime orta direk olarak adlandırılan çiftçi kesimi de eklenince sürecin bu sınıfları büyük zorluklara soktuğu söylenebilir. Bu durumun sebebi süreç içerisinde bu kesimlerin ücretlerinin azalması, vergiler, işsiz kalma gibi sebeplerdir. Konut, dükkân veya mal sahipleri günden güne daha zengin ve güçlü bir hale gelirken bu kesim ile arasında uçurum oluşmaya başlamıştır. İşsiz ve yoksulluk tarım alanlarında çalışanlar ve işçiler için zirveye çıkmış, mal sahipleri için ise tam tersi yönde hareket ederken, Türkiye’de istenilen ekonomik büyüme sağlanamamıştır (Yıldırım, 2012, ss. 78-79). Türkiye ekonomik alanda 1990 yılları öncesinde gerçekleşen sorunlar, 1990’lı yıllarda da devamlılık göstermiş ve yapısal problemlere yol açmıştır (Yentürk, 2003, s. 16). Yaşanılan bu süreçten toplumun hemen hemen tüm kesimi ve toplumsal kurumlar da iyi veya kötü yönde etkilenmiştir.

Sosyal alanda ise toplumun tabakalara ayrılması, yaşanan ekonomik değişimin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Serbestleştirici kararların bireylerin daha çok kendilerine dönmesine sebep olurken dayanışma kavramının da azaldığını söylemek mümkündür. Rekabetin artması, gelir eşitsizliği gibi durumlar sonucunda bireysel başarı toplumsal başarının önüne geçmiştir.

Darbeler ve bireyselleşme süreci oldukça karmaşık bir ilişki içerisinde. Çünkü bireylerin darbe ile birlikte birçok alanda baskı altında kalması, özgür düşünce ortamının olmaması, demokrasinin kesintiye uğraması zaman içerisinde bir tepkiyi oluştururken, maruz kalınan bu baskının azalması ile birlikte de bireyselleşme süreci artarak bu tepkinin örneklerinden biri haline gelmiştir. Çünkü birey kendi özgür kimliğini oluşturma çabası içerisinde bir direnç göstermeye başlamış, özgürlüğü için mücadelesini kendi oluşturduğu kimliği ile korumaya çalışarak bireyselleşme sürecine hız kazandırmıştır.

3.4. Neoliberalizm ve Küreselleşme Sürecinin İççeliği

Küreselleşme; toplumun içinde bulunduğu durumu ve bu durumun nedenlerini, gidişatını, uluslararası ve kültürler arası entegrasyonun sonuçlarını kapsayan bir süreçtir (Stoudmann&Rodhan&NR, 2006, s. 5). Kapitalizmin tüm dünyayı etkisi altına alan bir güç haline gelmesini, yenedünya düzeni olarak açıklamak mümkündür. Bu durumla birlikte ortaya çıkan ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel yapıdaki değişimi de kapsayan çok boyutlu bir süreç olarak değerlendirmek gerekmektedir. Yenedünya düzeninin ortaya çıkışının en temel üç unsuru bulunmaktadır; bu unsurları, neo-liberalizm, küreselleşme ve esnekleşme olarak sıralanabilir (Sapancalı, 2001, s. 116).

Küreselleşme ve ekonomi ilişkisi ile ilgili önemli bir örnek 1973 Petrol Krizi olarak açıklanabilir. 1973 yılında yaşanan ve tarihe Petrol Krizi olarak geçen olay, Arap-İsrail çatışmasının ortasında, OAPEC (Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği) tarafından İsrail'e destek veren Batı ülkelerine karşı uygulanan bir petrol yaptırımıdır. Bu yaptırımın kısa süre içinde gözle görülür sonuçları ortaya çıkmıştır. Petrol fiyatlarının dört katına çıkması, petrol zengini ülkelerin ekonomik güçlerini artırırken, petrol gelirlerinin akışı Batı'dan Ortadoğu'ya doğru kaymıştır. Bu durum, üretim maliyetlerinin yükselmesine ve tüketici fiyatlarının artmasına yol açmış, dünya genelinde ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve ekonomik durgunluk dönemine sebep olmuştur (Öztürk&Saygın, 2017, s.1). 1973 yılındaki petrol fiyatlarındaki keskin yükseliş, Türkiye'nin de içinde bulunduğu birçok ülkeyi zor durumda bıraktı. Ham petrolün maliyetindeki bu ani artış, Türkiye'nin krediyle petrol satın almasına ve ekonomik enflasyonun artmasına yol açtı. Bu süreçte, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle olan ilişkileri, petrol krizi nedeniyle daha da sıkılaştı. Aynı dönemde, dünya ekonomisinde yaşanan genel yavaşlama ve Avrupa Birliği'nin Türk mallarına uyguladığı ihracat kısıtlamaları, Türkiye'nin ticaretini etkiledi. Bu sebeplerle, Orta Doğu pazarları, Türkiye için giderek daha cazip bir hale geldi (Sırım, 2018, s. 45)

20. yüzyılın sonlarına doğru dünya çapında çok büyük etkinlikte dönüşümler yaşanmıştır bu durumun sebebi ise gelişen teknoloji, değişen ve yeni oluşan kurumsal yapılar, ekonomik ve kültürel anlamda oluşan yeni düzenlerdir. Bu doğrultuda oluşan yenedünya düzeni algısı zihinlere nüfuz eden ve kabul edilen bir durum olmuştur. Bireylerin yeni deneyimlediği bu dönüşümleri küreselleşme ile açıklamak mümkündür (Sezgül, 2009, s. 505). Küreselleşmenin, şartları dönüşüme uğrattığı ve toplumu değişime zorladığı, kabul edilmesi gereken bir hakikattir (Özdemir, 2009, s. 63). Ancak anlatılan hikâyelerin gerçekten oldukça uzak olduğu da bir o kadar gerçektir. Çünkü küreselleşmenin doğuyu geliştireceği, herkese refah ve mutluluk getireceği hikâyeleri gerçekte anlatıldığı gibi işlememiştir (Yaşar, 1998, s. 1).

Küreselleşmenin tek bir tanımını yapmak mümkün değildir. Çünkü belli bir tanımla bulunmamakla birlikte yapılan tanımlamalar, yapan kişinin uzmanlık alanına ve çalıştığı konuya göre değişiklik göstermektedir. Öncelikle küreselleşmenin çok boyutlu bir kavram olduğunu belirtmek gerekir (Doğan, 2012, s. 85). Ancak genel olarak küreselleşme, çağımızda teknolojinin gelişmesine paralel olarak gelişen haberleşme ve ulaşımın artması, ülkelerin kültürel, ekonomik ve politik olarak günden güne birbirine yaklaşması ve bu

sebeple dünyanın küçülmesine yol açan bir terim olarak açıklamak mümkündür (Cezayirli, 2004, s. 32).

Yine küreselleşme ile ilgili yapılan tanımlar ele alındığında sürekli olarak 'karşılıklı bağımlılık' kavramının gündeme geldiği görülmektedir. Dünya üzerinde yaşayan herkesin, milletlerin, toplumların, ülkelerin iletişimleriyle etkileşimlerinin artması ve bu durum sonucunda birbirlerine bağımlı hale gelmeleri olarak açıklanmaktadır. Küreselleşme mevcut yapısını sürekli yenileyerek tekrar tekrar kendini göstermekte ve günden güne bireylerin yaşamının işleyerek etkisini arttırmaktadır. Küreselleşme tek bir alana veya konuya ait bir terim değildir bu yüzden de çok boyutlu bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Etki alanı birey ve toplum ile ilgili olan küreselleşmenin boyutlarını ekonomik, siyasi, kültürel, teknolojik ve demografik olarak sıralanabilir (Bayar, 2008, ss. 25-26).

Giddens'a göre teknolojinin gelişmesi ile birlikte küreselleşme süreci ortaya çıkmaktadır (Akıncı Çötök, 2017, s. 201). Giddens küreselleşmeyi; dünyadaki karşılıklı bağımlılıkların tüm bireyleri etkisi altına alan bir hale gelmesi sonucunda, dünyanın tek bir sosyal sistem olması olarak tanımlamaktadır. Bu terim Giddens'a göre genel bir terim olmakla birlikte, bireylerin, toplumların karşılıklı etkileşiminin artışı kapsamaktadır (Slattery, 2020, s. 419).

Giddens küreselleşme ve modernleşme ile ilgili olarak kimsenin modernleşmenin getirdiği değişimlerden kaçamayacağını belirtmektedir. Ona göre küreselleşme ve modernleşmenin getirdiği dönüşümlerden bağımsız biçimde tercih yapılamaz (Giddens, 2010, s. 37). Küreselleşme ve modernleşme ilişkisine bakıldığı zaman modernleşmenin bir sonucu niteliğinde ortaya çıkan yeni siyasi oluşumlar, yeni ekonomik süreçler, toplumsal değişim ve kültürel üretimin bütün dünyayı kapsayacak biçimde yayılması durumu küreselleşmenin modernleşmeyi tetikleyici etkisi olduğunu göstermektedir. Başka bir perspektiften bakıldığında ise teknolojinin gelişmesiyle birlikte artan haberleşme imkanları ve iletişim kaynaklarının çeşitliliği sebebiyle bireylerde farkındalığın artması küresel bilincin modernleşme alanında yeni bir oluşumu ifade ettiği savunulmaktadır (Şen, 2008, s. 43).

Küreselleşme kötümser anlamda Batı'lı toplumların, yoksul toplumlar üzerinde bir baskı kurması ve ayak uyduramayanların yok olması olarak açıklanabilir. Siyasal ve kültürel anlamda gelişmiş ülkelerin koydukları kurallar küreselleşmenin zeminini oluşturan bir durumdur. Soğuk savaş sonrası, 11 Eylül olayları ile birlikte küreselleşme adından daha fazla söz ettirmeye başlamıştır (Kan&Kanmaz, 2022, ss. 61-62). Özellikle 1980 sonrasında

birçok alanda yaşanan değişimler üzerinde küreselleşme sürecinin etkisi yadsınamaz düzeydedir. Neoliberal siyaset ile birlikte git gide daha fazla hissedilen küreselleşme sürecinin Türkiye’de de etkisi oldukça fazla hissedilmiştir (Mumyakmaz, 2018, s. 197). Küreselleşmenin en temel tetikleyicisi ise teknolojik gelişmelerdir. Birey bu teknolojik gelişmelere bağlı olarak günden güne yalnızlığa itilmektedir.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte küreselleşme süreci hız kazanmıştır. Örneğin sosyal medya ile bireyler farklı kültürleri öğrenmeye başlamış, birbirleriyle daha yakından tanışma fırsatı bulmuş ve birbirlerinden etkilenmeye başlamıştır. Çağımızda artık bir yerin kültürü ile ilgili bilgi sahibi olmak için internetten araştırma yapmak çok kolay ve kapsamlı bilgi getirmektedir böylelikle bilgi alışverişi artmaktadır (Kan&Kanmaz, 2022, ss. 61-62). McLuhan’ın oldukça basit düzeyde gözlemlerinden çıkardığı sonuca göre ise bu alışveriş bireyleri birbirine hızla yakınlaştırmakta ve gitgide yakınlaşan bireyler bu durumun sonucunda vahşileşmekte ve sabırsızlaşmaktadır (Knippa, 2016, s. 377). Tabi bu durumun olumsuz sonuçları bu kadar ile sınırlı değildir şöyle ki; küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından bir diğeri kültür aşınmasıdır. Olası sonuçlarından biri olan kültür aşınması bireylerin yaşadıkları bölgedeki, benimsedikleri kültürün başka kültürlerden etkilenerek yok olma düzeyine gelişi veya olumsuz anlamda etkilenişi olarak açıklanabilir. Küreselleşme süreci içerisinde birçok toplumda Batı’lı kültürlerle ait izlere rastlamak mümkündür. Bu izler küreselleşmenin ekonomik ve kültürel izleridir, bireyler küreselleşme ile birlikte giyim tarzlarını, tüketim alışkanlıklarını, yeme-içme tarzlarına, kullandıkları markalara hatta müzik tarzlarına kadar değişim göstermiştir (Kan&Kanmaz, 2022, ss. 61-62).

Dünya küreselleşme süreci ile birlikte gitgide daha küçük ama yoğun hale gelmektedir. Teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişen haberleşme kaynaklarının artışı çok daha ucuzlatmakta ve kolaylaştırmaktadır. Ulaşımda yine haberleşme gibi daha kolay ve ucuz bir hale gelmiştir. Yine tüm bunlar Giddens'in tanımı gibi karşılıklı bağımlılığın artması sonucu ortaya çıkan durumlardır. David Harvey bu durumu 'zaman-mekan sıkışması' olarak tanımlarken, M. McLuhan 'küresel köy' olarak tanımlamaktadır (Coştu, 2005, s. 97).

Marshall McLuhan, “Global Köy” adlı kitabında birey ile ilgili olarak kendi oluşturduğu ve gerekli düzeyde geliştirdiği her şeyin bireyi tekrar içine hapsedebileceği eğilimde olduğunu savunmaktadır (McLuhan, 1988, s. 25). Günümüz teknolojisi de tıpkı McLuhan’ın belirttiği gibi insan eliyle oluşturulmuş bir üründür ancak bireyi kontrol altına alma eğilimi göstermektedir. Bu teknolojik gelişmelerin toplumsal yaşamda oldukça

tehlikeli bir hal aldığıının göstergesidir. Bu tehlikeli durumu McLuhan, bireyin duyularının zedelenmesi olarak açıklamaktadır. McLuhan'a göre teknoloji, bireyin bir duyusu üzerine yoğunlaşarak bu yoğunlaştığı bir duyuyu ön plana çıkarmaktadır. Böylelikle bireyin tek bir duyusu gelişirken diğer duyuları körelmekte veya geçici bir süreliğine yok olmaktadır. Bu durumu ilahi bir tapınmaya benzeten McLuhan daha ileri bir boyuta gidilir ise insanlığın, 'kendi makinasının bir yaratığı' haline geleceğini düşünmektedir (McLuhan,1988, s. 25).

McLuhan'ın perspektifinden teknolojinin gelişmesi ile birlikte hızla artan kitle iletişim araçları topluma da hızlı bir biçimde yayılarak küresel bir köy oluşturacaktır. McLuhan küreselleşmenin pozitif taraflarına dikkat çekmektedir, küreselleşme artmaya devam ederken bu duruma paralel olarak bireyselleşme de günden güne artmaya devam etmektedir.¹ Bu açıdan ele alındığında aslında McLuhan'ın küresel köy olarak bahsettiği kavram teknoloji ile oldukça yakından ilişkilidir. Anlatılmak istenen asıl konu bireylerin gerek sosyal medya, gerek televizyon gibi mecralar ile birbirleriyle olan etkileşimlerin artmasıdır. Ancak bu etkileşimler ters bir biçimde birey günden güne yalnızlığa daha çok yakınlaşmaktadır. Bireyler böyle bir dünyada tektipleşmeye başlamıştır, bu duruma rağmen de birbirlerinden kopma noktasına gelmişlerdir. Bunun yanında dünya hızla küreselleşirken, coğrafi sınırlar ortadan kalkmakta, bireyselleşme de bu duruma bağlı bir biçimde hızla artmaktadır.

3.4.1. Küreselleşme Tartışmaları Bağlamında Küreselleşme Taraftarları ve Muhalifleri

Küreselleşme ile ilgili literatür incelendiğinde birçok farklı tanım bulmakla birlikte küreselleşme taraftarları ve küreselleşme muhalifleri olarak iki farklı grupta karşılaşılmaktadır. Giddens küreselleşme kavramını karşılıklı ilişkiler olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama yalnızca ekonomiyi kapsamaz aynı zamanda kültürel, politik ve toplumsal anlamda bu ilişkilerin artması Giddens'in küreselleşme ile ilgili yaptığı bir açıklamadır (Giddens'tan aktaran Çelik, 2012, s. 59).

Küreselleşme birçok farklı alanda değişime sebep olmaktadır; toplumsal yaşam üzerinden özellikle de birey üzerinde, bireyin değer algıları, duyguları, davranışları, sosyal hayatları, kişilikleri ve hatta psikolojileri ve ahlak algılarına varana değin değişmektedir. Küreselleşme ne yazık ki olumsuz açıdan özellikle de gelişen teknoloji aracılığıyla bireylerde değer aşınmasına sebep olmaktadır. Günden güne bireyler kendi değerlerini,

¹ academia.edu/8655651/Global_Köyde_Küreselleşme_ve_Bireyselleşme, Erişim: 25.01.2023

ahlakını, vicdanını küreselleşmenin alıp götürdüğü insanlık algısıyla uğurlamaktadır (Tatlıoğlu&Demirel, s. 25).

Zygmunt Bauman'a göre küreselleşmiş bir ortamda yerel olarak kalmak sosyal yoksulluğa ve hatta itibarsızlığa sebep olmaktadır (Bauman, 2021, s. 11). Bu açıklamadan hareketle küreselleşmenin toplumsal yaşama etkisinin ne kadar büyük olduğunu anlamak mümkündür. Çünkü bulunulan ortamın, toplumsal yaşam şartlarına uyum sağlamak, toplum içinde bireyin aidiyet duygusunu oluşturmakta ve toplumsallaşma sürecinin kolaylaşmasına olanak tanımaktadır. Böyle bir dünya düzeni içinde uyum sağlayamayan birey bu düşünce ışığında toplumsal alandan yoksun bir konuma gelecektir.

Oman'ın küreselleşme tanımına bakıldığında yine Giddens ve Harvey gibi onunda küreselleşme yanlısı olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre; mal ve hizmet akışını kapsayan ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ülke sınırları içinde artmasını sağlayan aynı zamanda ülkeler arası birey akışlarını da kapsayan küçük ölçekli ekonomik bir süreçtir. Oman bu sürecin aktörlerini; firma, banka ve insan olarak sıralarken bir rekabet süreci olarak tanımlamaktadır (Çelik, 2012, s. 59). Küreselleşme süreci ile ilgili olumlu diğer görüşlere bakıldığında ekonomik yönü ağır basmakla birlikte mal ve hizmetlerin üretiminin, dağıtımının, pazarlanmasının uluslararası düzeyde artış göstermesi söylenebilir. Yine benzer bir tanım olarak; uluslararası ticaretteki yayılma, sınırlar arası parasal akımların artması, şirketlerin birleşmeleri ve çok uluslu şirketlerin büyümesi ileri sürülebilir (Çelik, 2012, s. 59).

Küreselleşme karşıtı görüşlerde yer alanlar ise Korkut Boratav, Paul Hirst, Grahame Thompson, Yakup Kepenek, Gülten Kazgan, Bob Jessop, Noam Chomsky, William Greider ve Erinç Yeldan olarak sıralanabilir. Boratav küreselleşmeyi kapitalizmin yeni bir yüzü olarak görmekte ve bu yeni yüzü ile dünyaya yayılması olarak açıklanmaktadır. Yeldan küreselleşmeyi neo-liberalizmin ideolojik bir söylemi olarak görmektedir. Greider çarpıcı biçimde küreselleşmeyi modern ziraat makinalarına benzetir ve ona göre bu makine yok ederek ürünü ortaya çıkarır. Bu makinalar o kadar güçlüdür ki sınır tanımaz, karmaşık bir yapıya sahiptir. Kepenek küreselleşmenin bahsettiğimiz teknolojik gelişmelerin sonucunda, kapitalizmin nitelikli dönüşümü olduğunu vurgusunu yapmaktadır. Kazgan ise yine muhalif olarak küreselleşme ile ilgili yapılan çarpıcı, parlak tanımlamaların aksine sürecin yıkıcı ve olumsuz sonuçlarının olduğunu savunmaktadır (Çelik, 2012, s. 60).

Peter L. Berger ve Samuel P. Huntington'un "Bir Küre Bin Bir Küreselleşme" adlı kitabında kültürel küreselleşmeden bahsederken toplumun alt veya üst tabakasında tezat bir

biçimde gerilimli veya yaklaşımlı olarak kendini gösterebildiğini vurgulamaktadır. Bunu ifade ederken bu durumların ortak bir noktasına da dikkat çekmektedir; “bireyselleşme”. Zamanla küreselleşmenin etkisi ile birlikte bireyin özgürlüğü artarken, gelenek ve cemaatlerden kopmaya başlamaktadır. Bu kopuşun sebeplerinden biri modernleşmeye duyulan güven ve modernitenin bu gelenek ve cemaat yapılarında bir sarsıntıya neden olmasıdır. Birey duyduğu bu güven sayesinde bu yapılardan daha da koparken bu durumu özgürleşme olarak açıklamak mümkündür. Ortaya çıkan özgürleşme ve bireyselleşme ekseninde meşru bir hal almaktadır (Berger&Huntington, 2003, ss. 17-18). Olumlu yönleri olduğu gibi olumsuz yönleri de olan küreselleşme; toplumun her alanına nüfuz etmektedir.

Küreselleşme ile ilgili yapılan açıklama ve tanımlamalara ek olarak çok çarpıcı bir benzetme yapılmaktadır. Günümüzdeki bu dünya zengin bir cehennem olarak adlandırılmaktadır. Hatta bu cehennemin zengin sahipleri bu duruma küreselleşme adı vererek, cehennemin devamlılığını sağlamak adına iyi olan kullarına saklı bir cennet alanı yaratır ve lüks olan, suni gereksinimlerini en şatafatlı biçimde karşılar. Bu benzetme de şeytanın melek kılığına bürünmüş dünyadaki yansıması küreselleşmecî ideolojiyi temsil etmektedir. Bireylerin ise bu şeytanı melek zannetmelerinden kaynaklı olarak onunla mücadele etmelerinin olanaksız olduğu vurgulanmaktadır (Turan, 2006, ss. 5-6). Özgür olduğunu düşünen birey küreselleşmenin etkisi altında bir kafes içinde olduğunun farkına varamamaktadır. Tıpkı Max Weber’in “Demir Kafes” metaforundaki gibi; onun bu benzetmesinde bürokratik yapı içerisinde hizmet veren bireylerin özgürlüklerinin ortadan kalktığı vurgusu yapılmaktadır. Yine toplumsal değişimin söz konusu olduğu modern toplumlarda bireyler demir kafesler içerisinde bir köle haline gelmiştir. Değişim toplumsal yapıda bireylerin özgürlük alanını yok ederken günden güne yalnızlaşmaya sebep olmaktadır.

Liberalleşme süreci ile birlikte de Türkiye’de bir değişim gereksinimi duyulmaya başlanmış ve bu değişimin kendini hissettirmesi ekonomik krizlere bağlı biçimde gerçekleşmiştir (Toprak, 2008, s. 330). İktisadi liberalizmin kurucusu olarak bilinen Adam Smith, bireyciliği temele alan iktisadi liberalizmi bu anlayışı etrafında şekillendirmiştir (Ercoşkun, 2019, s. 108). Liberalleşme süreci ile birlikte önem kazanan sınırlı devlet anlayışı, serbest girişim veya bireycilik, özgürlük gibi ilkelere bağlı biçimde yapılan düzenlemeler, bunun yanı sıra bireyselliğe ve insan haklarına verilen önemin artışı olarak sıralanabilecek unsurlar aslında liberalizmin temel ilkeleridir (Tatlısu, 2017, s. 28). Liberalizm bir ideolojidir ve bunun yanı sıra özgürlük anlayışı olan bir siyaset kuramıdır.

İdeoloji kapsamında birey oldukça önemli bir konumdadır ve önceliği sahiptir. Değerler kapsamında bir hiyerarşi anlayışı vardır bu hiyerarşinin en üstüne bireysel özgürlüğü koymaktadır. Liberalizme göre, bireyin doğduğundan beri sahip olduğu temel hak ve özgürlüklere büyük önem verilmektedir (Acar, 2009, s. 19). Ekonomik kapsamda liberalizm, kapitalizmin ideolojisi olarak açıklanabilir. Liberalizmi ekonomik anlamda “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganı ile çok daha net biçimde özetlemek mümkündür (Eştürk, 2006, s. 4). Liberalizm birey ve bireycilik kavramlarına oldukça büyük bir önem verir ve bireyi, toplumsal, ekonomik, politik düzenin oluşmasında temel olarak ilerlemektedir (Haydaroğlu&Tatlısu,2016, s. 31).

Liberalizm politik, iktisadi bir düşünce akımı olarak geçmişini genel biçimde üç farklı kesimde incelemek mümkündür. Bunlardan ilki 1700’lü yıllardan 1930 yıllarına değin klasik liberalizmdir. İkinci kesit bu yıllardan 1970’lere kadar uzanan yaklaşık kırk yıllık bir sosyal liberalizm dönemidir. Son olarak üçüncü kesit ise 1970’li yıllardan günümüze kadar devam eden neo-liberal dönemdir (Turgut,2019, s. 5). Neo-liberalizm, politik alana ait bir ideoloji olmaktan ziyade bireyin doğasına, davranışlarına, dürtülerine değinir. Bu bakımdan klasik liberalizmden daha geniş bir alana aittir ancak daha soyut bir kavramdır (Baştürk, 2012, s. 73).

Neo-liberalizm, bir siyasal-ekonomik eylemler kuramıdır. Bu kurama göre, bireyin bolluk ve rahatlığa kavuşması için özel mülkiyet hakkına sahip olması, serbest piyasa ekonomisi ve ticareti çerçevesinde bireysel girişimleri ve özgürlüğü serbest bırakmak olarak açıklanabilir (Harvey, 2015, s. 10). Liberal ekonomi modeline devlet müdahalesi söz konusu değildir bu modelde devletin esas görevi serbest piyasanın işlemesine engel olacak unsurları ve piyasayı zarara uğratabilecek etmenleri ortadan kaldırmaktır. Özetle piyasanın düzenli ve sağlıklı işlemlerini sağlamak görevini üstlenmektedir (Eştürk, 2006, s. 11).

Türkiye’de ise 1980 yılına gelindiğinde, ekonomik istikrarsızlığın zirveye ulaşmış olması gerekçesi ve ile 24 Ocak istikrar kararları neo-liberal yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır (Karabıyık&Uçar, 2010, ss. 43-44). Liberalizm, küresel anlamda ülkelerin devlet politikalarından vazgeçerek, yeni ekonomi politikaları aradığı bir dönemde ortaya çıkan bir olgudur. Bu durumun yanı sıra kavram olarak sosyal, siyasi ve iktisadi bir öğretilerdir (Tatlısu,2017, s. 27). Türkiye’de çok fazla görülmeyen bir yönetim şekli olan askeri rejimle birlikte neo-liberalizm inşa edilmeye çalışılmıştır (Karahanoğulları&Türk, 2018, s. 427).

Neo-liberalizm, ideolojik temeller üzerine kurulmuş bir politika olarak kendine özgü dilini ve terminolojisini empoze etmeye çalışmıştır (Kürüm, 2016, s. 232). Bu anlamda bu ideolojiyi kabul ettirmek için en temelde ve en önemli olarak dile yerleşmek ile işe başlanmıştır ve bireylerin hayatına ilk olarak bu yolla nüfuz edilmiştir. Birey ve bireycilik gibi kavramlar ise neoliberalizmin bakış açısından oldukça büyük bir önem taşımaktadır.

3.5. Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler Açısından İktisadi Birey ve Bireyselleşme

Bireyselleşme, bireylerin içinde bulunduğu toplumdan kendini ayırıştırması, toplumun çözülmesi ve toplum ile birey arasındaki bağın azalması olarak tanımlanabilir (Aksoy, 2022, s.18). Bazı kaynaklarda ise; bireyselleşme tanımı bireyin gelişmesi, kendi benliğini tanımlama mücadelesi olarak tanımlanmaktadır (Ersozlu, 2019, s. 111). Bireyselleşme, kelime anlamı itibari ile bireye ait olan konuma gelmek olarak açıklanmaktadır. Ayrıca toplumsal olandan ayrılması ve özgürleşmesi fikrini de kapsamaktadır (Ağçoban, 2020, ss. 31-34). Bireyselleşmenin tanımını yaparken bunu bir süreç olarak tanımlamak mümkündür (Aksoy, 2022, s. 7-8).

Bireyselleşme, bireycilikten kaynak alarak zamanla kendini daha çarpıcı bir konuma getirmiştir. Bireyselleşmenin zaman içinde uğradığı değişimler ile kavramın, bireylerin zihnindeki anlamı da değişime uğramıştır. Geleneksel toplumdan modern topluma geçtiğimiz ilk dönem için bireyselleşme daha kollektif bir yapıda karşımıza çıkmaktayken bu yapı zaman içerisinde yok olarak kendini özgürleştirme yapısından da sıyrarak daha farklı anlamlara bırakmıştır. Çağımızda bireyselleşme; seçim yapmak, bireysel özgürlük gibi görünüyorsa da aslında yaşamın zoraki bir dayatmasından başka bir şey değildir. Bireyselleşme yaşadığımız dönemde ne yazık ki reddedilerek kaçınılacak bir durum olmazken sonuçlarından da kaçınmak mümkün değildir (Güngör Karyağdı, 2022, s. 15). Bireyselleşmenin olumsuz sonuçlarını tetikleyen bir diğer unsur ise bireylerin ucuz ve kolay bir biçimde teknolojik gelişmelere ulaşma olanağıdır.

Teknolojik gelişmelerin etkisiyle bireyselleşme ve ekonomi karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Maliyeti düşük teknolojik unsurlara ulaşan birey, bilgiyi de bu şekilde hızlı ve kolay biçimde elde edebilirken birey bir tüketici konumuna oturtularak kâr hedefiyle bireylerin beğeni ve ihtiyaçlarını karşılaması maksadıyla tüketileceği mal ve hizmetleri ortaya çıkaran şirket veya örgütler önemli bir konuma gelmiştir. Bu ürünler mal ve

hizmetle sınırlı kalmayarak bireycilik zihniyeti iletişim, sanat ve kültür alanında da kendini göstermektedir (Dilmen, 2002, s. 14).

Anthony Elliott ve Charles Lemert'in "Yeni Bireycilik" adlı kitabında teknoloji ile şekillenen yeni bireycilik anlayışına göre; teknoloji bireyin kendini birey olarak görmesini ve buna göre toplumsal alanda veya içsel alanda kendisini ona göre şekillendirmesine olanak tanımaktadır. Bu bakımdan geleneksel yöntemlerin kullanımı ile iş yapmak artık mümkün görünmemektedir. Bireyler duygu paylaşımlarını teknolojinin ürünleriyle birbirlerine aktarırken bazen tehlikeli yan olarak gördüğümüz en mahrem konuların veya fotoğrafların da saniyeler içerisinde dünyanın öbür ucundaki başka merkezlere aktarımı, kayıt altına alınması da mümkün olabilmektedir. Bu yeni bireycilik anlayışı ve teknoloji ilişkisi içerisinde bireylerin duyguları bir bilgi birimi haline bürünmektedir (Elliott&Lemert, 2011, ss. 49-50). Küreselleşme, bireyselleşme ve teknoloji bu anlamda birbiri ile yakından ilişkili olarak ilerlemektedir.

Bireyselleşmenin kapsamı içinde olan küreselleşme ve teknoloji bireyin önemini arttırmaktadır. Sanayi toplumlarındaki kitlesel üretim zihniyetinin tam aksine bilişim toplumlarında önemli olan her zaman bireydir ve üretim birey baz alınarak yapılmalıdır. Teknolojinin ilerlemesi sonucu bireyler teknolojik unsurlara maliyeti daha düşük biçimde ulaşım imkânı bulmuştur. Teknolojinin bireysel kullanımı böylelikle daha çok artmıştır. Bir kelebek etkisi gibi örneklendirebileceğimiz bu durum da bireylerin bilgiye ulaşımının hem maliyetini düşürmüş hem de kolaylaştırılmıştır (Dilmen, 2007, ss. 11-12). Bireyin öneminin artarak devam etmesinin yanı sıra modernleşme, küreselleşme, siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile bireylerin birbirine olan bağlılığı azalmaktadır.

4.EKONOMİK, SOSYAL VE SİYASAL DÖNÜŞÜMLER BAĞLAMINDA BİREYSELLEŞME

4.1 Araştırmanın Konusu, Amacı, Problemi ve Metodolojisi

1980 sonrasında bireyselleşme sürecinin ele alınması ve analiz edilmesi maksadıyla modernleşme süreçlerinin anlaşılması ve bu modernleşme süreci içerisinde bireylerin hayat pratiklerinin ne yönde evrildiğini anlamak gerekmektedir. Çünkü modernleşme en temel kültür değişimlerinden biridir (Göle,2011, s. 65). Kültür, toplumdan topluma değişebilirken aynı zamanda toplum içinde de bölgeden bölgeye farklılık gösterebilen bir yapıdır. Bireylerin hayat tarzı, ortak kültürleri paylaştığı diğer bireyler ile benzerlik gösterebilmektedir. Zamanla kültürel etkileşim ve toplumsal değişim ile birlikte bireylerde farklılaşmalar, yaşam pratiklerinde değişimler meydana gelebilmektedir (Erdoğan, 2016, s. 21). Meydana gelen bu değişimler görünenin aksine çok daha derin bir biçim alabilmektedir. Yalnızca gündelik yaşam pratiklerinin değişimi söz konusu olmamakla birlikte çok boyutlu değerlendirilmesi gereken ve analiz edilmesi gereken bir süreçtir.

Lawrence Neuman, Toplumsal Araştırma Yöntemleri adlı eserinde bir araştırmanın neden gerçekleştirildiğine vurgu yaparken bir konuyu keşfetmek, betimlemek veya açıklamak olarak çalışmanın amacını bu üç başlıkta sınırlandırmaktadır. Fakat bu amaçları bir arada kullanmanın da mümkün olduğunu belirtmektedir (Neuman, 2019, ss. 88-89). Bu kapsamda bu tezin en temel amacı bireyselleşme olgusunun artmasının arka planında bulunan nedenleri açıklamak ve detaylandırmak buna ek olarak saha çalışması ile sebepleri temellendirecek dayanaklar bularak açıklamaktır.

Bireylerin hayat pratikleri söz konusu bir mesele olduğunda bu pratiklerin değişimini etkileyen en temel faktörlerden biri ekonomi ve buna bağlı biçimde alım gücüdür. Bu sebep ile yakın geçmiş olarak adlandırabileceğimiz 1980 yılından itibaren 2000’li yılların sonrasına tekabül eden zaman dilimi içerisinde modernleşme, ekonomi ve değişen hükümetler çerçevesinde bireyselleşme olgusunu incelemek çalışmanın konusu kapsamında yer almaktadır. Buna ek olarak yaşanan süreç içerisindeki köyden kente göç hareketleri, küreselleşme süreci, teknolojinin gelişimi, ekonomik krizler ve darbeler de bireyselleşme üzerinden analiz edilerek çalışmanın kapsamı içerisinde ele alınmıştır.

Dayanışmanın olduğu bir toplumda yaşam pratiklerinin uzmanlaşmaya bağlı gelişim göstermesi toplumdaki dayanışma durumunu bitirmekte ve bireyselleşmenin en çarpıcı yüzünü göstermektedir (Simmel, 2009, s. 234). Türkiye’de 1970’li yılların sonundan itibaren büyük bir hızla toplumsal değişim söz konusu olmuştur (Günay&Ecer, 1999, s.

22). Bu hızlı değişime bağlı olarak toplumdaki dayanışma duygusunun ve güven ilişkilerinin aşınması açısından ekonomik yaşam pratiklerinin değişimi ve buna bağlı olarak toplumsal değişimin temel dinamiklerini anlamak gerekmektedir.

Bu alışma 1980 sonrasında bireyselleşme sürecinin daha iyi anlaşılması ve bu sürecin ekonomik ve toplumsal değişim süreçleri üzerinden analiz edilmesi amacını taşımaktadır. Günümüzde yaşayan bireylerin çağın ekonomisini, kültürünü, nedenlerini ve sonuçlarını anlaması açısından geçmiş yıllar ile kıyaslamaları ve geçmiş yıllar üzerinden günümüz politikalarını anlayıp, yorumlayabilmeleri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ülkemiz için 1980 dönemini yaşayan, uygulanan politikalara şahit olan, altmış yaş ve üzeri bireylerin bu çalışmanın odak noktasıdır.

Bu alışma nitel araştırma yöntemleri ile sınırlandırılmış olup nitel araştırma yöntemlerinden biri olan derinlemesine mülakat tekniği kullanılmış ve saha çalışması yapılmıştır. Saha çalışmasının temel mantığı belirlenmiş bir araştırma yönteminden ziyade toplumsal düzeyde bir araştırma yapma biçimidir. Çünkü saha çalışması, birçok farklı tekniği bir arada kullanmayı gerektiren aynı zamanda verilerin toplanması ve analizinde ustalık, beceri gerektiren geniş kapsamlı bir çalışmadır (Neuman, 2019, s. 676).

Literatür taramasının ardından yapılan derinlemesine mülakat tekniği 60 yaş ve üzeri, 25'i erkek 5'i kadın olmak üzere Türkiye'nin farklı illerinde yaşayan, 30 kişiye uygulanmış ve bireylerin farklı cinsiyet ve kültürlerden seçilmesi sebebiyle daha sağlıklı bir sonuç elde edileceği düşünülmüştür. Görüşmeler esnasında kişilere yöneltilen sorulara daha samimi ve rahat cevaplamaları açısından bireylerin kimlikleri gizli tutularak, isimleri yerine kendilerinin belirledikleri bir kod isim kullanmaları sağlanmıştır ve yaş, cinsiyet, eğitim düzeyleri, yaşadıkları şehir dışında hiçbir kişisel bilgi alınmamıştır. Ancak bu gizliliğe rağmen bireylerde sorulara cevap vermek noktasında tedirginlik duyduğu gözlemlenmiş ve bazı görüşmeciler birkaç soru cevapladıktan sonra kişisel siyasi görüşlerinin ortaya çıkmasını istememeleri gerekçesi ile yanıt vermek istememiştir. Bu yüzden 8 görüşme sonlandırılmış ve kayıtlandırılammıştır. Genel olarak erkek görüşmecilerden yanıt almak daha olanaklı olmuştur. Kadın görüşmeciler ise hatırlamadıklarını veya bilmediklerini belirtmekte ve bazı görüşmeler ise kadınların, eşleri ile gerçekleştirilmiştir. Soruların bir kısmı yanıtlandıktan sonra güncel soruları yanıtlarken görüşmeciler biraz daha tedirgin ve temkinli cevaplar vermeye çalışmıştır. Görüşmelerde gönüllülük esas olarak alındığı için kesinlikle görüşmeciler herhangi bir şekilde yönlendirilmemiş ve devam etmeleri için ısrar edilmemiştir. Birkaç görüşme sonrasında yaşanılan problemler doğrultusunda çevreden

referanslar bulunarak görüşmeciler referanslar doğrultusunda belirlenmiştir fakat genel olarak farklı bölgelerden kişiler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu referansların isimleri verilerek çalışmanın amacı ve kullanım alanı ile ilgili görüşmeciler bilgilendirilmiştir. Birkaç görüşmeci görüşmeye başlamayı reddetmiştir, birkaç görüşmeci ise hiç tereddüt etmeden yardımcı olmak amacı ile kişisel bilgilerini doğru olarak vermek istemiştir. Bazı görüşmeciler ile iletişim kurmak noktasında problemler yaşanmıştır ancak katılımcıların geneli ses kaydı alınmasını istememiş ve yalnızca not alınmasını talep etmiştir.

Görüşmeci seçimi yapılırken farklı kültürlere sahip bireyler olması açısından farklı şehirlerde yaşamış olmaları konusuna hassasiyet gösterilmiş ve referans kişiler aracılığıyla gerek duyulan noktalarda telefon görüşmesi ile gerek duyulan noktalarda ise yüz yüze olmak üzere soru-cevap şeklinde ilerlenmiş ve not alınarak görüşmeler yapılmıştır. Ancak saha çalışması gerçekleştirilirken kadınlar ile yapılan görüşmelerin erkekler ile yapılan görüşmelere oranla daha yüzeysel olduğu gözlemlenmiştir. Bireylerin mevcut iktidar ile ilgili soruları yanıtlarken daha çekingen bir tavır aldıklarını, bazı yapılan derinlemesine mülakatların ise bu sebepten son noktaya gelindiğinde katılımcıların rızalarını geri çekmeleri sebebi ile iptal ettiğini belirtmek gerekir. Görüşmecilerin hepsi yapılacak çalışma ile ilgili olarak bilgilendirilmiş ve çalışmanın hangi amaç için kullanılacağı konusunda aydınlatılmıştır. Görüşmecilere yapılan derinlemesine mülakat sorularının formu EK-1’de, görüşmecilerin, kod isimleri, yaşları, cinsiyetleri, bulundukları şehirler, eğitim seviyeleri, görüşmenin tarihi ve görüşmenin süresini belirten tablo EK-2’de sunulmuştur.

Her toplumun farklı bir yapısı olduğu gibi toplumda kendi içinde farklı grupları, kültürleri barındırabilen bir yapıya sahiptir. Toplumsal değişim süreçlerinin bireyler üzerinde doğrudan veya dolaylı mutlaka bir etkisi bulunmaktadır. Toplumsal yapı söz konusu olduğunda; sosyal, siyasal ve iktisadi gelişmeler birbirinden ayrı düşünülemez çünkü bütün bir yapı içerisinde birbirlerini etkilemektedirler (Mumyaz,2020, s. 3). Yapılan derinlemesine mülakat tekniği ile toplumun farklı kesimlerinde, toplumsal değişim sürecinin nasıl bir etkisi olduğunu ve yaşanan siyasal, iktisadi gelişmelerin toplumsal alana yansımalarını anlamak daha mümkün olacaktır.

Toplumsal değişim süreçleri içerisinde, kimi gruplar eski ve yeni arasındaki yaşanan uyumsuzlukları kimi gruplara göre çok daha derin bir biçimde hissederler (Mardin,1990, s. 248). Tüm toplumlar, yaşanan küresel, siyasi, ekonomik veya diğer etkenlere bağlı olarak sürekli bir dönüşüm içerisinde. Toplumsal değişim süreçleri göz önüne alındığında,

toplumun tüm kesimleri bu değişimlerden az veya çok etkilenmekte ve yaşam pratiklerini değiştirmektedir. Bu çalışmada ise toplumsal değişim süreçlerinin, bireyselleşme sürecine ne türlü bir etkide bulunduğu, ekonomi politikalarının ve bireylerin sosyo-ekonomik durumunun, sosyal ilişkilerine ne şekilde yansıdığı, değişen hükümetler ile yaşanan ekonomik krizlerin toplumdaki güven ilişkilerini, bireylerin hayat motivasyonlarında gerçekleştirdiği değişimlerin ne yönde hareketlilik gösterdiği gibi birçok soruya cevap aranmaktadır. 1980'ler, 1990'lar ve günümüzde bireyselleşmenin bir toplumsal çözülme örneği olması dolayısıyla bu çalışma ile ekonominin toplumsal ve siyasal değişimler ile olan bağlantısı ve bu ilişkilerden ortaya çıkan bireyselleşmeyi analiz etmek amaçlanmıştır.

4.2. Bireylerin Ekonomi ve Siyaset İlişkisine Bakışı

Sabri Ülgener'e göre bireyi temele almadan geliştirilecek bir ekonomi politikası sağlıklı, istikrarlı bir politika olmaz (Kabaş, 2022, s. 7). Oluşturulacak olan ekonomi politikaları ise şüphesiz ki dönemin hükümeti ve siyasi ortamı etrafınca şekillenmektedir. Görüşmecilerin ekonomi ve siyaset ilişkisine dair görüşleri, kendi dünya algılarına, sosyo-kültürel seviyelerine, gelir düzeylerine ve buna bağlı bir biçimde gündelik hayat pratiklerine ve hatta toplumsal değer algılarına göre değişiklikler göstermektedir.

Ekonomi ve siyaset söz konusu ilişkisinde liberal düşüncenin giderek güçlenmesi küresel piyasaların şekillenmesinde dolayısıyla liberal ekonomi politikalarına geçilmesinde etkili olmuştur (Öztürk&Taştan, 2021, s. 839). Bu duruma bağlı olarak da ülkeler arasındaki ekonomik rekabet artmıştır (Bulut,2003, s. 78). Yalnızca küresel piyasadaki rekabet ile sınırlı kalmayan liberal ekonomi modeli ülke içinde de rekabetçi bir piyasa kurmuştur.

Liberalizm, otoriteye karşı mücadele ederek, fikir, inanç özgürlüğünü savunarak bireyselleşmeyi geliştirmektedir. Başka bir taraftan da, zamanla gelişen bireyselleşme siyasi, felsefi ve iktisadi liberalizme ulaşmaktadır (Tütengil, 1977, s. 11). Türkiye'de Özal'lı yıllar olarak ifade edilen 1980'li yıllarda 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile birlikte devletin ekonomik anlamda piyasaya olan müdahalesi azalma eğilimi göstermiştir. Sosyal hayatta bireylerin radikal biçimde zihniyet dünyalarında dönüşümler yaşanmıştır. Bu sebeple ekonomide yaşanan bu büyük değişimler toplumsal hayat içerisinde de kendini göstermektedir (Mumyakkmaz, 2014, ss. 368-369). 1980'li yıllarda Turgut Özal ile birlikte hayata geçirilen serbest piyasa ekonomisinin devletin ekonomi politikalarının piyasaya olan müdahalesinin azalması ile sosyo-ekonomik refahın sağlanacağı düşüncesi hâkim

olduğu görülmektedir. Bu duruma benzer görüşleri savunan görüşmecilerin düşünceleri şu şekildedir.

“1980’li yıllar çok çok iyiydi ekonomimiz. Özal geldikten sonra düzeldi tabi Özal, getirdi serbest piyasayı, dövizini millet bir nefes aldı, eskiden milletin cebinde dolar varken içeri alınırdı. Özal dövizini serbestleştirdi, herkes rahatlıkla taşır oldu. Her şey alınabiliyordu, Türk Lirasının değeri vardı”(Günel, Ankara).

“Serbest ekonomiye geçildi ama o dönemlerde ihtilalden sonraki süreçte sıkıntılar vardı. Belli rahatlamalar oldu. ... Özal geldikten sonra telekomünikasyon serbest oldu telefon almaya başladık.”(Ömer, Malatya).

“Ekonomi çok güzeldi millete kredi imkânı sağladı... Serbestleşme ile geldi bunların hepsi, Özal sayesinde oldu.” (Selami, Erzurum).

Turgut Özal’ın, 1980’lere damga vuran ve dönemi, adı ile andırarak kadar önemli bir değişimi gerçekleştirdiğini görmek mümkündür. Özal liderliğinde gerçekleştirilen serbest piyasa ekonomisi bireylerin zihniyet dünyasında büyük bir özgürleşme olarak algılanmıştır. Bireye verilen değer arttığı, büyük bir özgürleşme olarak algılandığı yönündeki düşünceler, dönemi yaşayan görüşmecilerin bir kısmında mevcuttur.

“Özal, ülkenin ufkunu açtı, statükoculuk zincirini kırdı, liberal zihniyeti getirdi. ...Özal’lı yıllardan sonra gelişme başladı, şu an Türkiye kendi kabuğunu kırdı, güzel bilim adamı yetiştiriyor. Önceden köylü adam olamazdı Özal bu zinciri kırdı.” (Recep, Kayseri).

“Turgut Özal ne adamdı ama o zamana kadar ülkede hiçbir şey yoktu, millet cahillikten kırılıyordu. Her şeyin üstünde bir devlet eli vardı. Özal başa gelmesiyle dövizini gördük, parayı gördük o zamana kadar görmeyince tabi insanlar da ne olduğunu bilemedi.” (Bekir, Ordu).

“Özal’ın zamanında serbest piyasa geldi de ekonomi de yüzümüz bir nebze gülmüştü.” (Kadri, İzmir).

“Memleketin, yerde sürünen bir memleketin yavaş yavaş ayağa kalktığını hatırlıyorum. Çöken bir ülkenin yavaş yavaş kurtuluşunu hatırlıyorum. Bir nevi ilerleyen ikinci döneminde o anki ekonomik duruma göre çağ atlattı. Haberleşme konusunda köylere hizmet konusunda. Orta düzey bir alım gücümüz vardı” (Erdoğan, Malatya).

Ekonomik liberalizm, bireylerin birbirlerinden kabiliyet, beceri ve zeka olarak farklı olduğunu temele almakla beraber bu çizgi doğrultusunda bireylere, kendi yeteneklerine göre serbest bir biçimde kendilerini temel alarak yatırımlarını yapmalarını ve özgür bir biçimde girişimlerde bulunmalarını öğretmektedir (Özlem, 1999, s. 44). Serbest piyasa ekonomisi, bireylerin eylemlerine herhangi bir müdahalede bulunulmamasını ve bireylerin tam anlamı ile özgürleşmesini temele alarak bu özgürleşmenin sözünü vermektedir

(Sennett, 2011, s. 53). Bu politikalar ile birlikte müdahaleci devlet anlayışı son bularak sınırlı ve düzenleyen bir devlet anlayışına geçilmiştir (Eser&Memişoğlu&Özdamar, 2011, s. 211). Enflasyonun düşmesi için devletin ekonomiye olan müdahalesinin azalması gerektiği savunulmuştur (Karabulut, 2009, s. 981). Konu bu perspektiften ele alındığında ise oldukça cazip görünen serbestleşme modeli ile bireyler rekabetçi bir piyasa ile tanışmıştır. İlk aşama için oldukça cazip görülen ekonomide serbestleşme modeli zamanla olumsuz sonuçlar da doğurmuştur. Rekabetçi piyasanın karşısına konumlandırılmış olan devletçi ekonomi modelinin uygulanması gerektiği ve belli noktalarda devletin piyasalara müdahale etmesi gerektiği yönündeki görüşlerde mevcuttur.

Liberal bakış açısının aksine aslında özgürlüğün sağlanması için devlet tarafından piyasaya müdahalenin olması ve ekonomi de tam anlamı ile serbestleşme yerine devlet kontrolünün olması gerektiği özgürlük alanını güvende tutmakta olduğu yönündeki düşünceler devletçi ekonomi modeline aittir. Bu alanın güvenliği için sınırlandırılmış ve devletin belli periyotlar ile piyasaya müdahalesini gerektiren ekonomi politikasının geliştirilmesi gerekmektedir (Magee,1990, s. 72). Devletçilik siyasal iktidarların belirli bir süre boyunca uyguladıkları iktisat politikalarının zeminin oluşmasında temel etkenlerden biri olmuştur (Boratav,2006, s. 21). Liberal, serbest piyasa ekonomisini desteklemeyen, devletçi bakış açısı ile devletin ekonomiye müdahalesinin olması gerektiğini savunan ve Özal'ın gerçekleştirdiği politikaların bazı kısımlarını eleştiren görüşmecilerin o dönemin ekonomi politikası ve Turgut Özal ile ilgili düşünceleri şu şekildedir.

“Ekonomi zaten bozuktu, rahmetli Özal'da tamamen Avrupa'dan, Amerika'dan yabancı modeller aldı. Ekonomide, sağlıkta, eğitimde Türkiye'ye bu modelleri getirdi sonra o modelleri hemen uygulamaya kalktı. Özal'ın kafasında bir planı, bir rejim sistemi vardı kafasında, bu kapitalizmde olabilir. Özal orta sınıfı kaldırdı tamamen zengin ve fakir sınıfı bıraktı. ... Yurtiçinde bankerler çıktı eline, şifreli çanta alan yüksek faizle milletten para topladı, milleti soydu. İşçi-emekliler arasında süper emeklilik çıkardı, yine para topladı. Yurtdışından kendince uygun gördüğü her türlü modeli aldı ama alt yapıyı kurmadan Türkiye bunlara hazır mı demeden uygulamaya koydu. Başka güçlü siyasi parti de yoktu, alternatifi yoktu. O da tek başına bugün ki gibi çoğunluğu sağlayamadı ama yüzde 30-35 oy alarak iktidar oldu bir de 1970'li yılların çok daha kötü durumları, sıkıntılı dönemleri yaşandığı için insanlar bıkmıştı. Özal çıkınca ortaya ona destek verildi tabi. Hiçbir düzgün giden işi olmadı. Türkiye'de faizler yükseldi, her gün zam geldi her şeye çok berbat günlerdi.”(Naci, Safranbolu/Karabük).

“Şimdi o dönemlerde sıkıyönetimden, darbeden yeni çıkmış. Özal'ın serbest piyasa ekonomisi ilk olarak herkese hoş geldi ama bana göre hoş değildi. Yabancı sermayenin

Ülkemize girmesi ve serbestleştirilmesi, ülkenin batağa gitmesi bence o zamanlar başladı.”
(Veli, Eskişehir).

Aslında lkemizde cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ne saf ve tam anlamı ile bir liberal ne de saf ve tam anlamı ile bir devletçi ekonomi politikası izlenememiştir (Durusoy, 2020, s. 169). Turgut zal liderliğinde gerçekleştirilen serbest piyasa ekonomisinin rekabeti tetiklemesi ile birlikte ülkede önlemi alınamayacak bir biçimde gerçekleştirilen zamlı fiyatlar bireylerin serbest piyasa ekonomisindeki rekabete devletin müdahale etmesi gerektiğini düşünmesine sebep olmaktadır. Bireylerin görüşleri doğrultusunda piyasaya devletin az da olsa müdahale etmesini gerekli görürken güçlü bir devlet istemektedirler. Değişen ekonomi politikalarının başlangıçta bireyler için cazip geldiği ancak zamanla kötü taraflarının ağır bastığı yönündeki görüşler şu şekildedir.

“Özal, başa geldi. O gelmeden önce karanlık bir ekonomi vardı. zal başa geçtikten sonra bir buçuk yıl içinde ekonomi düzeldi ama serbest piyasayı getirdi. Eskiden kanunların getirdiği bir piyasa vardı, o serbest piyasayı getirince halkın önü açıldı ama 3-5 sene sonra zararını görmeye başladık. Mesela devletin belirlediği bir rayiç bedel vardı, o bedelin dışına kimse çıkamıyordu. zal’ın yaptığı ilk etapta bize çok tatlı geldi ama sonra 3 Liraya aldığımız ürünü 6 Liraya almaya başladık. Parası, gücü olana dokunmadı bu durum ama dar gelirli insanlar bunalıma düştü. zal’da sonra başta çok kalmadı. Ekonomik olarak önceleri parası olan insan ürün bulamıyordu ama serbest piyasa ile parası olan her şeyi bulabildi, parası olmayan zora düştü.”
(Necdet, Elazığ/Baskil).

Toplumun değişen ekonomi modeline karşı ilk etapta olumlu baktığını ancak ilerleyen zamanlarda artan fiyatlar dolayısıyla orta sınıf olarak adlandırdığımız orta gelir düzeyine sahip kesimin yok olmaya başladığını bireylerin görüşleri doğrultusunda söylemek mümkündür. Serbest piyasa ekonomisi bu görüşler ışığında ekonomik geliri hâlihazırda yüksek olan kesim için olumlu sonuçlar doğururken, ekonomik gelir seviyesi düşük bireylerin gündelik yaşamlarını devam ettirmekte zorlanacak kadar sıkıntıya sokmuş bir süreçtir.

1980’lerin ilk yıllarından itibaren ekonomik açıdan büyük değişimler yaşanmıştır. Ekonomi de yaşanan değişimler ile birlikte yeni yapılanma süreçleri de dönem içerisinde kendisini göstermeye başlamıştır (Bayraç, 2003, s. 42). 1980 döneminde önceden hâkim olan merkezi-kurumsalcı zihniyetten, liberal-bireyci zihniyete geçilmiştir (Atılğan&Aytekin, 2018, s. 70). Dönem içerisinde Türkiye’de, ekonomik bakımdan farklı engeller ile karşılaşılmış ve ekonomik refahın sağlanması oldukça güçleşmiştir. Türkiye’de

1980'li yılların başında birçok ekonomik problem ile mücadele edilmiştir. Bu problemler ile ilgili olarak görüşmecilerin düşünceleri şu şekildedir.

“1980’de ihtilal olmuştu, Kenan Evren’in yaptığı ihtilalden sonra ekonomik durum çok kötüydü, enflasyon çok yüksekti. Özal başa geldiğinde ihtilal bitmişti. Serbest piyasayı kurdu. Özal, herkesi serbest bıraktı önce iyi gibi gelmişti ama hiç iyi olmadı aslına bakarsan, başıboşluk meydana çıktı, her şeyin fiyatı yükseldi. Devletin müdahalesi bitti, herkes bildiğini okur oldu.” (Berat/Bursa).

“... O zamanlar her şey zordu. O dönemler de böyle üstümüzde büyük bir baskı vardı öyle bir durumdan birden serbestleştirme gelince tabi ki çok güzel geldi hepimize. En başta böyleydi sonra zamanla bambaşka hal almaya başladı Özal dedi ki ‘benim memurum işini bilir.’ sözde memuruna sahip çıkıyor ben de memurdum rüşveti yasal hale getirdi Özal. ‘Anayasayı bir kere delmekle bir şey olmaz.’ da dedi Özal, iyilik mi etti kötülük mü bilemedim o zamanlar cahil aklımızla iyi bir şey yapıyor sandık. Bu rekabetçi piyasa bizim sonumuz olacak bu döviz yüzünden çok insan iflas etti.” (Murat, Diyarbakır).

Turgut Özal yalnızca ekonomide değil siyasette de liberalleşme yanlısı bir devrimcidir (Demirel, 2018, s. 73). Bu görüşler doğrultusunda Turgut Özal’ın aslında memur kesime bir güven sağlamak istediğini fakat bu durumu kamuya çok yanlış bir biçimde aktardığını söylemek mümkündür. “Benim memurum işini bilir.” sözü ile kendinden çokça söz ettirmiş olan Özal yeni hükümet olduğu dönemlerde bir konuşma sırasında memurların maaşının az olması dolayısıyla nasıl geçimlerini sağladıkları ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara istinaden verdiği bir cevaptan ibarettir. Fakat toplumun Özal’ın bu söylemleri ile ilgili düşünceleri ise çok net bir biçimde ahlaksal bozulmanın meşrulaştırılması ve rüşvetin yasallaştırılması olarak algılanmıştır. Memur kesimin rüşvet almaya teşvik edilmesi ile anılan bu söylemlerin medyaya sızması sonucu sözün hangi maksat ile kullanıldığı açıklanmış olsa da bireylerin olayın aslına ikna olmadıklarını söylemek mümkündür.

Siyaset sahnesinde yaşanan en ufak bir hareketlilik ekonomiyi ve bu yolla da doğrudan toplumun tüm yapısını etkileyen bir süreçtir. Darbeler, değişen hükümetler, uygulanan politikalar doğrudan doğruya toplum ile ilintilidir. Toplum söz konusu ilişkisi içerisinde ise her kesimin tüm yaşamını derinden etkileyen niteliklere sahip olabilecek güçtedir.

4.3. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Türkiye’nin Siyasi Ortamı

Ekonomi ve toplumsal yaşam göz önünde bulundurulduğunda birbiri ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür (Ülgener, 2021, s. 257). 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerçekleştirilme nedeni dışında ekonomik ve siyasi açıdan liberalleşmenin de önünü

açmıştır. Darbe sonrasında Batı ülkelerinin birçoğunda uygulanan serbest piyasa ekonomi modeli Türkiye’de de uygulanmaya başlanmıştır (Sever, 2019, s. 5). Buna ek olarak ekonomi ve toplum ilişkisi modern hayatın temelini atarken, olası problemlerin çözümlenebilmesi amacı ile sosyolojik açıdan bir zemin oluşturulmasını sağlar (Weber, 2012, s. 21). Ekonomi ve devlet her zaman birbiri ile yakından ilişkili olmuştur, eğer bir ülkede kötü bir yönetim hâkim ise ekonomi ve toplum da bu durumdan doğrudan etkilenmektedir (Smith, 1997, s. 279). Daha net bir ifade ile demokrasinin gelişmediği toplumların hemen hemen hepsinde asker ve sivil ilişkileri kendini ortak bir sorun olarak göstermektedir (Akıncı, 2013, s. 42).

Ülkemizde 1980 sonrasında yaşanan 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbe’nin ve bunlara ek olarak dönem içerisinde gerçekleşen 1994, 2000, 2001 ekonomik krizlerinin gerçekleştiği dönem, bu krizler ve darbelerin toplumsal alana yansıyan yönlerini daha iyi anlamak açısından ayrı ayrı analiz etmek gerekmektedir.

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye tarihinde oldukça önemli bir kırılma noktası olarak kendine yer edinmiştir. Darbenin, sosyal, ekonomik ve siyasal anlamda yarattığı değişimler ile toplum hayatında büyük bir değişim yaşanmıştır. Toplum içerisinde meydana gelen ideolojik çatışmalar ve faili meçhul cinayetler ile Türkiye’de yaşanan karanlık ve kanlı günlerin hemen ardından Kenan Evren tarafından gerçekleştirilen darbe ile Türkiye’de işkenceler, tutuklamalar devam eden faili meçhul cinayetler ile çok derin bir yara açılmıştır (Nisan, 2015, s. 681). Görüşmecilerin 12 Eylül askeri darbesi ile ilgili görüşleri şu şekildedir.

“O zamanlar süreç baya sıkıntılıydı eşimize, dostumuza selam verirken bile korkardık. Sağcılık, solculuk baskındı, insanlar bundan dolayı birbirine selam veremezdi. Siyasi ortamda öyleydi ama Özal’ın katkıları ile düzeldi. Özal ülkeye birçok yenilik getirildi” (Mehmet, Eskişehir)

“Darbe zamanı kapılara katranla yazılar yazıyorlardı. Adamın birinin üstüne çuval koymuşlardı götördüklerini hatırlıyorum. Babam o zamanlar eve ışık yaptırmazdı, ışık yanan evlerin kapılarına katranla yazı yazıyorlardı. Kapının üstüne kahrolası yazmışlardı. Çok kötü zamanlardı.” (Fatma, Yozgat/Sorgun)

“12 Eylül’den sonra Özal gelene kadar kardeş kardeşi vururdu, aile içinde, akrabalar arasında bile insanlar konuşmaya korkar hale gelmişti. Kenan Evren çok zalim bir adamdı, bu ülkenin o dönemler bu hale gelmesi onun yüzündendir. Ama Özal’ın gelişiyile her şey değişti, güzelleşti “ (Vedat, Malatya).

Darbe ve dönem içerisinde yaşanan suikastlar, cinayetler, idamlar bireyler üzerinden büyük bir korku ve baskının oluşmasına neden olmuştur. Bu durum kişilerin gündelik yaşam pratiklerini, çevresi ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Ülkede yaşanan yoğun iç karışıklıkların büyük korku uyandırdığını savunan Naci kod isimli görüşmeci, dönem içerisinde ciddi düzeyde yaşanan can korkusunun darbe ile birlikte azaldığını şu şekilde ifade etmiştir.

“Bir buçuk yıl kısa dönemli hükümet yürütülmüştü o zamanlar. Millet artık o kadar korkulu bir ortamda yaşantı sürüyordu ki sokağa çıkılmıyordu. İhtilalden önceki 5-6 sene çok felaketti, Türkiye’nin 67 vilayeti vardı hepsinde olaylar eksik olmuyordu. Gençler bilhassa o zaman rahmetli Alparslan Türkeş’te hayattaydı, böyle sağcılar solcular olarak şehirler ikiye bölünmüştü. Memleket paramparça olmuştu. O sıkıntılı dönemi millet yaşadığı için bir darbe olsa da millet rahatlasa diye düşündü insanlar, ekonomi yine bozuktur tabi ama can güvenliği açısından millet rahatladı darbeye birlikte. 1982 Anayasası hazırlandı daha sert kararlar alındı sivil anayasadan farklı bir askeri Anayasa yapıldı. Özal gelince biraz sivil anayasaya çevirdi tabi ama o da tuttu daha önceden yürütülmüş, anayasaya maddelerini Amerika’dan alıp Türkiye’ye uygulamaya kalktı.” (Naci, Safranbolu/Karabük).

Berat kod isimli görüşmeci ise Kenan Evren’in darbe için sürecin olgunlaşmasını beklerken dönem içerisinde yaşanan kargaşa ve cinayetlere göz yumduğunu şu şekilde belirtmektedir.

“O zaman şöyle bir siyaset dönemi vardı, sağ-sol davası vardı. Kenan Evren darbeyi yapmak zorundaymış gibi davrandı yani o zamanlar ülkede kargaşa çoktu ama bunu yapmadan önce içişleri bakanlığını eline alabilirdi, darbe yapmadan da bu kargaşayı düzeltebilirdi. Kenan Evren bu ülkede olan olaylara, cinayetlere göz yumdu. Bunlar ortalığın iyice birbirine girmesini bilerek yaptılar, göz yumdular, kendilerine ve darbeye zemin hazırladılar. Bir darbe demokrasiye vurulmuş en kötü tokattır.” (Berat, Bursa)

Görüşmecilerden birkaçı darbenin o dönem için gerekli olduğunu belirtmiş olsa da darbenin toplumsal hayatta genel olarak demokrasiye sekteye uğraticı etkisi hissedilmiştir.

“Her şey yasaktı, her şey. Ülkede olağan üstü hal ilan edilmişti, dışarı çıkmak yasaktı. ...Ülkenin bir tarafında bitmek bilmeyen terör olayları hâkimdi, sağ-sol davalarının bittiğine dair söylentiler vardı. Kenan Evren’in ihtilal yapmasından sonra tüm esnafta Evren’in posterleri asılıydı. Sempatî duyanlarda vardı Evren’e ama sonra dört kişi bulamadılar ki tabutunu taşınsınlar. Evren’i, darbeyi destekleyenler neredeydi gelip taşıyaydı tabutunu millet anladı ama geç anlayanlar oldu. Bir darbe her ne sebeple yapılırsa yapılsın bu milletin iradesine yapılmış en kötü saygısızlıktır.” (Alaattin, İstanbul)

Görüşmecilerin birçoğu ülkede yaşanan çatışma ve kutuplaşmayı belirtirken insanlar arasındaki bu çatışmayı kardeş katliamına benzetmiş ve bu kutuplaşmanın sonucunda her

iki taraftan da ayırt edilemeden zihniyet, ideoloji ayrımı yapılmadan öldürüldüğünü belirtmiştir. Toplumda büyük bir bölünmenin yaşandığı bu dönemde bireyler tamamen ideoloji temelli kavgalara yönelirken aslında kapitalist ülkelerin desteklediği ve arzu ettiği yönde Türkiye ve gençler bir ideoloji kurbanı konumuna getirilerek birlik, beraberlik ve kardeşlikten koparılmış, sağ ve sol olarak ayrılarak kutuplaştırılmıştır (Demirtürk,2015, s. 157). Bu durumun izlerini görüşmelerin birçoğunda görmek mümkündür.

“Kavgaydı mahalleler sağ-sol olarak bölünmüştü. Sürekli kaç kişi öldü diye ona bakardık. Sıkıyönetim vardı, kardeş kardeşi vuruyordu. Ülkücü bir kardeşi öldürdüler solcu kardeşi cenazesine giremedi mesela. Sağı da solu da vuran aynı silahtan çıkan mermilerdi.” (Ömer, Malatya)

“12 Eylül’den önce farklı 12 Eylül’den sonra farklı herkesin evine ani baskınlar, insanların işkence görmesi, sakat bırakılması öldürülmesi. İster sağ ister sol genel anlamda emperyalizmin bir oyunuydu.” (Veli, Eskişehir)

Dönem içerisinde siyasi arenada yaşanan yoğun istikrarsızlığı Mahmut kod isimli görüşmeci şu şekilde dile getirmiştir.

“...Çatışmalar vardı, cinayetler vardı. Koalisyon hükümetlerin biri gider biri gelirdi demem o ki bir istikrar yoktu aslında ...O korku öyle bir sinmiş ki üzerimize hala daha atamıyoruz.” (Mahmut, Yozgat)

Siyasi istikrarsızlığa dikkat çeken Mahmut kod isimli görüşmeci aynı zamanda günümüzdeki uzun süreli değişmeyen iktidarın sebebini geçmiş yıllardaki siyasi istikrarsızlığın doğurduğu olumsuz sonuçlar olarak ifade etmektedir.

“Kenan Evren’den sağcısı da solcusu da korkardı o zamanlar büyük bir gruplaşma olmuştu. Siyasetten korkardı herkes can derdindeydi.” (Selami, Erzurum)

“12 Eylül siyasal dönemi önceden karanlık bir ortamdı sürekli hükümetler kırılıp yıkılıyor istikrar maalesef yoktu hükümet süreleri koalisyon dâhil 3 ile 6 arasında idi” (Mikail, Kilis)

“Sağcısı solcusu dediler ülkede iç karışıklık çıkardılar resmen ülkeyi bölüp paramparça ettiler. Kimse kimseyle konuşamaz hale geldi.”(Murat, Diyarbakır)

12 Eylül askeri darbesi toplumsal değişim açısından 1980’li yıllar için önemli oldukça önemli bir değişime sebep olduğunu söylemek mümkündür. Darbe ile birlikte bireylerin güven duygusu sosyal alanda azalmaya başlamıştır. Yaşanılan korku ortamının tetiklemesi ile birlikte bireyler birbirinden uzaklaşmaya başlamıştır. Darbelerin şekli, yeri ve zamanı değişse dahi toplumsal çözümlerin örnekleri olmaya devam etmektedir. Bu darbenin yıkıcı izlerini toplumsal alanda görmeye devam ederken toplum düzeni için kısa bir zaman

dilimi sonrasında gerçekleşen 28 Şubat 1997’de Post-modern darbe ile de toplum ikinci bir sarsıntı yaşamıştır.

4.4.1990’lı Yılların Siyasi Ortamı

Türkiye’de 1980’li yıllardan 1990’lı yıllara sirayet eden politikalar önemli değişimlerin de devamlılığını sağlamaktadır. 1990’lı yıllar içerisinde yaşanan en temel değişimleri devlet ve toplum ile ilgili çözümler ve son olarak siyasi alanda yaşanan gelişmelere bağlı olarak kutuplaşmaların meydana gelmesi şeklinde sıralamak mümkündür (Köroğlu, 2012, s. 124). Bu kapsamda dönemler arasında değişime bağlı biçimde kutuplaşmaların ve problemlerin arttığını söylenebilir. Siyasetin toplumsal olaylar ile yakından ilişkili olduğunu göz önünde bulundurarak dönemin yapısı ve mevcut iktidarı olan Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz’ın izlediği politikalar ile ilgili görüşmecilerin düşünceleri şu şekildedir.

“Berbat bir dönemdi, ekonomi açıdan olsun, siyasi açıdan olsun Türkiye’ye hiçbir fayda sağlamadılar. Bir şey yaptıkları yoktu her şey yarım kalırdı o dönemler.” (Vedat, Malatya)

“Tansu Çiller böyle tepeden iner gibi geldi. Demirel’in devamıydı, Demirel getirdi zaten Tansu Çiller’i destekledi. Tansu Çiller çıkınca ekonomiyi düzeltereğim dedi ... Mesut Yılmaz ekonomiyi daha iyice batırdı. Oradan sonra ekonomi zaten artık batmıştı. İşçiler bir ara memurdan fazla kazanmaya başladı Tansu Çiller, Demirel’in devamı olduğu için geçim vardı ama bizim gibi insanlar öyle rahat yaşayamıyordu. ... Türkiye on sene kendini toparlayamadı, eski durumuna gelene kadar ekonomik bunalıma girdik.” (Hacı, Malatya)

Döneme ait düşüncelerin hiç birinde olumlu bir ifadeye rastlanamamak ile beraber bireylerde, siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel alanların hemen hemen hepsinde yaşanan problemler ile ilgili düşünceler mevcuttur. Bu duruma ek olarak Tansu Çiller’in Yurt dışından gelmiş olması da yine bir problem olarak görülmüş ve bireyler, yaşanan sıkıntıların bir kısmının da bu durumdan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Dönem içerisinde yaşanan siyasi ve buna bağlı bir biçimde değişime uğrayan ekonomi ile toplumsal alanda bireylerin yaşadığı güvensizlik ortamı en nihayetinde bireyselleşme sürecini hızlandırmaktadır. Döneme ait siyasi ve ekonomik olaylar ile ilgili görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

“Ekonomik krizler bitmiyordu onu hatırlıyorum, enflasyon aldı başını gitti, alım gücü kalmadı ...” (Hayriye, İstanbul)

“Devalüasyonu hiç unutamıyorum bir gece içinde Türkiye bitme noktasına geldi, ülkeyi batırdılar.”(Yaşar, Bolu)

Sürekli olarak değişen hükümet sistemleri ve ekonomi politikaları toplumsal tabakalar arasında uçurum oluşturmaya sebep olmuştur. Toplum zengin ve fakir olarak ekonomi temelli tabakalara ayrılmış ve siyaset sahnesinde de bu tabakalar arasındaki farklılıklar vurgulanarak politikaların şekillenmesinde etkiye bulunmuştur. Bu durum ise toplum yaşamında çözümlere, kırılmalara, değişimlere neden olurken bireylerinde günden güne dayanışma ve birlik düzeninin bozulmasına zemin hazırlamıştır.

“Tansu Çiller Amerika’nın adamıydı ülkeye bu insanlar en ufak bir faydası olmadı, ekonomiyi mahvettiler. Kürtleri katlettiler, 1990’larda ekonomi bunların icraatlarıyla rezil bir hale geldi. Zaten eğer bir memlekette bilhassa siyaset konusunda istikrar sağlanamazsa ekonomi de gelişme beklemek hayal olur. O dönemlerde biri gider biri gelirdi, koalisyonlar vardı biri bozulur diğeri kurulurdu, böyle bir devamlılık göremezdin sürekli seçim olurdu.” (Selami, Erzurum)

“Ekonomik sıkıntı hatırlıyorum. Siyasi belirsizlik, özel bankaların içi boşaltıldı, bir gecede fakirleşti insanlar. Bankaların parası vatandaşın parası tekrar vatandaşa yükleniyordu bu yüzden paramız yüzde 40 gidiyordu. IMF’den gidip borç alıp o parayı istediği yere harcayamama gibi şeyler başladı. Kamu çalışanların maaşı bile IMF’nin müsaadesi ile ödenirdi müsaade etmezse ödenmezdi.” (Erdoğan, Malatya)

1980’li yıllardan sonra 1990’lı yıllarda ekonomik anlamda oldukça zor günler geçirildiğini söylemek mümkündür. Dönemin mevcut iktidarlarının halkın isteklerine kulak vermemesinin sebebi halkı tanıyan bir hükümet olmamaları olarak görülmüştür. Aynı zamanda siyaset ve ekonomi de yaşanan problemlere ek olarak toplumsal yapıda da değişimlere bağlı biçimde bozulmalar yaşanmıştır. Görüşmeciler dönemi şu şekilde anlatmaktadır.

“Ülkenin bitişi diye nitelendiririm o dönemler çok kötüydü, zor durumlar, 80’nin sonlarından başladı bu bitiş ülke siyasi açıdan da çok kötü bir haldeydi. Tansu Çiller’in Mesut Yılmaz’ın olduğu dönemler siyasi açıdan hiç iyi değildi. ... köylü millet bunlar yüzünden birbirine düşmüştü. Ülkeyi kutuplaştırmaya çalıştı bunlar, dağıtmak mı istediler bilmiyorum.” (Alaattin, İstanbul)

“Hiç hayrına bir işleri olmadı bunların memlekete. O yüzden başındaki adam önemli önce başındaki adam sana bir güven verecek vatanını, milletini, bayrağını sevecek ki sana da bolluğu verebilsin. Ama bunlarda o da yoktu Amerika söyledi bunlar uyguladı biz kendimizi yönetmedik onlar bizi yönetti, onları da Amerika yönetti...” (Mahmut, Yozgat)

“Özal’dan sonra o dönemde yolsuzlukların en zirve yaptığı dönemdi hatırladığım kadarıyla. Mavi akım vardı Rus gazı mı dediler ona ne dedilerse. Ekonomi mahvoldu, dolar tavan yaptı, millet perişandı intiharlar bile duyduk o dönemde. Devlet özel bankadan borç alıyordu devleti faiz batağına çektiler. Havuz sistemi getirdi, refah yolu Erbakan getirdi sonra millet biraz nefes

aldı. Havuza para aktarılır oradan lazım olunca alınır. Kamu kuruluşları yüksek faizle özel bankalardan borç alıyordu. “(Ömer, Malatya)

Dönem içerisinde yapıldığı iddia edilen yolsuzluk ve ahlaki değerlerde yaşanan aşınma ile ilgili benzer diğer görüşler şu şekildedir.

“Ancak kendi adamları taraflarına peşkeş çektiler birbirlerini satmayı ve derin devleti hatırlıyorum. Bunlar ikide bir hükümeti kurdular çıktılar. Belli başlı iş adamlarını katlettiler. Cinayetler oldu açıklanmayan cinayetler... Bazı bankaları özelleştirdiler bunların arkasında kim var bilemeyiz.” (Veli, Eskişehir)

“Tansu Çiller zamanında koalisyon hükümeti vardı terör örgütlerine en büyük zayıflığı verirken... Kasayı boşalttılar, milleti canından bezdirdiler, her şey mubahtı ama kendi yaptıkları her şey. Emir alır uygularlardı.” (Nadir, Hakkari)

Bireyler için bir hükümet yalnızca yönetim yetkisi verilen bir yapı değil neredeyse birebir ilişkili oldukları bir yapı olarak görülmektedir. Bu yüzden mevcut hükümetler bireyler için hayati bir önem taşımaktadır. Bu anlamda istikrarın olmadığı dönemlerden kaynaklı olarak ekonomik krizler peşi sıra devam etmiştir ve bu durumdan toplum her noktada olumsuz etkiler ile yaşamının her alanında karşılaşmaya devam etmektedir.

4.5. 1994 Ekonomik Krizinin Topluma Yansıyan Görüntüsü

Bir ülkede ortaya çıkan askeri darbeler doğrudan siyasal alan da bir sistem krizine sebep olmaktadır. Bu sebep ile birbiri ile yakın ilişki içerisinde olan siyaset ve ekonomi kapsamında piyasaların isteklerine zamanında cevap vermek noktasında yetersiz kalarak ülke içerisindeki güven ortamının bozulmasına neden olabilir. Neticede siyasette yaşanan bu kriz durumu ekonomik anlamda da bir ekonomik kriz oluşturmaktadır (Keskin, 2004, s. 10). Ekonomik krizi tanımını yapmak güç olmak ile birlikte kriz denildiğinde akla ilk olarak; enflasyon, devalüasyon gibi kavramlar gelmektedir (Güzel, 2009, s. 57). En genel açıklaması ile ekonomik kriz; bir ürün, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda kabul edilemeyecek kadar yüksek bir biçimde gerçekleşen dalgalanmalar olarak ifade edilebilir (Ayaz, 2016, s. 1361). Ekonomik anlamda tüm faaliyetler, krizler kapsamında yavaşlama göstermektedir ve krizler kendilerini ekonomide yaşanan büyük dalgalanmalar ile belli etmektedir (Arslan&Bozkurt, 2010, s. 1600). Ekonomik krizler ani bir biçimde ortaya çıksa da daha öncesinde izlenen politikalar krizlerin oluşmasında etkin rol oynamaktadır.

Türkiye’de 1980’li yılların başından itibaren çok büyük bir dönüm noktası olarak adlandırabileceğimiz liberal ekonomi politikalarına geçiş yapılmıştır. Bu dönem içerisinde dikkat çeken en önemli nokta ise, kamu açıklarının ciddi boyutlara ulaşmış olmasının yanı sıra günden güne artan iç borçlanma ile kapatılmasıdır. Bu durum ise mevcut problemleri yalnızca erteleyerek geçici bir çözüm niteliği taşımaktadır. Bu sebeple 1990’lı yıllarda daha da büyük bir sorun haline gelmektedir. 1994 Nisan ayında ortaya çıkan ekonomik krizin bir ayağını siyasi istikrarsızlık oluşturmaktadır (Turan, 2011, s. 57). Diğer taraftan ise uygulanan ekonomi politikalarındaki tutarsızlıklar krize girmeye zemin hazırlamıştır (Gaytancıoğlu, 2010, s. 140). Yaşanan ekonomik krizler yalnızca ekonomi temelli olarak düşünülemez çünkü krizler, bireylerin ekonomik anlamda olumsuz sonuçlar ile karşılaşmasına sebep olurken aynı zamanda sosyal ve kültürel anlamda da yıkıcı olarak adlandırabileceğimiz sonuçları ile karşılaşmaktadırlar (Kanberoğlu&Kara, 2013, s. 36). Bu doğrultuda bireyler 1994 Ekonomik Krizi ve o dönem ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir.

“Bence Türkiye’nin en az 30 sene geriye gitmesine sebep oldu.” (Mehmet, Eskişehir)

“5 Nisan ekonomik krizi 1994 yılıydı her şey bir gecede iki üç katına çıktı. Bunlar tek bir gecede yaşandı.” (Ahmet, Ankara)

“Türkiye’nin durumu perişandı, ekonomik olarak çok kötü bir vaziyetteydik. Mal yoktu, para yoktu çok sıkıntılı bir dönem geçirdik.” (Vedat, Malatya)

“1994 yıllarında ekonomi çok kötüydü IMF’ye olan borç her geçen gün çoğalıyordu işyerleri birer birer kapanıyordu. Terör örgütleri her geçen gün şehirleri yakıp yıkıyordu” (Nadir, Hakkâri)

Bireylerin genelinde bu dönem içerisinde gerçekleşmiş olan devalüasyon travmatik bir biçimde zihinlerinde yer etmiştir. Mahmut kod isimli görüşmeci yaşanan ekonomik krizin, toplumsal alanda oluşturduğu olumsuz etkilere ve toplumsal ilişkilerde meydana getirdiği değişimlere değinmiştir.

“94’de çok büyük bir devalüasyon olmuştu o dönemler işte geçen bu zamanda bence bu darbenin altyapısı hazırlanmıştı. Belki daha büyük bir planları vardı bilmiyorum. İşte bak o dönemler ufak ufak az evvel sorduğun komşuluk ve akrabalık ilişkileri çatırdamaya başladı çünkü ekonomi düzelmliyordu böyle bir inişli bir çıkışlı çok çalkantılı süreçlerdi.”(Mahmut, Yozgat)

“...İnsanların ümidi kırıldı Yahudi firmaları ve dış güçlerin yatırımları ikiye üçe katlandı ama bizim firmalar küçüldü küçüldü sonra toparlanamadı çöktü. Devlete karşı güven azalmıştı bir daha toparlanamadı.” (Recep, Kayseri)

Ekonomik kriz neticesinde, milletin devlete olan güveninde azalma olduğunu gözlemlemek mümkündür.

“İnsanlarda yaşam sevinci kalmadı. Ekonomik olarak zor zamanlara girdi kredinin üzerine darbede olunca ne yapacağımızı bilemedik.”(Halis, Kırıkkale)

“Devalüasyon olduğu zamanlardı o kriz bir koalisyon dağılır diğeri kurulurdu ekonomide de siyasette de bir istikrar yoktu zaten bir ülkede siyasi bir istikrar olmazsa ekonomik kalkınma beklemek saçmalık olur bunların hepsi birbirine bağımlı birbirini besler biri battı mı diğeri çıkmaz.” (Yaşar, Bolu)

Yaşanılan ekonomik kriz bireylerin ahlaki davranışlarında da değişimlere yol açmıştır, ekonomik krizler neticesinde toplumsal kurumlara olan güven azalmaktadır. Toplumda ekonomik anlamda büyük tabakalar arasında uçurumların oluşması ile toplumsal çözülmenin bir diğer örneğini ekonomik krizler oluşturmaktadır. Toplumsal tabakalar birbirinden uzaklaşırken bireylerinde birbirinden git gide uzaklaşmaya başladığını söylemek mümkündür. Toplumda kutuplaşmaların yaşandığı, krizlerin devam ettiği bu dönemler için siyasal alanın toplumsal alana olan etkilerini daha yakından incelemek gerekmektedir.

4.6. 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbe ve Toplumsal Alan

28 Şubat 1997’de gerçekleştirilmiş olan post-modern darbenin tek bir açıklaması olmamakla birlikte sürece hangi perspektiften bakıldığına, sürecin aktörleri içerisinde rol alınıp alınmadığına, sonuçlarından ne derece etkilenildiğine ve demokratik biçimde işleyen sürece dışarıdan yapılacak müdahaleyi doğru bulunup bulunmadığına göre sürecin ne olduğuna dair açıklamalar değişiklik göstermektedir (Öcal, 2009, s. 15). Ancak kısaca 28 Şubat Post-Modern Darbesi, yönetim rejiminin laik ve demokratik ilkelere zarar verdiği düşüncesi ordu komutanlarının politikaya direkt olarak müdahalede etmesi biçiminde açıklanabilir (Bölükbaşı, 2012, s. 175).

28 Şubat Darbesi, TSK’nın direkt olarak yönetime el koymaması bunun yerine sivil görünümlü aktörler kullanması açısından diğer darbelerden farklı bir biçime sahiptir (Baykal, 2017, s. 310). Süreç içerisinde topluma, değişikliği dikte etmeye çalışan aktörler, kendi otoritelerini güçlendirmek adına İslam’ın toplum içerisindeki görünürlüğüne zarar vermişlerdir (Tunahan, 2015, s. 28). Bu durum ise İslam’ın, 28 Şubat ile birlikte toplumsal alandaki varlığının daralmasına sebep olmuştur (Göle, 2011, s. 14). Silahsız bir biçimde gerçekleştirilen bu darbenin gerekçelerinden biri ise dönemin Başbakanı ve RP’nin lideri olan Necmettin Erbakan’ın irticayı getireceğine ve laikliğe karşı bir tehdit olarak

görülmesi sonucu MGK'nin kararı ile fiilen gerçekleştirilmiştir (Öcal, 2009, s. 15). Bu süreç ve sonrası için toplumsal alanda yaşanan olaylar, dine karşı yapılan eylemler ve dönemin siyasal durumu ile ilgili görüşmecilerin düşünceleri şu şekildedir.

“Başörtüsü davası o zamanlar çıkmıştı. Dini Sohbetler kesinlikle yasaklanmıştı. İnsanları başörtülü diye üniversitelere almıyorlardı.” (Fatma, Yozgat/Sorgun)

“Türbandan kaynaklı kız çocuklarının yerde sürüklenmesi üniversitede başörtülü öğrencilerin kontrol edilmesi ve İslam karşıtlığı aklıma geliyor.”(Hüseyin, Malatya)

“... Erbakan hocayı da çağırdılar ultimatom verdiler eline. Öyle kafana göre hareket edemezsin, şu şekilde davranacaksın dediler. ... Gücü yoktu Erbakan'ın o yüzden ya böyle yaparsın ya da gidersin diye tehdit ettiler, öyle 28 Şubat askeri baskısıyla hükümet yıkıldı.” (Naci, Safranbolu/Karabük)

Dönem içerisinde başörtüsünün kurumlara girerken yasaklandığını ve dini içerikli sohbetlerin kaldırıldığını göz önünde bulundurduğumuz zaman İslam'ın kamusal alanda etkisinin azaltılmaya çalışıldığı gelen yasaklar ile açıkça gözler önüne serilmiştir.

“İşte o dönemlerde başörtüsü türban olayları çıktı, o olaylardan sonra Erbakan seçildi. Üçlü koalisyon oldu MHP, MSP ve CHP bunlar üçü iktidar oldu ama oy çoğunluğunu yani en yükseğini Erbakan aldı... Ama kötü bir adam değildi, çok zekiymi ama bazen zeki adamlar iyi gelmiyor demek ki millete. (Necdet, Elazığ/Baskil)”

Gerçekleştirilen 28 Şubat Darbesinin ana aktörlerini ve askeriye içindeki kişileri terör örgütüne benzeten görüşmecilerin düşüncelerine göre darbe direkt olarak Erbakan'ın zihniyet dünyasının, demokrasiye bir tehdit unsuru olarak görülmesinden kaynaklı olduğunu belirtmişlerdir.

Kod isim kullanmayı tercih etmeyen Ömer isimli görüşmeci süreç içerisinde yaşanan dine yönelik sıkıntıları şu şekilde ifade etmektedir.

“Başbakana yapılmayacak hakaretleri post modern darbe ile asker yaptı, inançlı kesime sıkıntılar verdiler. Başörtülülere okula, resmi dairelere almadılar. Ben erkeğim saçım biraz uzun diye bana bile sıkıntı çıkarırlardı. Tansu çillerin bir protokolü vardı Erbakan'ı istifaya mecbur bıraktılar. ...” (Ömer, Malatya)

Veli kod isimli görüşmeci ise darbenin yıkıcı etkisini ifade ederken sivil yönetimlerin kötü dahi olsa, darbeyi zihniyetten daha iyi olduğunu belirtmektedir.

“Necmettin Erbakan'a yapılan post modern darbeyi tasnif etmiyorum çünkü bu bir demokrasiye yapılan bir baltalama olmasından kaynaklı en kötü sivil yönetim bile darbeden bin milyar kat daha iyidir. Ne gerekçe ile yapılırsa yapılsın asıl demokrasiye tehdit Erbakan mıydı? Yoksa bu darbeyi zihniyet miydi? Bir sormak lazım yapanlara.” (Veli, Eskişehir)

Mahmut kod isimli görüşmeci ise 28 Şubat Darbesinin Erbakan'ın zihniyetine yönelik yapılan bir darbe olarak açıklanmasını bahane olarak açıklarken aslında darbenin ardında yatan farklı sebepler olduğunu şu şekilde ifade etmektedir.

“Daha önce biz Erbakan gibi bir lider görmemiştik. Erbakan rahmetli olsun, nur içinde yatsın sanayiye geliştirmeye çok çalıştı da sözünü dinleyen olmadı. Parayı faize vermezdi halka öyle dağıtırdı. İçerdeki kişilerin dışarıdan destek alarak, hainlik yaparak yıkmasıyla oldu o darbe. Sonra tekrar tüketime ve faize dayanan ekonomiye geçtik onlar yüzünden. Erbakan üretmeyi istiyordu ama üretirsek boyunduruklarından çıkacaktık, gücümüzde, paramızda olacaktı hiç isterler mi böyle bir şeyi istemediler de zaten o darbe o yüzden yapıldı adına da vay efendim şariat getirecekti vay efendim dinciydi dediler bunlar hep bahaneleri oldu.” (Mahmut, Yozgat)

Darbe ile ekonominin ilişkisini kıyaslarken laiklik ilkesinin zarar görmesi gibi sebepleri bahane olarak nitelendiren, diğer görüşmeciler durumu şu şekilde ifade etmişlerdir.

“Erbakan’a Allah’tan rahmet dilerim öyle bir adımı birden bire bir uyarı ile indirdiler, istifa ettirdiler... Darbenin adına da darbe bile demediler, Erbakan’a aba altından sopa gösterdiler açıkçası. Şeriatı getirecek memlekete diye korkuttular insanları.” (Selami, Erzurum)

“O da inanan kitlelere büyük bir darbe oldu, inançlı insanların psikolojisi bozuldu, ahlak bu zaman bozuldu... Darbeyi laiklik bahanesinin arkasına sığınarak yaptılar.”(Recep, Kayseri)

“... Ülkenin bu iyi gidişatı laikliğe zarar vermek adı altında darbe ile sonuçlandı. Dış güçler bizim refaha ulaşmamızı istemediler. Askeriye içine yerleştirilen adamlar ile yaptılar darbeyi. Minareyi çalan kılıfını da hazırlar bir sürü başka gerekçe gösterdiler direkt olarak siyasete, politikaya müdahale ettiler öyle 80’lerdeki darbe gibi asker sokağa inmedi, silahlar sıkılmadı.” (Selim,Sivas)

“Havuz sistemini çıkararak bu ülkenin kaymağını yiyenlerin hortumunu kesti bu onların hoşuna gitmedi irtica gibi uydurma şeylerle Ankara Kocatepe Camisinde milleti yürütüp korku pompaladılar bunun da sorumlusunu Erbakan olarak gösterip 28 Şubat kararlarını aldılar, bir başbakanı 11 saat süren toplantıda hiç akla gelmeyecek bahanelerle terlettiler. Terörün önüne bu yürüyüşü geçirip birinci tehlike olarak gösterdiler. Sonra baskı ile istifa ettirdiler tekrar görevin Çiller’e verilmesi gerekirken Süleyman Demirel Mesut Yılmaz’a 3. Parti kurma görevi verdiler. ANAP, DSP ve MHP koalisyon oldu kısa sürdü tekrar dağıldı her hükümet dağılışında ekonomik sıkıntılar baş gösteriyordu.” (Erdoğan, Malatya)

Değişimin temel faktörlerinden olan darbeler toplumsal düzlemde kırılma noktaları olmuştur. Toplumsal değişimi hızlandıran bir diğer süreç ise ekonomik krizlerdir. Siyasal alanın ekonomik alana yansımalarının bir örneği de darbeler ve ekonomik krizlerin ilişkisidir.

4.7. 2000 ve 2001 Ekonomik Krizi

Ekonomik krizler, bireylerin gündelik hayatlarını, yaşam pratiklerini oldukça yakından ilgilendiren bir süreçtir. Son yıllar içerisinde Türkiye’de ekonomik krizler sık sık ortaya çıkmakta ve nitelikleri de değişmektedir (Gençler, 2010, s. 351). Artık ülkemizde süreklilik göstermekte olan bu krizlerin zeminini iç ve dış kaynaklı pek çok problem oluşturmaktadır (Altay&Çelebioğlu, 2015, s. 1). Ekonomik krizlerin bir noktadan sonra kronik hale gelmesi ve süreklilik göstermesinin sebebi olarak, siyasi istikrarsızlık ve belirsizlik gibi nedenlerdir (Keskin&Kiriş&Şentürk, 2006, s. 47).

Türkiye’de arka arkaya meydana gelen biri 2000 yılının Kasım ayında diğeri ise 2001 yılının Şubat ayında gerçekleşen ekonomik krizlerin sonucunda bireyler, ekonomik anlamda oldukça kötü bir süreç yaşamış ancak hükümetler bu durumu önlemek adına politikalar üretmek noktasında duyarsız kalmıştır (Kapusızoğlu, 2011, ss. 127-128). Sosyal devlet fonksiyonlarına en çok ihtiyaç duyulan kriz süreçlerinde devletin ekonomi politikalarında yapacağı en ufak bir yanlış hamle toplumsal alanda ekonomik krizden daha büyük bir krizlere sebep olabilmektedir. Bu kapsamda ekonomik krizler yalnızca ekonomik yapı ile ilgili bir süreç değildir bu yapıya ek olarak toplum ve sosyal ilişkiler ile doğrudan bir bağlantısı bulunmaktadır (Öksüz&Aydın, 2022, s. 98). Geçmişten günümüze süreklilik gösteren siyaset, toplum ve ekonomi ilişkisi, küreselleşmenin hayatımızı etkisi altına alması ile boyutlarında değişimler göstermektedir (Tuncel,2009, s. 766). Bu bağlamda yaşanan krizlerin toplumsal alandaki etkisi ve gerçekleşen dönem ile ilgili görüşmecilerden alınan düşünceler şu şekildedir.

“TBMM’nin önüne yazar kasaların fırlatıldığını unutamam ülke ömründe böyle kriz görmedi göremez demiştik şimdi daha beterini yaşıyoruz tabi.” (Bekir, Ordu)

“Doğru düzgün bir yönetim olmadığı için millet mağdurdu. İlaç bile bulanamazdı bu dönemde, hastane, doktor sıkıntısı çoktu, çok mağdur bir haldeydik.” (Vedat, Malatya)

“2000-2001 yıllarında koalisyon hükümeti vardı. Devlet Bahçeli, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit vardı. Yine ekonomi çok kötüydü, vatandaş meclisin önüne gelip iflas ettim deyip yazar kasayı meclisin önünde kırdı.” (Nadir, Hakkâri)

Ankara’da TBMM’nin önüne iflas eden esnafların dükkânlarındaki yazar kasaları fırlatması ekonomik krizin bir sembolü haline gelmiş ve bireylerin aklında kalan en temel olaylardan biri olmuştur. Bu eylem aslında içinde bir protestoyu yansıtmakta ve insanların krize gösterdikleri önemli bir tepkidir. Dönemin ekonomik krizinin sembolü olduğunu söylemek mümkündür.

“O süreç içerisinde de bu kriz devam ediyordu. Sanki bir rüzgâr gibi geldi Erdoğan, krizin etkisi kalmadı Erdoğan gelince. Biraz düzeltmeler yaptı, özelleştirmeler işte o zamanlar içerisinde yapıldı. Ona da karşı çıktılar ama bu şekilde ekonomi düzeldi. Eski alım gücü yoktu ama bir şeylere de zam gelmedi uzun bir süre ondan sonra kriz bir patladı, her şey aldı başını gitti... Tayyip geldikten sonra biraz toparlandı... Özal serbest piyasayı çıkarınca rekabet olsun da vatandaş daha ucuza alsın diye çıkardı şimdi bu serbest piyasanın altında vatandaş ezilmeye başladı. Günümüzde bu serbest piyasa hepimizi mahvetti.” (Hacı, Malatya)

Turgut Özal’ın liderliğinde gerçekleştirilen serbest piyasa ekonomisinin aslında mal ve hizmetleri rekabet ortamı sağlanarak daha uygun fiyatlı bir biçimde elde etmek olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu ekonomi modeli ile bireyler bu mal ve hizmetlere çok daha yüksek fiyatlara ulaşmaya başlamıştır. Çünkü rekabet ortamı beklentinin tam tersi yönünde gerçekleşmiştir. Bu durumun sonucunda bireyler geçim sıkıntıları ile mücadele etmeye başlamış ve esnafa olan güvende azalmaya başlamıştır. Toplumsal alanda da güven ortamında kırılmaların en çok görüldüğü dönem bu serbest piyasanın zararlarının görülmeye başlandığı dönemdir. Ekonomik krizin toplumsal alana yansıttığı gerilim ortamını Hayriye kod isimli görüşmeci şu şekilde açıklamaktadır.

“O dönemler bankalar iflas ediyordu, çok büyük bir istikrarsızlık vardı yani işte ekonomik anlamda tabi durum böyle olunca insanlarda da huzursuzluk oldu ister istemez. Hepimiz etkilendik çünkü her şey belirsizdi yani bir netlik yoktu, gergin bir ortam hâkimdi, iş yoktu, gelir azdı yani yetmiyordu, korku vardı.”(Hayriye, İstanbul)

Yine benzer şekilde toplumdaki korku ortamından bahseden Selami kod isimli görüşmeci ise esnafılık kültürünün Türkiye’de tam olarak bu dönem azalma eğilimine girdiğini ifade etmeye çalışmaktadır.

“Bunu unutmak ne mümkün, esnafılık tam o zaman bitti şimdi böyle tek tük olmasına bakma, o krizden beri insanlar bir işe girişmeye korkar çünkü esnafın arkasında duran bir devlet yoktu. Kriz gırtlığa dayanmıştı, enflasyon alıp başını gitmişti. Bir de büyük bir deprem olmuştu hemen öncesinde kargaşa dolu bir ortam vardı. Millet açlıktan kırılıyordu, iş desen iş yoktu o işçi bulma kurumunun önünde ekmek kuyruğu gibi kuyruklar olurdu. Artık öyle bir korku bindi ki insanlara esnafılık yapmaya korkar herkes.” (Selami, Erzurum)

Ekonomik krizin sebebini yine siyasette yaşanan istikrarsız ortam olarak gören Naci kod isimli görüşmeci aynı zamanda Özal’ın Türkiye’de Döviz serbestleştirmesinin de bu krizlerin yaşanmasında büyük bir rol oynadığı görüşündedir.

“Ekonomi yürümedi en fazlası Türkiye’de en uzun 2-3 yıl hükümette kalan olurdu 4 sene derlerdi ama kimse 4 sene kalamazdı. Ekonomik krizler bu siyasi istikrarsızlık yüzünden

olurdu. Vaatler verildi ama yapılmazdı, anlaşılmadılar o yüzden oldu bu krizler. Döviz memlekete sokmasaydı Özal bu hallere gelmezdik.” (Naci, Safranbolu/Karabük)

Yine benzer biçimde siyasal istikrarsızlığın bir sonucu olarak ekonomik krizi kaçınılmaz gören Berat kod isimli görüşmecinin görüşleri şu şekildedir.

“Ekonomik krizler üretmemekten, üretmediğini de tüketmekten olur. O zaman anormallik olur, meydana kriz çıkar o dönemde böyleydi, para sürekli değer kaybediyordu. Ekonomisi çok güçlü bir ülke değil Türkiye en ufak bir sallantıda gidiyordu. Bunun sebebi de hükümet politikalarıydı düzgün sürekli bir iktidar olmazdı sürekli bir değişim mevcuttu siyasette bir gün gördüğünü başka gün göremezdik böyle olunca ekonomi ister istemez uçurumdan yuvarlanır.” (Berat, Bursa)

Bireyler mevcut koalisyon ortamında yaşanan uyumsuzlukları ve sürekli değişen sistemleri, gerilim ortamının oluşmasında başat aktör olarak görmekte ve ekonomik krizin sorumlusunu değişen hükümet olarak açıklamaktadır.

Necdet kod isimli görüşmeci ise aslında ekonomik bir krizin olmadığını bunun gelir seviyesi düşük bireylere karşı hükümet tarafından oynanan bir oyun olduğu yönündeki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir.

“O krizlerin hepsi üretici ve dar gelirliye bir darbe oldu, zengine asla dokunmadı o darbeler, o krizler zenginlere dokunmuyordu, bankalar battı bu bankalarda boşaltılan paralar garibanın parasıydı üç kuruşu vardı zaten adamlar aylarca onu alabilmek için aylarca bankaların önünde beklediler bunları yapan yine iktidardaki kişilerdi. Kriz falan yoktu aslında uydurmalarla garibanın parasını elinden aldılar, bilerek yaptılar yoksa zengine de dokunurdu ama dokunmadı.” (Necdet, Elazığ/Baskil)

Recep kod isimli görüşmeci ise krizin dış güçler tarafından yapıldığını ifade ederken toplumsal alanda yaşanan çaresizliğe şu şekilde değinmektedir.

“O da aynıydı bu cumhurbaşkanı Ecevit garibandı. Devlet Bahçeli, Mesut Yılmaz vardı. Çok korkunç planları vardı bunlara yönelik ama Devlet Bahçeli istifa etti koalisyon dağıldı planları tutmadı dış güçlerin yaptığı bir krizdi. Çözüm yerine çözümsüzlüğün hâkim olduğu bir dönemdi. Millet para bulamazdı evine ekmek almakta zorlanırdı. Çok insan iflas etti ve arkamızda duran bir devlet olmadı. Yeniden seçime gidilince refaha kavuştuk.” (Recep, Kayseri)

Tüketimin üretimden daha fazla olması ile ekonomik kriz kaçınılmaz bir sonudur. 1980’li yıllardan beri artarak devam eden bireyselleşmenin etkisi ile artık yeni bir birey profilinin oluştuğunu bu dönemlerde daha net bir biçimde görmek mümkündür. Bireyselleşme artarken tüketen yeni bir birey ortaya çıkmaktadır. Krizin temel sebeplerini faiz ve

retmeden tüketime yönlendiren ekonomi politikaları sonucu kaçınılmaz son olarak gören görüşmecilerin düşünceleri şu şekildedir.

“28 şubat’tan sonra kurulan tüm hkmetler sadece faiz ve tüketim ekonomisi üzerine odaklandı. O yüzden zaten ekonomik kriz kaçınılmazdı. Sen şimdi üretmeden tketirsen bunu da faizle döndürmeye çalışırsan bir yerde muhakkak patlak verirsın o kriz de böyle yani buna dayalı bir krizdi. Millet yine geçim derdine düşmüştü.”(Mahmut, Yozgat)

Bu görüşler doğrultusunda bireyler ekonomide yaşanılan krizler ile birlikte çaresiz hissetmeye başlamıştır. Geçim sıkıntıları ile boğuşmaya başlamış ve bu doğrultuda toplumsal yaşam içerisinde birbirlerinden uzaklaşmaya eğilimleri göstermişlerdir. Bireylerin birbirlerinden borç alıp-verme davranışları yine ekonomik krizler etkisinde toplumsal yaşamdaki güven ortamının azalması ile birlikte olumsuz etkilenmiştir. Bireyselleşme ekonomide yaşanılan krizler doğrultusunda yüksek oranda artmıştır.

Ekonomik krizlerin devamlı olarak yaşandığını ve artık bu durumun millete oynanan bir algı operasyonu olduğuna bunların neticesinde milletin devlete olan güveninin azaldığına devlet-millet bağında çözülmeler yaşandığına yönelik düşünceler ise şu şekildedir.

“...Devlet arkamızda da durmadı. Bence zaten kriz yoktu millete oyun oynadılar, aklımızı sinadılar, sabrımızı sinadılar bizi damla damla o zamanlardan beri yokluğa alıştırmaya çalışıyorlar. Biri geliyor diğeri gidiyor olan yine millete oluyor.” (Mikail, Kilis)

“Gecelik yüksek döviz artışları ve paramızın değerinin kaybı vardı onlarca banka bu iki dönemde battı Faizler bugünkü gibi bir veya iki basamaklı değil binler Hatta katları konuşulurdu hayatı idame ettirmek o dönemde Maalesef çok zordu. Devlet şimdi devlet başında düzgün bir yönetim olmazsa kriz olurdu hep olurdu zaten ama bunlar yüzünden kimse devletim var diyemezdi. şimdi devlete sırtını dayarsın o zaman yoktu böyle bir şey.” (Halis, Kırıkkale)

1980 sonrasında Türkiye’de, siyasal, sosyal, politik, kültürel ve ekonomik anlamda oldukça önemli bir değişim süreci yaşanmıştır. Özellikle zal’ın uygulamaya başladığı ekonomi politikaları ile birlikte devletçi geleneğın azaldığı ve liberal politikalara geçiş yapıldığını bu süreç ile birlikte toplumsal kurumların hepsinin etkilendiğini söylemek mümkündür (Uğraş, 2023, s. 26). Liberalleşmenin hızlanması noktasında küreselleşmenin etkisi yadsınamaz ve küreselleşme ile birlikte bilhassa 1980’li yıllardan itibaren liberalleşme süreci daha yoğun bir biçimde kendini göstermektedir (atanoluk, 2009, s. 22). Küresel sisteme entegre olmaya çabaları ile birlikte toplumsal hayat ve sosyal bağlar yeniden bir şekil almaya başlamıştır (Uğraş, 2023, s. 26).

4.8.1980 Sonrasında Sosyal İlişkiler ve 1980-1990- 2000’li Yıllarda Toplumda Güven ve Dayanışma Ortamı

Liberal ideolojinin ilk ve en temel ilkesi, bireysel özgürlük ilkesidir. Bu kapsamda liberalizmin hâkim olduğu tüm kurumlarda bu ilke doğrultusunda hareket etmektedir (İnce, 2015, s. 76). Kitle iletişim araçları ve haberleşmenin hızlı gelişimi ile birlikte kurulmaya başlayan yeni dünya düzeninde (Ertuna, 2006, s. 44) bu bireysel özgürlük ilkesinin etkilerini görmek mümkündür. Bu kapsamda toplumsal alan ve ilişkileri bireyselleşme ekseninde incelemek amacıyla öncelikle toplumda 1980-1990 ve 2000’li yılların insan ilişkilerine, toplumdaki güven, dayanışma ortamının nasıl olduğuna bakmak ve kıyaslamasını yapmak gerekmektedir. Bireyselleşme sürecinin daha iyi analiz edilmesi amacı ile o dönemlerin komşuluk, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerini ve bu ilişkilerde yaşanan kırılma noktalarını çözümlmek, ekonomi ve siyasi olayların bu bireyselleşme sürecinde ne ölçüde ve hangi noktalarda etkide bulunduğunun analizini yapmak süreci anlamak açısından değerlendirilmiştir.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, toplum içerisinde kurulan maddi, manevi bağlar mevcuttur ve bu bağlar toplumun devamlılığı sağlamak açısından büyük önem arz etmektedir. Ancak biri diğerinden daha önemli veya yeterli değildir. Bu sebeple yalnızca maddi üretim mekanizmaları ve buna dayalı bağlar kurmak toplumsal alandaki düzenin sağlanması açısından yeterli olmaz. Bunun yanı sıra manevi, kültürel boyutta ilişkiler kurarak (Akkoç, 2019, s. 3) toplumsal yaşamı daha anlamlı kılma çabası toplumda mevcuttur. Bu manevi bağlar içerisinde; değerler, gelenekler, sadakat, dayanışma, ahlak, saygı ve sevgi gibi daha birçok duyguyu barındırmaktadır. Bu manevi duygular ile hareket eden toplum zamanla değişime uğrayarak, değerlerinde ve ilişkilerinde aşınmalar ile karşılaşabilmektedir.

Toplumsal değerler, davranışlar, alışkanlıklar ile bireyler toplumsal hayatın anlamına ulaşmaya çalışmaktadır. Bu durum ise toplumsal yaşamın zeminini oluşturmaktadır. Çünkü değer verilen ortak amaç için toplumda birlikte ve dayanışma içinde hareket etmeye çalışan bireylerde aynı zamanda sadakat duygusu da oluşmaktadır (Kara, 2019, s. 378). Toplum varlığının devamını sağlayabilmek için dayanışmaya ihtiyaç duyan bir yapıya sahiptir (Ekinci, 2018, s. 4). Bu kapsamda dayanışmanın olmadığı veya zedelendiği toplumlarda güven ortamının sağlanması ve buna bağlı olarak toplumda devamlılık sağlanması açısından problemler kendini gösterebilmektedir.

Toplumda dayanışma ve güven ilişkilerini 1980-1990 ve 2000’li yıllar arasında kıyaslamak amacı ile bireylerin bu 3 dönemde borç alıp-verme davranışları üzerinden analiz etmek, toplumda güven ve dayanışma ortamının hangi yöne evrildiğini anlamak açısından önemli bir noktadır. Ekonominin bireyler arasındaki güven ilişkilerini yakından etkileyen ekonomi politikaları ve krizler doğrultusunda bireylerin gündelik hayat pratiklerinin de değiştiğini söylemek, analiz etmek mümkündür. Görüşmecilerin bu dönemlerde borç alıp- verme, dostluk ilişkileri ve dönemin güven, dayanışma ortamı ile ilgili görüşleri şu şekildedir.

“1980’li yıllarda giderdin Ahmet’in selamı ile Mehmet’ten borç para alırdın, güven duygusu bir selama bakardı ve çok fazlaydı. Şimdi paran varsa varsın yoksa yoksun. Bir insanın selam iş görürdü, açılmadık kapı bırakmazdı, o dönemler ama söz çok önemliydi, insanlar sözünün arkasında dururdu yani kısaca söz senet gibiydi. Şimdi artık bu kalmadı zaten kimse kimseye güvenmez oldu, herkes birbirinden korkar hale geldi yani bu durum kalmadı artık. Mecliste adamın varsa işin görülür, hastanede tanıdığın varsa işin hallolur yoksa kimsenin umurunda olmazsın.” (Mehmet, Eskişehir)

“Çok farklıydı o zaman insanlar birbirine güveniyordu. Arkadaşın selamı ile para alınıp verilirdi. Şimdi o yok vallahi kopma sebebi nedir bilmiyorum ama benim fikrimce ekonomi başat aktör. İnsanlarda da biraz lüks arttı herhâlde millet insanı bıraktı, menfaat ve çıkar dostluğu başladı sözün özü her şey ekonomiye bağlı.” (Berat, Bursa)

“Eskiden daha güzeldi komşuluk ilişkileri imece usulüydü düğünler, köy işleri hep ortak yapılırdı. Eskiden bankaya gitmeye korkarlardı insanlar. Bankadan para almak çok korkutucu gelirdi hep böyle birbirimiz arasında borç alır verirdik...” (Fatma, Yozgat/Sorgun)

“O dönemler dostluk nedir bilinirdi, dost dediğin iyi gününde de kötü gününde de, darlığı da, bolluğu da seninle paylaşırdı. Birine borç vermen için bir dostun, hatırlı selamı yeterli, bir selam her türlü işi görürdü. Tanımana bile gerek yoktu birini sana sorarlardı Ahmet’i tanıyor musun diye Ahmet’i tanıyorsan borcu varsa söyle ki vereyim derlerdi. Bugün zaten böyle bir ortam yok ama olsa da zaten kimsede para yok istese de yok cevabı alır olan da parasını gizler. Artık bankalar var, kredi alışkanlığı arttı. Biri senden para isteyecek diye hissettiğinde sen ondan önce bana para ver diyorsun ki o senden istemesin.”(Ahmet, Ankara)

1980 ve 1990’lı yıllarda toplumda güven ve dayanışma duygularının oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bireyler arasındaki bağlar aracılar ile dahi kurulabilmektedir. Bireylerin 1980’li ve kısmen 1990’lı yıllar içinde güven duygusunu daha yoğun yaşadığı söylenebilir. ‘Selam’ ve ‘Söz’ ün hükmü dönem içerisinde senet niteliği taşımaktadır. Devreye giren referansların selamları ile birbirini tanımayan iki kişi arasında dahi bir güven bağı oluşması mümkün bir durumdan arasında bir bağ olan insanların dahi artık sözlerinin bir hükmünün kalmadığı ve buna ek olarak evrakların, senetlerin, dekontların ve bankaların devreye girdiği bir döneme geldiğimiz yönündeki

görüşler mevcuttur. Hatır, vefa gibi duyguların zamanla yitirildiği ve bireylerin borç isteme davranışlarının yükselen enflasyon ve azalan alım gücüne bağlı olarak da azaldığı buna ek olarak televizyonun ve internetin bireylerin hayatına girmesi ile birlikte toplumda dayanışma ortamının bozulduğu yönündeki görüşler şu şekildedir.

“Çok güzeldi o zamanlar yaşanan bunca olaya rağmen yine de güzeldi. Şimdi paramız o dönemde pek değer kaybetmezdi bir sene önce verdiğin parayı bir sene sonra alınca pek fark olmuyordu ama şimdi 10 Lira borç versen on gün sonra değer kaybeder. Şimdi Türk Lirası olarak borç verilmiyor ya döviz ya altın olarak veriliyor. Ondan dolayı o zamanlar rahatlıkla borç alırdın da borç verirdin de. Şimdi biri ölse de para istese kimse el uzatmıyor çünkü dövize bağlasam kar ederim mantığı var insanlarda...Televizyonlar tamamen her eve girene kadar komşuluklar güzeldi bu kısım çok önemli bir iki evdeyken sorun değildi ne zamanki her evde girdi o zaman komşuluk bitti. Benim televizyonum yoktu misal ben komşuma giderdim televizyon izlemeye o ortamda bir muhabbet olurdu yani bir evde varken yine toplanırdı bu bir sebep olurdu. Biz teknolojiye suç bulmuyoruz, suçlu bizleriz. Her eve girince kimse kimseye gitmez oldu. Şimdi de telefonlar var aynı oda da kardeş kardeşi tanımıyor. Eski örf ve âdetler silinmeye başladı...” (Necdet, Elazığ/Baskil)

“... 2000’li yıllardan sonra tamamen bitti güven çünkü artık alım gücü yok ki, enflasyon aldı başını gitti mümkün değil zaten birinden borç istemek. Kimsede para yok ama tabi güven de yok versen zarar eder miyim diye düşünürsün o para gelene kadar farz et ki getirecek parayı o da meçhul güven yok ya getirmezse parayı. Diyelim getirdi değeri yok ki kalmıyor, dövize bağlarsan kar edersin. Artık baba oğluna para vermiyor, güvenmiyor toplumda da güven yok.” (Halis,Kırıkkale)

“... Ne zamanki bu televizyon, telefon her eve girdi işte o zaman insan insanla konuşmaz oldu. Resmen biz köle olduk internet paşa oldu.” (Mahmut, Yozgat)

“1980-1990’larda borç alıp verme ilişkileri çok kolaylıkla yapılırdı çünkü hatır, vefa, samimiyet vardı. Gençtik tabi o zamanlar benim babam fabrikada çalışırdı babam derdi ki şu esnafa git selam söyle, para iste derdi ben giderdim selam söyledim adam çıkarır parayı verirdi. Şimdi yüz Lira istesen bahaneler çıkar ortaya, nakit yok denilir, kart borcu var denilir. Yani bir selamla iş biterdi o zamanlar. Ama zamanla bitti bu durum bu kredi kartları çıktı, bankalar kredi veriyor, nakit avanslar var yani kimseden borç istemeye gerek yok artık para hemen bulunur faizle de olsa bulunur. Bu bankalar insanların samimiyetini bitirdiler işte artık birinden istesen de borç alamazsın.” (Vedat, Malatya)

Vedat kod isimli görüşmeci toplumdaki dayanışma duygusunun kırılmasının sebebinin bankalar olarak görmektedir. Bankacılık sektörü bireylerin hayatında büyük bir yer edinmeye başlamış ve önceden borç-alıp vermek için birbirlerine ihtiyaç duyarken artık insan yerini bankaya ve kredi kartlarına bırakmıştır. Bu durum toplumsal alanda bağların

çözülmesine, dayanışma ve güven duygularının yok olmasına işaret ederken benzer yönde görüşler şu şekildedir.

“...Düğün, cenaze, hasta olaylarında paraya ihtiyacın var mı derdi insanlar şimdi sormak mümkün değil. Özal hükümetinden sonra yavaş yavaş kırılma dönemi başladı özellikle serbest piyasa Ekonomisinde insanları mahvettiler. Çünkü bir kısmı tamamen zengin oldu bir kısmı tamamen fakir oldu bir zengin bir fakir oluştu. Orta tabaka eridi. 80 sonlarından sonra orta kesim kalmadığı için bir bu banka, döviz serbest olunca artık dostun banka oldu, kredi kartları oldu. Bankaya git borç iste seve seve verir, para bulmak zor değil ki artık dost bulmak zor, güvenmek çok zor. Bir de alıştı insanlar artık ilk zaman çok tatlı geldi banka o kültüre alışınca artık eskiye dönmek imkânsız.” (Veli, Eskişehir)

“Şimdiden daha fazla bir güven vardı. Borç alıp-verme konusunda öyle çok büyük sıkıntı yaşanmazdı dayanışma da elbette oluyordu. Artık borç alıp vermeye gerek yok bankalar var, kredi kartları var, para değil rakamlar harcıyor. Senetsiz bir şey alınmaz evrak lazım. Eskiden esnaftan gider mal alır yazdırırdık, öderdik şimdi mümkün değil paran olduğu kadar al eksi limitin tükenene kadar harca. Yetmedi mi git kredi çek o da mı yetmedi nakit avans çek ama ne yaparsan borç isteme sen kötü olursun ne dostun kalır ne itibarın aç gezsene de tokum diyeceksin muhtaç olduğun belli olursa tepene binen de o kadar çok olur.” (Murat, Diyarbakır)

Toplumda güven duygusunun yitirildiğini, maddi konular için insanların birbirlerine zarar verdiğini ve eski düzenin bozulduğunu, bireyselleşmenin arttığı ve hane içinde yaşanan problemlere kimsenin müdahale edemediği, toplumda bu gibi meselelerin bir korku unsuru olduğu yönündeki düşünceler şu şekildedir.

“... Borç isteyen insan geri çevrilmezdi, kapına komşun elinde bardakla gelirdi, işte misal bir bardak süt, bir bardak şeker istemeye. Asla geri çevrilmezdi zaten mahallede de bilinirdi kimin durumu daha iyi kimin durumu değil. Bazı aileler kaynanası kayınbabasıyla otururdu bir evde bazıları daha kalabalık akrabalar ile yaşırdı. Aslında dayanışma işte böyle görülebilir bir evin içinde illa ki huzursuzluklar da olurdu kavgalarda olurdu ama mesela bir evde kavga olduysa diğer evlerin büyükleri, erkekleri çıkardı giderdi ya da anne, babası girerdi araya kavgayı bitirmek için. Şimdi mümkün değil duyan duymamazlıktan gelir. Kimse karışamaz, kimse araya giremez, herkesin kapısı ayrı yolu ayrı aynı binada kıyamet kopsa diğer komşu uyuyor, başına bir şey gelse yetişenin olmayacak...”(Hayriye, İstanbul)

Borç alıp-verme kültürünün azalması ile birlikte bireyler arasındaki ilişkilerin azaldığını düşünen ve kentleşmenin artmasının bir getirisinin de daha ikincil ilişkiler olduğunu düşünen Selami kod isimli görüşmecinin eski dönemler ile ilgili yaptığı kıyaslama ve düşünceleri şu şekildedir.

“Şimdi ile kıyasını bile yapamayız, canını, malını o zamanlar insanlar komşusuna emanet ederdi. Rahatlıkla borç alınırdı da verilirdi de. O da zamanla koptu ama bence bu binaların

büyümesi, şehirleşmenin başlaması ile koptu oda. İnsanlar şehir kültüründe kimseyle muhatap olmuyorlar. Parada yok zaten insanlarda ekonomi de berbat halde olduğu için borç istemek mümkün değil. Para lazımsa bankalar var, krediler var. Zaten o bankalar değil mi kravatlı tefecilik yapan adını da faiz deyip insanları birbirine düşüren. Herkesin eline bu kredi kartları geçince öyle veresiye de kalmadı borç alıp-verme de kalmadı. Esnaf da yok artık meydanda her yerde marka dolu, market dolu, alışveriş merkezi dolu. Eskiden kimden alışveriş yaptığını bilirdin esnaf vardı, tanınır, bilinirdi selam sabah vardı. Belki gözüm görür mü bilmem de yakında bu halimize de şükür diyeceğimiz zamanlar olacak. Çünkü günden güne insanlar birbirlerinden uzaklaşıyor hatta kaçmak artık bunun adı.” (Selami, Erzurum)

1980’li yıllarda toplumda dayanışma duygusunun 2000’li yıllara kıyasla çok daha yüksek olduğu yönündeki görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

“80’li yıllarda insanlarda borç vermede problem yoktu elinden geldiğince maddi olarak yardımlar yapılıyordu manevi olarak zaten hiçbir şey eksik kalmazdı herkes özellikle mahallelerde yapılacak şeylere her birliğiyle ve toplu bir şekilde yapardı.” (Selim, Sivas)

“Şimdiler ile kıyası bile yapılamaz o zamanlar belki bu sıkı bağlardan kaynaklı bilmiyorum ama o dönemler daha yakındı insanlar şimdi çok uzaklar. Borç alınır verilirdi kolaydı para yoksa da bir şekilde hallolur kimin ne derdi varsa çözülürdü. Birinin bir ihtiyacı varsa el birliği ile çözülürdü.” (Yaşar, Bolu)

1980’li yıllarda toplumda dayanışma ve yardımlaşma duygusu daha güçlü bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bireyler günümüze kıyasla geçmiş dönemlerde birbirlerine daha fazla yardım etmekte ve destek olmaktadır. Güven ortamının maddi ve manevi boyutta mevcut olması dolayısıyla dayanışma duygusu toplumda oldukça hissedilir düzeyde kendini göstermektedir.

4.9. Komşuluk, Akrabalık ve Arkadaşlık İlişkileri

Toplumsal değişim süreçleri içerisinde küreselleşme, modernleşme ve teknolojinin gelişimi gibi etmenlere bağlı biçimde toplumda komşuluk, akrabalık, arkadaşlık ilişkilerinde de değişim söz konusu olmaktadır. Bireyin sosyal bir varlık olması sebebi ile çevresiyle sürekli olarak iletişim halinde olduğunu söylemek mümkündür (Aytaç&Tan, 2020, ss. 3233-3235). Bu sebeple birey ilişkilerinde tüm dışsal faktörlerden etkilenebilmektedir. Örneğin modernleşme, kentleşme, küreselleşme, ekonomi ve siyasal alanda gerçekleşen değişimler toplumsal ilişkileri de etkilemektedir.

Toplumsal değişimin ivme kazanması ile birlikte, modernleşmenin baskısı artmış ve bu baskı toplumlara geleneksel yapı yerine yeni davranış kalıplarını empoze etmeye çalışmıştır. Ancak toplumda bu kalıplar hemen oturamamıştır çünkü modernleşme yalnızla

ideolojik bir batılılaşma süreci olarak algılanmıştır ve geleneksel yapı ile arasındaki intibak sağlanamamıştır (Yılmazçoban, 2011, s. 178).

Her toplumun kendi içinde sahip olduğu değerler ve bağlar mevcuttur. Bu nedenle bir modernleşme ve değişim süreci toplumun değerlerine uygun bir biçimde altyapı oluşturularak, uyarlanarak gerçekleştirilmelidir. Aksi bir durum söz konusu olduğunda toplumsal yaşam içerisindeki uyum bozulmaktadır ve toplumun değerlerine aykırı davranışlar ortaya çıkmaktadır. Tüm bu süreçlerin yaşandığı toplumsal değişimin en yoğun dönemleri olan 1980’li yıllardan itibaren 1990 ve 2000’li yılların komşuluk, akrabalık ve dostluk ilişkilerinin kıyaslamasını sorduğumuz zaman görüşmeciler o dönemlerde birlik ve beraberliğin olduğunu, gelenek ve göreneklere daha bağlı bir ortamın olmasından kaynaklı ayrımcılık ve kutuplaşmaların olmadığını şu şekilde ifade etmektedir.

“Komşuluk ilişkileri çok güzeldi sabahlara kadar otururduk, muhabbet ederdik. Akrabaya çok önem verilirdi çok saygılılardı. Şimdi o saygı güzel ortam kalmadı.” (Fatma, Yozgat/Sorgun)

“... Bir komşunun çocuğu acıksa diğer komşu onu doyururdu, cenazeler mahallece yapılır hatta esnaf dükkânı bile birkaç gün kapatırdı. 1990’larda bu düzen yavaş yavaş bozulmaya başladı hatta artık bayram ziyareti bile kalmadı, el öpme âdeti, düğün yapma, büyüklere ziyaret bitti. Geleneklerimizden koptuk, ne gerek var diye düşünmeye başladı insanlar.” (Vedat, Malatya)

“1980’li yıllarda biz mahallemizde kapılarımızı hiç kapatmazdık kimse kimsenin evine böyle şimdiki gibi haberli gitmezdi. Annem evde bir yemek yapardı hemen tabaklarla komşulara dağıtırdı, komşun yemeden sen yiyemezdin. Bütün mahalle birbirini tanırdı, koruyup kollardı. Mesela işte şu falanca kişinin kızı ya da falanca kişinin torunu diye bilirlerdi. Bir sıkıntımız olsa önce komşumuza giderdik. Akrabalarımız da vardı amcamın çocukları ile iç içe büyüdük biz kardeş gibiydik. Akrabalar gelirlerdi hep birlikte koca bir döşek sererdik yatardık, birlikte yer içerdik. O zamanlar eve misafir habersiz gelir bazen de ay boyu kalırdı uzak yoldan geldiyse kimse de dönüp ne zaman gideceksin diye soramazdı ama şimdi kimse kimseye hele öyle uzak yoldan haber vermeden gidemez. Bir akşam oturmasına bile müsaade alınır oldu. 1990’larda da yine düzen öyle çok farklı değildi hele bugüne bakınca o zamanlar bile çok samimiydi insanlar ama dediğim gibi bugün o bağı bulmak artık imkânsız. Akraba görünce yolumuzu değiştirir olduk...” (Hayriye, İstanbul)

“Gençlik zamanlarımızdı o zamanlar komşuluklar, akrabalıklar daha samimi ilişkilere dayanırdı. Bir sıkıntımız olsa önce komşumuzun kapısını çalardık. Komşuların birinde bir araba varsa bütün mahallenin arabayla olan işlerini o hallederdi. İşte bir laf var ya hani komşu komşunun külüne muhtaçtır diye zaten önce komşundan sorarlardı. ... Zaten akşama kadar iç içe bütün mahalle herkes birbirini tanır. Kimin karnı aç kimin neye ihtiyacı var bilir. ... Şimdi

bunları bulmak mümkün değil daha insanlar dostuma nasıl kazık atarım nasıl parasını zimmetime geçiririm diye düşünüyor..” (Mahmut, Yozgat)

1980’li yıllarda komşuluk ve akrabalık ilişkileri 2000’li yıllar ve günümüze kıyasla çok daha sıkı bağlar ile kurulmuştur. Bireyler bulundukları bölge içerisinde hemen hemen herkesi tanımakta ve daha aktif bir biçimde görüşmektedir. İlişkilerin genellikle birincil dereceden, samimiyete dayalı ilişkiler olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun temel sebeplerinden birinin de teknolojinin günümüze kıyasla daha az gelişmiş olmasıdır çünkü teknolojinin gelişimi ile birlikte sosyal etkileşim azalmakta ve genellikle yüz yüze iletişimden ziyade sanal ortamlar tercih edilmektedir. Toplumsal bağların teknolojinin gelişmesine bağlı biçimde çözümler yaşandığı yönündeki görüşler şu şekildedir.

“Komşuluk, akrabalık ilişkileri şimdiyle kıyaslanmaz bile o dönemler çok güzeldi, sözün senet olduğu yıllardı, itimat vardı, güven duygusu hâkimdi, sevgi vardı saygı vardı, şimdi bunlar yok, hele saygı hiç yok. 1990’larda da vardı 2000’lerde ipler koptu bence sebebi elimizdeki telefonlar, teknoloji, internet.” (Ahmet, Ankara)

“Çok muhteşem zamanlardı o zamanlar ile bugünün kıyasını yapmak ne mümkün şimdi kimseye öteye git bile denmiyor. İyiliğine bir tavsiye vermek bile kötü algılanıyor, aile içinde kimse kimseye ağzını açama olmuş zaten kimsenin yüzünü gördüğümüzde yok...” (Kadri, İzmir)

“Biz köylerdeydik o zaman hepimiz çoluk çocuk bir sofrada ye içerdik. ... İşçi falan yoktu kışlık erzaklar birlikte yapılırdı. Edep, ar, ahlak vardı ama ne zamanki bu telefonlar meydana çıktı bunların hiç biri kalmadı o zaman bitti akraba, komşuluk.” (Kiraz, Tekirdağ)

Siyasal ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler toplumsal alandaki ilişkileri de etkilemektedir. Ekonominin toplumsal ilişkilerde çözümlere sebep olduğu yönündeki görüşler genellikle çıkar dostluğunun oluşması, menfaate dayalı ilişkiler kurulması ve ekonominin bozulması ile bireylerin birbirlerine karşı güvenlerinin azalmasına bağlı olarak bağların kopmaya başlaması şeklindedir. Bu ve benzeri görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

“Özal’ın komşuluğun bitmesinde de parmağı vardı. Her şeyi maddiyata bağladı bir insana merhaba dersin menfaat karşılığı olmasa gerekir. İşte bu zihniyeti Özal insanlara dayattı. Haftada bir çıkar umumi konuşma yapardı, parmağını sallardı “Kimse kimseye karşılıksız iş yapmayacak” derdi. “Benim memurum işini bilir” derdi. Ne demek bu yani rüşvet almak meşrudur demek değil mi? Nerede ahlak nerede? Adamdan borç isterdin tabi önceden döviz yoktu, sadece merkez bankasında vardı ihracat ve ithalat işi ile uğraşan gider oradan alırdı, millette döviz yasaktı. Özal bunları getirdi, borsayı getirdi. Ondan sonra kimse kimseye Türk

Lirası vermemeye başladı. Uyanık olanlar Özal'ı sever, uyuyor olan sevmez, ben sevmem. Onun yüzünden komşuluk da kalmadı bitti. Berbat bir dönemdi, her şey menfaate döndü, yardımlaşma falan yok, güvensizlik başladı, ekonomi de çalkantılı olunca borç versem geri gelir mi? gelmez mi? Kimse kimseye güvenmezdi. Dostuna yardım etme, para verme hem dostunu hem paramı kaybedersin diye bir laf vardı tam olarak öyle bir ortam vardı.” (Naci, Safranbolu/Karabük)

“O gün ki ilişkiler daha samimiydi şimdi menfaate dayalı ilişkiler olmaya başladı insanlar birbirini tanımaz duruma geldi. O dönemin ortamı daha sıcak ve samimiydi. O zaman maddiyatta bakılmazdı şimdi herkes maddiyata yönelmiş durumda.” (Ömer, Malatya)

“O zaman ki çok başkaydı tabi şimdiyle kıyaslayamazsın bile. Saygı vardı, sevgi vardı, bir aile bağı vardı. Şimdi aile bağı bile koptu yani. 1990'lara kadar yine devam ediyordu sonra yarı yarıya azalmaya başladı sonra ekonomik bunalımlar başladı ve ne arkadaşlık kaldı ne başka bir şey.” (Berat, Bursa)

Toplumsal ilişkilerin kırılma noktasını yine ekonomik çıkar ve menfaat olarak açıklayan Necdet kod isimli görüşmeci 1980 yılında yaşanan askeri darbenin toplumu birleştirici, bütünleştirici bir etkiye sahip olduğunu şu şekilde açıklamaktadır.

“Şöyle söyleyeyim siyasi olarak komşu komşuya sağcı mı? solcu mu? gibi bir diyaloga girmezdi ama 1980'li yıllardan sonra bu sağ-sol davaları yükseldikten sonra kardeş kardeşi katletmeye başladı, kavgalar sürekli olurdu ama 1980 ihtilalinden sonra Kenan Evren başa geldi herkes sağ-solu unuttu bu darbeye odaklandı. Çünkü sağcısından da içeri atılar, astılar. Solcusundan da içeri atıp, astılar. Bu olaylar bastırıldıktan sonra askeri cunta bu olaylara karışan herkesi içeri aldı. Kimi içeride öldü, kimi işkence gördü ama ondan sonra komşuluk düzelmeye başladı. Çünkü insanlar siyaseti bırakıp can derdine düştü. 2000'li yıllara kadar komşuluk güzel devam etti. 2000'li yıllarda kimi adam parayı buldu, bu defa komşuluk bitti, varlık meydana çıktı. Şu an bizim çektiklerimiz, insanların gaflete düşüp kısa yoldan zengin olma derdi yüzünden. Böylelikle komşuluk kalmamış oldu.” (Necdet, Elâzığ/Baskil)

Hükümetlerin uygulamaya çalıştıkları politikaları ve batılılaşma süreci genel olarak eleştirilmiş, komşuluk, akrabalık bağlarında yaşanan kırılmanın sebebinin yanlış bir biçimde gerçekleşen modernleşme çabaları ve toplumsal yapının, kültürün uygun olmayan bir biçimde değiştirilmeye çalışması olarak görülmüştür ve bu durumu Nadir kod isimli görüşmeci şu şekilde ifade etmektedir.

“1980 yılları komşuluk ilişkileri çok iyiydi. Bütün komşular bir birine yardımcı olurdu saygı vardı sevgi vardı paylaşmak vardı. Ama şimdi komşuluk ilişkileri maalesef kötü kimse kimseyi tanımıyor. Başımıza düzgün insanlar gelip yönetseydi de bu toplumun kültürü bu kadar bozulur muydu? Hep bir özentilik var insanlarda hükümetlerde de öyleydi. Hiç Türk toplumu bunu

kaldırır mı kaldıramaz mı demediler vay Avrupa ne yapmış vay Avrupa ne etmiş onlarda nikâhsız birlikte yaşama varmış dediler. Ne ahlak kaldı ne saygı ne hürmet.” (Nadir, Hakkârî)

Kentleşmenin artması ve kent kültürüne geçilmesi ile birlikte toplumsal bağların bozulduğu yönündeki düşünceler ise şu şekildedir.

“Eskiden bugüne göre daha farklı daha güçlü bağlar vardı biraz daha iyiydi çünkü mahalle kültürü vardı. 90’larda biraz bu bağlar gevşemeye yüz tuttu ama betonlaşma çoğalınca komşuluk ilişkilerinde büyük bir zayıflama oldu. İnsanların inanç ve kültürlerinin zayıflaması ile akrabalık ilişkileri de zayıfladı.” (Erdoğan, Malatya)

“O dönemin komşuluğu güzeldi. Cana yakındı, misafir bilinirdi, küçük büyük bilinirdi hani hep bir aradaydık şimdiki gibi değildi herkes birbirine gider gelir tanırdı. Şimdi köy ortamı yok ki koca koca kentler içinde güvenemezsin kimseye.” (Yaşar, Bolu)

“Şimdikinden güzeldi daha sıkı dostluklarımız vardı tabi o zamanlar da çıkar menfaat yok muydu yine vardı ama şimdiki kadar değildi. Şimdi yolsuzluklar normal karşılanır olduğu için, yalan normal karşılanır olduğu için daha kötü bir haldeyiz ama 80’lerde kimden ne zarar gelir kim ne yapar ne yapmaz tanınır bilinirdi. Şimdi şehir hayatı var kimi ne kadar tanıyacaksın da yardım isteyeceksin, hırsız mı yolsuz mu bilemezsin. Kan bağı yok kimseyle insanların korkuları yok önceden köy içlerinde ya da mahallelerde kim kimin oğlu/kızı bilinirdi ve İtibar önemli bir şeydi itibarımıza zarar gelmesin diye, şerefi için yaşardı insanlar o zihniyet dönüştü artık cebime zarar gelmesin ya da bana değmiyorsa yansın kül olsun beni ilgilendirmez zihniyetine dönüştü.” (Murta, Diyarbakır)

4.10. AK Parti’li Yıllarda Ekonomi ve Siyasi Perspektiften

Toplumsal Değişim

Bir devletin yükselmesi ve gelişmesi için birçok unsur vardır ve bu durumu destekler nitelikte bir devletin çöküşü için de gerekli belli unsurlar mevcuttur ve bu unsurların temellerinden birini de ekonomi ayağı oluşturmaktadır (Popper, 1989, s.53). Bir devletin yükselmesi ve hatta çökmesi için ekonomi bu kadar önemli bir noktada yer alırken toplum için de aynı etkiyi görmek mümkündür. Bireyler üzerindeki etkisinin de bireyin ahlaki eylemlerinden, davranışlarına kadar her alana nüfuz etmiş bir biçimde görmek mümkündür (İnalcık, 2016, s.297). Ekonomi öyle güçlü bir biçimde kendine toplumsal yaşamda yer edinmiştir ki sosyal ilişkilerin içerisinde kendine şiddetli bir şekilde göstermektedir ve hatta bireyi belirleyerek üzerinde büyük bir hakimiyet kurmaktadır (Marx&Engels, 1978, s. 56).

Bir siyasi istikrarsızlık söz konusu olduğu noktada güçlü bir ekonomi politikası görmek neredeyse imkânsızdır. Ekonomi yazarları ve bilim insanları, araştırmacılar bu istikrarsızlığın, ekonominin en temel düşmanlarından olduğunu ve ülkelerin politikalarına

zarar verdiğini savunmaktadır (Karahan&Karagöl, 2014, s. 1). Özellikle son zamanlarda yapılan çalışmalar siyasi istikrarsızlığın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Arslan, 2011, s. 73). Bu kapsamda siyasi alanda yaşanan değişimlerin ekonomiye etkisi ve birbiri ile yakından ilişki içerisinde olan topluma etkisi yadsınamaz düzeydedir. Türkiye’de 24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile birlikte siyasi ve özellikle ekonomik anlamda bir liberalleşme süreci söz konusu olurken toplumsal alanda bu durumdan yakından etkilenmiştir.

Ülkemizde uzun yıllar boyunca devletçilik ideolojisi hâkim olurken Sabri Ülgener, bu durumu eleştirerek aslında Türkiye’nin liberalizm ile daha hızlı gelişme gösterebilecek bir yapıda olduğunu söylemiştir (Kabaş, 2019, s. 69). Liberalizm ekonomik anlamda, sınırlı bir devlet anlayışı ve serbest piyasa ekonomisini desteklerken geleneksel olarak görülen devletçi ideolojiden farklı bir modern ideolojiyi bireylere empoze etmeye çalışmaktadır (Uluç, 2014, ss. 108-109). Ülkemizde liberalleşme, küreselleşmenin de etkisi ile birlikte 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Liberalizm, özgürlüğü savunan bir olgu olmakla beraber bu özgürlük alanı yalnızca ekonomi ile sınırlı değildir. Aynı zamanda siyasi ve sosyal özgürlüğü de kapsama alanı içinde bulundurmaktadır (Uluç&Çelik, 2006, s. 132). 1980’li yıllarda meydana gelen bu büyük değişim sonrası toplumun, güven ve dayanışma ortamının ve hatta bireylerin hayat motivasyonlarının da büyük ölçüde etkilendiğini söylemek mümkündür.

Değişen iktidarlar ve ekonomi politikaları çerçevesinde bireylerin yaşam pratikleri de büyük bir değişime uğramaktadır. Gerçekleşen ekonomik krizlerin ardından kurulan yeni hükümetler, toplumun refah seviyesinde ve alım gücünde meydana getirdiği değişim ile birlikte, güven ve dayanışma ortamını da değiştirebilecek güçtedir. Bu kapsamda 28 Şubat ve 2001 ekonomik krizi sonrasında iktidara gelen AK Partili yılların başladığı dönem Türkiye’de ekonomik durumun nasıl olduğunu ve bu durumun toplumsal alandaki güven ve dayanışma ortamını nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından yapılan görüşmeler şu şekildedir.

“Bu dönemde 2000 ile 2012 arasında ekonomi düzeldi hatta mükemmeldi ama son 10 yıldır ekonomi diye bir şey kalmadı herkeste bir yalan dolan, seçim davasına düştü, oy derdine düştü. Eskisi gibi değil AK Parti’nin ilk iki dönemi mükemmeldi, bu ekonomik sıkıntıdan ülkeyi onlar kurtardı ...” (Mehmet, Eskişehir)

AK Parti iktidarıyla birlikte ekonominin düzeldiğini söyleyen Mehmet kod isimli görüşmeci toplumda güven duygusunun ekonominin iyi olduğu ilk iki dönem için tekrar canlandığını şu şekilde ifade etmektedir.

“Aslında AK Parti geldikten sonra bu ekonominin düzelmesi, toplumda da güven duygusunu tazeledi eskisi kadar olmasa da o dönemler yine güven ortamı oluşmuştu ...” (Mehmet, Eskişehir)

Toplumsal alanda yaşanan gelişmeleri ek olarak siyasal alanda AK Parti iktidarı ile yapılan iyileştirmelerin toplumun güven duygusunun oluşmasının sebebi olarak gören Saniye kod isimli görüşmecinin düşünceleri ise şu yöndedir.

“Başörtü sorununu bu zamanlarda düzeldi. Üniversitelere af geldi, ekonomi daha çok düzelmeye başladı, terörde Kürt açılımı yapıldı.” (Saniye, Yozgat/Sorgun)

Küresel düzeyde yaşanan salgın hastalıkların ve ülkemizde yaşanan 15 Temmuz darbe girişiminin hem ekonomik hem de ekonomik anlamda bir kaos ortamı oluşturması gerekçesi ile toplumda sarsılan güven duygusuna dikkat çeken nitelikte eklediği düşünceleri ise şu şekildedir.

“Korona’ya kadar AK Parti çok iyi durumdaydı, bizde iyiydik onlar sayesinde bu hallere geldik. Korona’dan sonraki süreçte dünyadaki krizden etkilendi. 15 Temmuz’a kadar iyiydi ama 15 Temmuz’dan sonra güven ortamı azaldı.” (Saniye, Yozgat/Sorgun)

Benzer biçimde, değişen iktidar ile birlikte ekonomik anlamda yaşanan iyi yönlü gelişmelerin ve hükümete olan güvenin arttığına buna bağlı olarak toplumsal alanda güven ve dayanışma ortamının sağlandığına yönelik düşünceleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

“AK Parti, topluma umut oldu ilk dönemleri ekonomiyi bambaşka bir hale getirdi. Hayat daha kolay olmaya başladı. AK Parti güven ortamını sağladı, başa gelmesiyle birlikte o dönemlerde esnafa ve ekonomiye güven duygusu doğdu. ...” (Ahmet, Ankara)

“AK Parti ile birlikte karaborsacılık bitti, ekonomi düzeldi, yatırımlar başladı, AK Parti verdiği sözlerde tuttu. Demirel zamanlarında bir yere gelinir bir temel atılırdı ama devamı gelmezdi, AK Parti verdiği sözlerde durdu Türkiye’nin kaderini değiştirdi. Biz Demirel’i, Ecevit’i de gördük ilaç, şeker, yağ kuyruklarını da gördük. Mahallenin bakkalı tezgâhın altından kaçak mal satar gibi yağ verirdi. AK Parti’den sonra her şey bollaştı. İnsanlarda güven yeniden doğdu ama insanlar arasında değil genellikle hükümete olan güven arttı, refah arttı.” (Vedat, Malatya)

“AK Parti’nin ilk 5 yılı çok şahaneydi o birinci dönemi çok çok iyiydi ikinci dönemi şöyle böyle yine iyi geçti ama yine idare ederdi, fena değildi. Hala o ilk 5 yılını bulamadı Türkiye’yi o dönem ayağa kaldırdı. Ekonomiyi biraz düzeltti...” (Hacı, Malatya)

AK Parti hükümetinin 2002 yılından günümüze kadar olan uzun soluklu iktidarını genel çerçevede değerlendiren Hacı kod isimli görüşmeci iktidarın ilk dönemlerinde ekonomide yaşanan olumlu gelişmelerin güven ortamının sağlanmasında yeterli bir unsur olmadığını, dayanışmanın ise menfaat ilişkisi üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Bu duruma ek olarak siyasal alanda yaşanan kalıcı olma kaygılarının topluma da kötü yönde yansıdığını, esnaf kültürünün azaldığını, borç alıp-verme ilişkilerinin bittiğini, alım gücünün azaldığını ve bu durumlara bağlı biçimde toplumsal çözümlerin yaşandığını ise şu şekilde değerlendirmiştir.

“Artık şahsi olarak iki kişi arasında alışveriş kalmadı aslında ilk dönemlerinde ekonomiyi bir hayli toplamıştı ama yine de o eski güven geri gelmedi. Hala kimse kimseye borç alıp vermek istemiyor...” (Hacı, Malatya)

AK Parti iktidarı öncesinde Türkiye’de yaşanan istikrarsız ve karanlık sürecin sonrasında iktidara gelmesi ile birlikte ekonominin düzeldiği görüşünde olan Hayriye kod isimli görüşmeci iktidarın uzun dönemlerdir devam ediyor olmasının sebebinin ise öncesinde siyasette yaşanan istikrarsızlıkların ülkeye verdiği zarar olması yönündeki görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir.

“Şimdi öyle günler gördük ki üst üste suikastlar, ölümler, ekonomik krizler, yokluk, çaresiz hissediyorduk ondan sonra AK Parti geldi o ilk seneler bunca çileden sonra ülke de bir nefes aldık zaten şimdi insanların hala vazgeçememesinin sebebi de bu durumlar. Mal bulamazken, para bulamazken birden o refah ortamı sağlanmaya başlandı. Bankalar yeniden ayaklandı, bugün yine şartlar çok zor ama o zamanlar öyle bir ortamı görünce insanlara umut oldu AK Parti. Bu ülke çok insan gördü, çok lider gördü ülke deneme tahtası gibiydi zaten şimdi insanlarda yani o dönemi yaşayan gören insanlarda tekrar öyle olmasından korkuyor.” (Hayriye, İstanbul)

Ancak yaşanan gelişmelerin toplumda güven ve dayanışma ortamının sağlamadığını ise şu şekilde belirtmektedir.

“Aslında ekonomi düzelmeye başlamıştı bu zamana kadar yine güzel idare ediliyordu da insanların birbirine güveni, dayanışması yine de eskisi gibi değil. Çünkü o krizlerden sonra her an her şey olabilir ...” (Hayriye, İstanbul)

2000’li yıllardan sonra AK Parti iktidarı ile birlikte ekonomik anlamda yapılan iyileştirme ve yatırımların toplumda refah düzeyini arttırdığını ifade eden Naci kod isimli görüşmeci yapılan tüm olumlu değişimlere rağmen güven ve dayanışma ortamının eskisi gibi sağlanamadığını ve bunun sebebinin ise liberal politikaların ülkemizde uygulanmaya

başlamısından itibaren bu kopukluğun yaşandığını ve tekrar sağlanamayacağını şu şekilde ifade etmektedir.

“Ekonomik anlamda o zaman baya yine Tayyip bey ortamı düzeltti... Faizler düşünce dolar sabitlendi IMF’ye borcu kapatmaya çalıştı. Memlekette lider, güven sağlar, yatırım yaparsa memlekette güven olur. Şu an dünyada liderler yarışıyor pasif olan ciddiye alınmıyor. Tayyip bey cesaretli, akıllı bir lider diye takdir ediliyor. Memleketin ekonomisini yatırımlar belirler onu da lider yapar. İstikrar önemli yurtdışından gelip ülkeye yatırım yapıyorlar şimdi. Toplumun refah düzeyi, alım gücü, rahatlığı olunca vatandaş rahatladı....” (Naci, Safranbolu/Karabük)

AK Parti hükümetini diğer hükümetler ile kıyaslayan Necdet kod isimli görüşmeci genel olarak dönemi değerlendirirken ekonominin aslında anlatıldığı kadar iyi bir noktada olmadığını vurgusunu yaparken ülkede korku ortamının azaldığını şu şekilde ifade etmektedir.

“2001’de İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanıydı Tayyip Erdoğan 2002’de tek başına iktidara geldi, ekonomiyi düzeltti. Zorlandık ama dış borçlardan bir nefes aldık, orta halli bir ekonomi piyasaya çıktı. Öyle göz alıcı bir ekonomi yoktu var diyen yalan söylüyor. Ama insanlar artık korkarak bakmıyordu bir şeylere. Bankadan korkmuyordu, tefeciden korkmuyordu, ferahlık geldi ülkemize. Bunu karalamaya çalışanlar da oldu bu adam iktidara geldikten sonra yollar, köprüler, tüneller yükselmeye başladı...” (Necdet, Elazığ/Baskil)

AK Parti hükümetinin ilk döneminde izlediği politikaları olumlu görmek ile birlikte ilerleyen dönemlerde toplumda yaşanan kutuplaşmaların temek sebebini ise ekonomide izlenen yanlış politikalar olarak gören Berat kod isimli görüşmecinin düşünceleri şu yöndedir.

“İlk 4 sene iyiydi artık sonra kopmaya ve bölünmeye başladı insanlar. Sen-ben davası başladı...”(Berat, Bursa)

Bireylerin yaşadıkları ekonomik krizler, darbeler, siyasal alanda yaşanan gelişmeler ve siyasi istikrarsızlık gibi durumların ve daha öncesinde meydana gelen faili meçhul cinayetlerin toplumda huzursuzluk, gerginlik ve kaos ortamı oluşturduğunu söylemek mümkündür. AK Parti’nin iktidara geldiği ilk dönemler için izlenen politikalar, toplumda düzen ve güven ortamını sağlamış, korku ortamını bitirmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerinde bu ortamın gerek ekonomik gerekse toplumsal ve siyasal alanda bozulduğu yönündeki görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

“Güven ve dayanışma olmasaydı AK Parti 20 senedir başımızda olur muydu? İnsanlar ekonomiye dair umutlanmaya başladı durum iyiye gidiyordu, çünkü o korku bitmeye başladı

insanların o düşündükleri gibi kötü şeyler olmadı. Ben AK Partili değilim şimdi ama bir dön bak bakalım bu adamın yaptığını yapacak insan var mı bence yok. Bu toplumu bu hale getiren AK Parti bu güveni verende AK Parti.”(Alaattin, İstanbul)

“AK Parti'nin ilk geldiği yıllarda insanlar ekonomik olarak çok refahtı insanlar Türkiye'de şu anda dâhil olmak üzere en refah dönemlerinde yaşamışlardı. O karanlık günlerin bittiği yıllardı.” (Hüseyin, Malatya)

Genel anlamda 2002 yılı ve sonrasındaki 5 sene için izlenen politikalar toplumun hem hükümete hem de bireyler arasında olan güveninin artmasına sebep olurken daha sonraki 5-10 yıllık süreçte bu durumun azaldığını ve ekonominin daha kötü bir hal aldığını savunan görüşmecilerin düşünceleri ise şu şekildedir.

“AK Parti döneminde çok güzel başlangıç olmuştu. Şimdiki gibi asla değildi. O zaman daha rahattık. Şimdi bozulduğuna bakma sen o ilk geldiği zamanlar çok iyi işler başardılar ama yine düzeltirse onlar düzeltirler zaten başkası onun yaptığı işleri de yapamaz. İlk etapta çok güzeldi zamanla güven dayanışma azaldı.”(Saniye/Gaziantep)

“Ekonomi yavaş yavaş toparlandı güven geldi Erdoğan'la 2008'e kadar çok güzeldi ondan sonra bazı şeyler sekteye uğradı.”(Selahattin, Malatya)

“Ekonomi öyle birden düzelmedi kim diyorsa yalan söylüyoruz ama tabi düzeldi böyle zamanla, istikrarla düzeldi, biraz nefes almıştık. Toplumda bir ümit oldu ne yalan söyleyeyim bizde güvendik hem hükümete, hem milletin birbirine güveni oluşmuştu....”(Bekir, Ordu)

4.11. Bireyselleşmenin Gelişimi ve Toplumsal Değişim

Yirminci yüzyıl, dünyada ve Türkiye’de sosyal, siyasal ve toplumsal alanda oldukça radikal değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur (Biber, 2008, s. 57). Neredeyse tüm gelişmiş ülkelerde yaşanan bu değişim daha önce benzeri görülmemiş bir biçimde kendini göstermektedir. Bilhassa ekonomi ve teknoloji alanlarında kendini daha önceki dönemler ile kıyaslanamayacak şekilde gösteren bu önemli dönüşümün etki alanı da kendi çerçevesi ile sınırlı kalmayarak toplumun hemen hemen tüm alanlarına sirayet etmiş ve değişimi yansıtmıştır (Arslan, 2010, s. 21).

Türkiye’de günden güne kendini daha çok gösteren bu değişim ile bireylerin istekleri, ilişkileri, gündelik yaşam pratikleri, yaşam mücadeleleri ve hatta kendilerini ifade etme biçimleri bile değişime uğramıştır. Yeni, Batı tarzı tüketim ve insan ilişkileri ortaya çıkmış ve toplumu etkisi altına almıştır (Kentel, 1991, s. 39). Bireylerin Batı tarzı yaşam benimsemeleri doğrultusunda Batı’nın sıradanlaşmış ve mekanikleşmiş olan yaşam

biçiminin bireylerde meydana getirdiği bıkkınlık durumunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Ülgener, 2012, s. 26).

Toplumsal değişim süreçleri göz önüne alındığında bu sürecin hem en önemli aktörü hem de odak noktası birey olmakla beraber, birey bu süreçlerden hem etkilenen hem de etkileyen konumda bulunmaktadır (Tümtaş&Ergun, 2016, s. 1352). Bu minvalde bireyler toplumsal değişimden etkilenirken, toplumu değişime zorlayan taraf olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Haberleşme teknolojisinin hızlı gelişimi ve bu duruma paralel olarak gelişen yeni haberleşme teknolojisine ulaşım imkânlarının kolaylaşması ile birlikte, dünya çapında küresel piyasalara ulaşım ve ticaret kolaylaşmıştır (Castells, 2005, s. 11). Ticaret yalnızca ekonomik boyutlara indirgenecek bir süreç değildir aynı zamanda toplumsal değişim dinamiklerini de yakından etkileyen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Küresel piyasa ve teknoloji söz konusu olduğunda kültürler arası etkileşim artmakta ve bireylerin sosyal yaşam içerisindeki pratiklerine de müdahale etmektedir.

Sosyal koşulların ortaya çıkardığı değişimler bu zamana kadar olan ahlak algımızın da analiz edilmesini ve sorgulanmasını gerekli kılmaktadır (Ülgener,1981, s. 103). Çünkü toplumsal alanda var olan ahlak algısı, bireylerin inandıkları ve benimsedikleri değerler çerçevesinde şekillenmektedir (Aluş& Selçukkaya,2015, s. 156). Toplumsal değişim süreçleri içerisinde bireylerin değer algıları ve buna bağlı biçimde ahlak anlayışı değişebilmektedir.

Bireyselleşme olgusu kimi zaman teşhircilik ile karıştırılmıştır, televizyon ve medya aracılığı ile toplumsal hayata sızmış ve kendine yer edinmiştir. Gençler bu rekabetin arasında kalarak, bireyselleşmenin farklı ve oldukça kötü bir yüzü ile tanışarak ahlaki değerlerini kaybetmeye başlamış ve toplumda çözümlere sebep olmuşlardır (Göle,2011, s. 151). Medyanın bireyler üzerinde etkisi oldukça büyüktür, özellikle televizyonun bireylerin hayatına girmesi ve teknolojinin gelişimi ile birlikte bireyler üzerinde bir kontrol ve hatta hâkimiyet kurmuştur (Arslan,2011, s. 2). Çağımızda kültürler arası etkileşimde oldukça büyük bir rolü olan televizyon ve medya hemen hemen her eve girmiş bulunmakta ve bireyleri etkisi altına alma potansiyelini elinde bulundurmaktadır. Teknolojinin bu yönü ile baktığımız zaman çoğunlukla bireylerin değerlerinden kopmasına, yozlaşmasına sebep olurken hem bunu bilinçli bir biçimde gerçekleştirmekte hem de toplumsal değerlerin çağdışı şeyler olduğunu bireylere empoze etmektedir (Şahin,2011, s. 243).

Modern çağda bireylerin devamlı olarak eski olandan kopmak istediği ve reddettiği hatta eski olanın aksine devamlı bir biçimde yeni olanı istediği ve hiçbir şeyin kalıcı olmadığı bir sistem mevcuttur. Bu sebeple bireylerin sahip olduğu hiçbir şeyin bir kalıcılığı söz konusu değildir. Birey insani değerlerini yok sayarak ayrıcalıklı bir alan oluşturma çabası içerisine girmektedir (Talu,2010, s. 144). Bu kapsamda birey, bağ kurmayı unutmaya başlar çünkü modern çağın bir gerekliliği gibi zihniyetlere yerleşmiş olan yeni olanı elde etme arzusu ile hareket etmeye başlamaktadır. Bu sebeple bireylerde genel bir tedbirsizlik ve sürekli biçimde tüketim alışkanlığı da oluşmuştur.

Kimi zaman bireyler genel tedbirsizlik ile hareket edebilmekte ve gelir-gider dengesini bozabilmektedir. Gelir sabit kalırken giderler ciddi ölçüde artırılabilir (Smith,1997, s. 241). Ancak mevcut piyasa, dönemin şartları ve gereklilikleri göz önüne alındığında birey bunu kendi iradesi dışında gerçekleştirmek zorunda kalabilmektedir. Çünkü yükselen enflasyon sebebi ile alım gücünde önemli ölçüde azalma gerçekleşmektedir.

Ekonomik ve siyasal anlamda yaşanan gelişmeler ile toplumsal değişimin 1980-1990 ve 2000’li yıllarda sosyal ilişkileri hangi yönde etkilediğini analiz etmek amacı ile yapılan mülakatlar sonucunda bireylerin, dönemlerin arkadaşlık ve akrabalık ilişkileri ile ilgili görüşler şu şekildedir.

“1980’de akraba ve arkadaşlık ilişkileri çok mükemmeldi, biz hep diyoruz ya nerede ol eski bayramlar, aslında anlatmak istediğimiz o saygı, güven, sevgi ortamı. Eskiden küçük büyük bilinirdi, küçük büyüğüne saygıda, hürmette kusur etmezdi, büyükte küçüğünü severdi. Şimdi ne büyük bilinir oldu ne küçük sevilir oldu. Komşunun kim olduğunu bile tanımıyorsun aynı apartmanda oturuyoruz birbirimize belki görürsek bir selam verip geçiyoruz. Şimdi hastanede akraban komşun ölüyor haberin bile olmuyor. Önceden ambulans bile aranmazdı komşun gelirdi hastalanınca seni yetiştirirdi hastaneye, eşin, dostun, akraban gelirdi yardıma zamanla zamanla bu kayboldu.”(Mehmet, Eskişehir)

“Dediğim gibi akrabalık da, dostluk da, aile de çok güzeldi ama zamanla yaşayan ölümler gibi olduk sanki aynı evdeyiz ama ruhumuz yok, sohbet asla yok eğer bir sohbet başladıysa muhakkak üç dakika sonra kavga çıkıyor. Karının kocaya tahammülü kalmamış hele gençlerin kimseye tahammülü yok. Sohbet etmek zulüm gibi geliyor onlara. Herkesin kendine ait bir alanı var kimse kimseye karışamaz.”(Kadri, İzmir)

“80’li yıllarda Arkadaşlar ve akrabalar arasındaki ilişkiler çıkar ilişkisine dayalı değildi. Akabinde 90’lı yıllarda buna dâhildir 2000’li yıllar ve sonrası için akraba ve arkadaş ilişkileri çıkar ve karşılık ilişkilerine dayalı oldu.”(Hüseyin, Malatya)

“80’li yıllarda insanlar birbirlerine düşküncü ve yardıma gözü kapalı gidiyordu 90’lı yıllarda buna dahil ve arkadaşlıklarda da buna dahildir 2000’li yıllarda insanlar sekteye uğradı akrabalık ve arkadaşlıklar seksenli ve 90’lı yıllara göre ayaklar altına alındı.”(Mikail,Kilis)

Ekonomik sıkıntıların toplumdaki sosyal ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini ve bireylerin maddi menfaatler ile ilişkilerini kurduğu yöndeki düşünceler şu şekildedir.

“Aile, akraba ve komşuluk bu güne kıyaslanamaz, o zamanlar daha güzeldi şimdi herkes maddiyat peşine düşmüş bayram ziyaretleri yok, çocuk yardıma muhtaç anne-babasına bile bakmıyor artık, huzurevleri dolmuş. Akrabalık bir yana dursun aile bile dağılır hale geldi. Herkes geçim derdine düştü, iş sıkıntısına düştü, millet birbirinden uzaklaştı o zamanlar bir masada dört, beş aile toplanırdı. Komşular birbirine yaptığı yemekten mutlaka götürürdü, şimdi birbirimizin kapısını çalmaya korkar olduk, zaten çalsan da açan olur mu oda meçhul.”(Vedat, Malatya)

“Karşılaştırılmaz bile o zamanın insanlığı ile 2000’lerin insanlığı kıyaslanamaz insanlık yok ki şimdi o zaman herkes taşın altına elini koyuyordu. Bence bunların nedeni ekonomi, alım gücü insanlar kendi aralarında kopuyor.”(Ali,Çorum)

“Önce 80’li yıllarda darbe olmasına rağmen gayet güzel dostluklarımız vardı. Sağcı da solcudaki korkuyordu öyle bir ayrım yoktu. Akrabalar, komşular birbirine yakındı. 90’larda da öyle çok farklı bir durum yoktu yine güven vardı. 2000’lerde de yine vardı hiç yok değildi ama ne zaman ki bu ekonomi gittikçe kötüleşmeye başladı önü alınamaz hale geldi bu enflasyon düşürülemedi ipler koptu insanlar arasında bağlar kalmadı.”(Mahmut, Yozgat)

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte toplumsal alanda iletişimin azaldığını, ahlaki değerlerde yozlaşmalar yaşandığını, güven ortamının azaldığını ve mahrem hayatın gizliliğinin teknolojinin gelişmesine paralel bir biçimde zarar gördüğünü, bireylerin sosyal ilişkilerinde bağların çözülmeye başladığını ve biz duygusunun yerini artık ben zihniyetinin aldığını belirten görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

“Her geçen yılda insanlara olan güven azaldı. 1980’li yıllarda telefon, televizyon yaygın değildi. O yüzden insanlar arasında iletişim daha kuvvetliydi. Eskiden saat öğlen olana kadar televizyon açılmazdı ama kimsenin de aklına gelmezdi. İnsanlar birbiriyle daha çok iç içeydi. Her geçen gün daha da insanlar birbirine karşı uzaklaştı. Her geçen yılda insanların arasındaki bağ kötüleşti.”(Fatma, Yozgat/Sorgun)

“Şimdi 1980’lerde o samimi ilişkiler çok göz önündeydi, akrabalık bağları güçlüydü sanki bunu yapan büyüklerimizmiş biz eksik kaldık herhalde o duyguyu biz çocuklarımıza, torunlarımıza aşılayamadık ki günden güne bitti o bağlar artık koptu. 1990’larda yine vardı yok değildi benzerdi yine herkes herkese gider gelirdi. 2000’lerden sonra daha da azalmaya başladı bence bu virüs zamanı temelli koptu insanlar birbirinden kaçmaya başladı...”(Hayriye, İstanbul)

“1980 ve 1990 hemen hemen aynıydı çok küçük kırılmalar oldu ama 2000’in başlarında da yine güven duygusu, arkadaşlık, dostluk vardı. Ama 2012’den sonra bozuldu. Bu telefonların herkesin elinde olması şüphelendiği bir şeyleri anında fotoğraflamak, mahrem yapıyı sarstı yapılan dizilerden bir örnek vereyim: otuz yılını at üstünde geçirmiş Sultan Süleyman’ı, ecdadını yanlış tanıttılar. Hep bu televizyon yüzünden çocuklar geçmişini bilmiyorlar, yanlış biliyorlar, öğreniyor, bunlarla, telefonla uğraşmaktan okumayı, sohbet etmeyi bilmez oldular.”(Ahmet, Ankara)

“80’li yıllarda insan evladını komşusuna emanet ederdi herkes birbirinin çocuğuna göz kulak oldurdu komşular birbirine gelir gider eksikliğini tamamlardı ama 90’lara gelince azaldı insanlar bir şeyleri yanlış öğrenmeye başlayınca kadın kısmının cahil olan kısmın maddi özgürlüğü eline geçince doğrunun para kazanma olduğunu düşündüler edep, hayâ, ar, namus kalmadı. Yabancı ülkelerin birlikte yaşadığını zihniyeti alıp getirdi. Evladı babasına emanet edemez oldu insanların ar damarı çatladı zinanın suç olmaktan çıkması ile zina sokaklarda yapılr oldu.”(Kiraz, Tekirdağ)

Kentleşmenin artması ile birlikte mahalle kültüründen kopulduğunun ve bu durumun sosyal ilişkiler üzerine olan etkisi, modernleşmenin bir getirisi olarak görülen geleneksel yaşamdan kopuşun biz duygusunu zarar verdiği yönündeki görüşler ise şu şekildedir.

“O zamanlar hep akrabalarla komşularla iç içe yaşadık birlikte hareket ederdik ama şimdi kimse kimseye güvenmiyor ve giderek uzaklaştık birbirimizden. Şehirlerde büyük büyük binalarda kimse kimseyi tanımaz oldu işte günden güne de azalıyor. Herkes ben derdinde benden başka kimse yok.”(Saniye, Gaziantep)

“Dostluk vardı arkadaşlık vardı komşuluk vardı büyüklere saygı küçükler sevgi vardı. Ama su anda hiç bir şey kalmadı maalesef ne sevgi kaldı ne de komşuluk kaldı, bitti. Komşun kim 50 daireli bina ama o eski kültür yok, gelenekler yok oldu, tanıımıyorsun bile. Avrupalı olduk ya birlikte yaşamalar başladı şehir hayatı, Avrupa böyle bir şeymiş. Dayanışma da kalmadı, güvende bitti.”(Nadir, Hakkari)

“Eskiden akrabalık ve komşuluk ilişkileri daha bir hoştu daha bir önemliydi 90’larda azalma oldu betonlaşma ile 2000’li yıllarda oldukça zayıfladı. Ahlaki yozlaşma ile zayıfladı bu ilişkiler bir hak hukuk bilememizdik oluştu insanlar. Teknoloji ve medya ile bu yozlaşmalar oldu insanların önünden televizyonu al 5 gün evde oturup 6. Gün komşusuna çay içmeye gider bu bağları koparan medya teknoloji oldu.”(Erdoğan, Malatya)

Siyasal alanda izlenen politikaların dostluğu ve akrabalık ilişkilerini olumsuz bir biçimde etkilediği yönündeki görüşler ise şu şeklidir.

“1980’li yıllarda 95’e kadar kimse ne yapacağını bilemiyordu ki Özal yüzünden bunların hepsi bir süper emeklilik çıkardı, menfaate düştü, herkes iflas etti. KDV çıkardı, bambaşka işler yaptı dostluğu onun yaptığı icraatlar bitirdi. Fakirin cebinden alındı zengininin cebine aktarıldı. Vatandaşa parasını kaybetti adam kimseden borç alamaz, yardım edemez, yardımda

isteyemez, kimse kimseye güvenemez oldu. Borcu dövizle vermeye başladılar param borsada demeye başladı insanlar. Şimdi bankalar var çekiyor ödüyorsun.”(Naci, Safranbolu/Karabük)

“Güzel bir ortamdı o dönemin ortamı ama işte bunlarda hep çağın gereklilikleri dediler neden şimdi o dönemin dostluğunu bulamıyoruz hiç sordunuz mu kendinize bunu ben size diyeyim illa ki çağın getirdiği mecburiyetler vardır ancak ülkede gerilim dolu bir ortam hâkim. Millet elini bir şeye atmaya korkuyor, sene de iki gün tatil yapamıyor. Ailesini geçindirme derdine düşmüş insanlar birbirinden uzaklaşıyor derdi çalışmak olmuş. Arkadaşa eşe dosta ayıracak vakit kalmıyor ki. Ülkenin derdini düşünmekten kendi derdimizi unuttuk, siyasette bir tutarlılık olsa korkumuz olmasa belki bu kadar kötü olmazdı.”(Yaşar, Bolu)

Maddi anlamda geçim sıkıntılarının yaşanması ile birlikte toplumsal alanda bireysel ilişkilerde kırılmaların görüldüğü ve buna bağlı biçimde örf, adet, gelenek ve göreneklerden kopulduğunu belirten ve kültürel yozlaşmaların yaşandığına dikkat çeken görüşmecilerin yaşanan sosyal değişim ile ilgili görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

“80’li yıllarda komşuluk, arkadaşlık sınıksıydı, kenetliydi, 90’lı yıllarda tabi ben yaşadığımı söylüyorum başkası ne yaşadığını bilemem 90’lı yıllarda bir baba, bir fabrikada çalışıyordu 8-10 kişiye bakıyor o yüzden biz gider okumamız gerekirken, çalışırdık çünkü mecburduk. Çünkü ailemize destek olmamız gerekiyordu daha sonra yavaş yavaş ekonomi düzeldi. Maddiyatı olan kişiler parayı, pulu görünce okumayı ikinci plana attılar, gençlerimiz yasaklı maddelere adapte oldular bu bizim hüsrانımız oldu buda Avrupa’dan dış güçlerden bize intikal eden gençlerimizi yoldan çıkarmaya çalışan kişilerden dolayı oldu. Allah’ımız, devletimizin eksikliğini vermesin. Komşuluk, arkadaşlık bağları yavaş yavaş çözülmeye başladı. Örf, adetlerden koptuğumuz için bu durum böyle oldu. Biraz da çalışman lazım, kazanman lazım e çalışınca da ne oluyor işte çalışınca aileni, eşini, dostunu unutuyor insan e ne oldu komşu göremiyoruz ki fırsat yok komşuluk koptu. Eskiden bir gün sen giderdin sonra bir gün o gelirdi ama adetlerden kopunca komşuluk da koptu.”(Necdet, Elazığ/Baskil)

“Şimdi geçmişe ne kadar gidersen o kadar farklıdır. Her dönem kendi içinde her bölgeye göre değişir bu ilişkiler kültürden kültüre yıldan yıla değişir ben o ölçüyü yüzde olarak vereyim her on senede şöyle yüzde 20 azalarak geldiğini düşün. Şimdi herkes kendi derdine canının derdine düşmüş. Herkes kendi hayatına düşmüş. Memur diyor ki bayram gelse de hemen tatile gitsek diyor bayram kültürünü kaybettik mesela. Misafir gelecek olsa da kabul edilmiyor hemen bir bahane kardeş kardeşe gitmez oldu şimdi bence bunun kırılma noktası da geleneklere sahip çıkılmadı, kültüre sahip çıkılmadı.”(Alaattin, İstanbul)

“Medeniyet ivme kazandıkça ülkemizde arkadaş ve akraba durumları bizleri birbirinden ayırdı maalesef dostluklar kardeşlik ve sırdaşlıklar eskisi gibi değil. Modernlik koydular adını medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar işte. Çıplaklığın adı medeniyet oldu, ahlaksızlığın

adı modernlik oldu. Ne dostluk kaldı ne arkadaşlık her şey menfaate döndü. Örf, adet, gelenek ve görenek kalmadığı için ahlak da kalmadı.”(Selim, Sivas)

5. SONUÇ

Toplumsal değişim süreçlerinden biri olan modernleşme süreci içerisinde modernlik kavramını özgürlük olarak gören Weber, modernleşme sürecini rasyonelleşme ile denk tutan bir anlayış ile bireyselleşmeyi de modernleşme sürecine özgü bir kavram olarak açıklamaktadır. Weber modernleşme süreci ile özgürlük ve bireyselleşme kavramlarını birbirine bağdaştırmaktadır. Bu kapsamda bireyselleşme sürecinin en önemli aktörlerinden biri modernleşme süreci ve bu duruma bağlı olarak gelişen rasyonel birey algısı oluşturmaktadır. Modernleşme genellikle toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere işaret etmektedir. Sanayileşme, gelişen teknoloji, kentleşme gibi unsurlar modernleşmenin önemli konuları olarak sıralanabilir. Toplumsal değişim ve modernleşme, bir toplumun geleneksel yapısından uzaklaşarak modern bir yapıya dönüşümünü ifade etmektedir. Bu süreç, ekonomik, sosyal, kültürel ve toplumsal alanlarda gerçekleşen dönüşümleri içermektedir. Bireylerin hayat tarzlarını, değer algılarını, toplumsal açıdan tümü ile yeniden biçimlendirerek, ileriye doğru bir toplumsal evrimi ifade etmektedir.

Bireyselleşme sürecinin ilk dönüm noktalarından birini Endüstri devrimi ile birlikte ortaya çıkan Endüstri toplumu oluşturmaktadır. Endüstri Devrimi, sanayileşme sürecinde yaşanan köklü bir değişimi ifade eder. Bu dönemde, tarımsal ekonomiden sanayi ekonomisine geçiş yaşanmış, el işçiliğine dayalı üretim yöntemleri yerini makinelerle desteklenen fabrika sistemine bırakmıştır. Buhar gücü ve su gücü gibi yeni enerji kaynaklarının kullanımıyla üretim daha verimli hale gelmiş ve üretim miktarı büyük ölçüde artmıştır. Endüstri Devrimi'nin ekonomik etkileri sadece üretimde değil, aynı zamanda ticarete ve işgücü piyasasında da görülmüştür. Fabrikalarda üretilen malların miktarının artmasıyla birlikte ticaret hacmi genişlemiş ve uluslararası ticaretin önemi artmıştır. Ayrıca, kırsal alanlardan kente göçler artmış ve işçi sınıfının oluşumuna zemin hazırlanmıştır. Toplumsal olarak da, Endüstri Devrimi önemli değişimlere neden olmuştur. Kentleşme süreci hızlanmış, insanların yaşam biçimleri ve çalışma koşulları köklü bir şekilde değişmiştir. Geleneksel toplumsal yapılar yerini endüstriyel kapitalizmin etkisi altında yeni bir düzene bırakmıştır. Bu süreçte, işçi hakları mücadeleleri ve sendikal hareketler de ortaya çıkmıştır. Kültürel olarak da, Endüstri Devrimi önemli etkiler yapmıştır. Teknolojik ilerleme ve sanayileşme süreci, bilim ve eğitim alanlarında da büyük gelişmelere yol açmıştır. Ayrıca, sanat ve edebiyatta da yeni akımların ortaya çıkmasıyla kültürel dönüşümü tetiklemiştir. Sonuç olarak, Endüstri Devrimi, Avrupa'nın ve dünyanın geleceğini derinden etkilemiş ve modern dünyanın temellerini atmıştır. Bu devrim, geçmişten gelen dinsel, siyasal, bilimsel

ve felsefi düşüncelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda büyük değişimlere yol açmıştır.

Toplumsal değişimin bir diğer örneği ise küreselleşme süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme, farklı kültürlerin etkileşimini arttırırken, bireyleri küresel çapta ortak bir ölçekte buluşturmaktadır. Bireyselleşme ise bu süreçte bireylerin kendilerine özel bir kimlik oluşturma çabasına işaret etmektedir. Küreselleşmenin yarattığı bu biçim, bireylerin kendi benliklerini koruma ve güçlendirme çabaları içinde bulunarak, dünya çapında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Türkiye'de bireyselleşme, geleneksel ve modern değerler arasında bir denge kurma çabasıyla şekillenmektedir. Benliğin ön plana çıkması ile birlikte toplumsal alan bu durumdan etkilenmeye başlamıştır.

Toplumunda mevcut olan 'biz' duygusunun 'ben' duygusuna dönüşümü sürecinde homojen yapının bozulmaya başladığını ve heterojen bir toplum yapısına evrilmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu değişim ekonomi politikalarında da çok güçlü bir şekilde görülmektedir. 1980'li yıllar ile birlikte Türkiye'de ekonomik politikalar ile ilgili önemli değişimler yaşanmıştır. Daha önceki ekonomi modelinin yerini neoliberal politikalar almıştır. Bu durum ise toplumların bireyselleşme sürecini hızlandırmak noktasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Neoliberalizm, piyasalara devlet müdahalesinin azaltıldığı, serbest piyasa ekonomisinin ön plana çıktığı bir modeldir. Türkiye'de neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlaması, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile birlikte başlamıştır. Ekonomik anlamda yaşanan bu değişimler, bireyselleşmenin giderek belirginleşmesini sağlamıştır. 1980'li yılların başında Türkiye'de daha önce uygulanan ekonomi modellerinin aksine, bireyin kendi ekonomik kaderini kendisinin belirlemesi üzerine bir ekonomi politikası benimsenmiş ve bireysel girişimcilik ön plana çıkmıştır. Bu durum ise öncelikle ekonomik alanda bireyselliği belirginleştirmiş ve teknolojik gelişmeler ile birlikte bireyselleşme süreci daha da hızlanmıştır.

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte, bireyler ekonomik öğelere daha düşük değerler ile ulaşma imkânı bulmuştur. Bilgiye ulaşmada kazanılan pratiklik, kendi yeteneklerini daha da geliştirmiş bir hale getirmelerine imkân sağlamıştır. Bu duruma paralel olarak bireyselleşme ve serbest piyasa ekonomisi, bireylerin girişimcilik ile kendi işlerini kurmaları noktasında cesareti artırmıştır.

Fakat bu süreç içerisinde dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer nokta ise ekonomik anlamda eşitsizliklerin artması olmuştur. Neoliberal politikaların beraberinde getirdiği serbest piyasa imkânları, bu eşitsizliği yalnızca ekonomi boyutu ile sınırlandırmamış ve bireyler arasındaki fırsat eşitsizlikleri artmaya başlamıştır.

Türkiye'de 1980 sonrasında benimsenen neoliberal ekonomi politikaları, bireyselleşme sürecini hızlandırırken bu durumun toplumsal boyutları da oldukça belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durumu etkileyen bir diğer faktör de siyaset sahnesinde yaşanan gelişmelerdir. 1980'li yıllarda Türkiye'de sık sık değişen hükûmetler siyasal alanın istikrarsızlık simgesi haline gelmiştir ve bireylerin hükûmetlere ve buna bağlı olarak uygulanan politikalara güvenleri azalırken toplumsal alanda da bir güvensizlik problemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplumsal değişim bir devrim şeklinde kısa sürede olabileceği gibi yıllara yayılmış bir biçimde de gerçekleşebilir. Günümüzdeki bireyselleşmenin son derece fazla bir biçimde kendisine yer bulması ise geçmiş dönemlerden itibaren yaşanan ekonomik, siyasal, teknolojik gelişmelerdir. 1980'lerde Türkiye, ekonomi politikalarının sonucunda yaşanan olumsuzluklar ve siyaset sahnesinde yaşanan değişimler, toplumdaki güven duygusunda belirgin bir azalmaya sebep olmuştur. Bu dönemde askeri rejim ile uygulanmaya başlayan ekonomik istikrar kararları ve uygulanan neoliberal ekonomi politikalarını takip eden siyasi dönüşümler, istikrarsızlık gösteren hükûmet sistemleri bireylerin öncelikle devletine olan güvenini sarsmış ve toplumsal dinamikleri de bozmaya başlamıştır. Bireyselleşme açısından analiz edildiğinde ise sürecin aslında yavaş bir biçimde toplumsal yaşama nüfuz ettiğini söylemek mümkündür.

Bu süreci hızlandıran bir diğer faktör köyden kente doğru yapılan yoğun göçler ve sanayileşmedir. Kent yaşamı ile yeni tanışan birey, gelişen teknolojik unsurlar, küreselleşme ve kent yaşamı içerisinde kendi kimliğini oluşturma çabası içerisinde olmuştur. Toplamlar küreselleşmenin etkisi ile birbirine yakınlaşırken kentlerin karmaşıklığı ve kültürel çeşitlilik kimlik oluşturma çabasını daha da arttırmıştır. Bu süreç, bireylerin geleneksel köy kültürünün sınırlamalarından arınmalarını sağlamıştır ve küresel modaya, teknolojik gelişmelere daha açık hale getirmiştir. Bu durum bireylerin gitgide artan ben duygusunun oluşumunda oldukça önemli bir etki olmuştur. Küreselleşme sürecinin bu boyutu ise bireyin kendisini anlamlandırma çabasını beslemiştir.

Küreselleşme, siyasal istikrarsızlık, modernleşme, köyden kente göç, teknolojinin gelişimi ve bu duruma bağlı olarak ucuz teknolojilere, haberleşme kaynaklarına ulaşımındaki kolaylıklar bireyi günden güne yalnızlaştırmakta ve toplumun homojen yapısını

sarmaktadır. 1980’li yıllarda Türkiye’de yaşayan bireyler ile yapılan görüşmeler sonucunda bireyselleşme süreci, ekonomik ve toplumsal değişim dinamikleri boyutu ile ele alınmıştır. Bireyselleşmenin Türkiye’de bir devrim niteliğinde değil artarak devam etmiş bir süreç olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal kurumlarda yaşanan dönüşümleri bireyselleşme süreci üzerinden analiz edilmiştir. Bu durumu daha açık ifade edebilmek maksadı ile yapılan derinlemesine mülakat sonucunda bireylerin önce mevcut iktidara olan güveninin sağlanması toplumsal alanda da güvenin sağlanabilmesi için gerekli bir durum olmaktadır. Çünkü devleti, hükümet ile eş tutan bir toplum yapısı mevcuttur. Bu duruma ek olarak siyasal alanda sürekli yaşanan değişimler mevcut ekonomi politikalarının da değişimine neden olurken bireylerin kaygılarını arttırmaktadır. Bu durumun sonucu olarak bireyler birbirlerine olan güvenini de kaybetmeye başlarken yalnızca kendilerine ve benlik duygularına odaklanmıştır. Gelir eşitsizlikleri, fırsat eşitsizlikleri gibi yaşanan olumsuz gelişmeler, modernleşmenin yanlış bir biçimde uygulanması ve algılanması, teknolojinin yanlış ve kötüye kullanımı, günden güne artan küreselleşme ise bireyselleşme sürecini hızlandıran diğer etmenler olarak açıklanabilir.

Sonuç olarak gerekli literatür taramaları ve derinlemesine mülakat ile toplanan veriler ışığında bireylerin 1980’li yıllardaki komşuluk, akrabalık ilişkileri daha yoğun ve sıkı bağlar olduğunu söylemek mümkündür. Bireyselleşme süreci toplumsal yaşamda komşuluk, akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri üzerinden analiz edildiğinde ise uygulanan ekonomi politikalarının toplumsal alanda ağır bir biçimde bireyselleşmeyi zirve noktaları taşımıştır. Ekonomi politikalarının uygulama biçimleri de bir diğer dikkat edilmesi gereken noktadır. 1980’li yıllarda oldukça sık bir biçimde değişen iktidarların toplumsal alanda bireyler arası ilişkilerde de güven sarsıcı niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye’de hükümette olan AK Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte bireylerin görüşleri ışığında siyasal alanda güven ortamının sağlandığını ifade etmek mümkündür. Ancak bu durum toplumsal alanda bireylerin birbirlerine olan güven ortamının tekrar eskisi gibi güçlü bir hale gelmesini sağlayamamıştır. Günümüzde bireyselleşme artarak devam etmekte ve bu zamana kadar görülenin zirvesi olarak nitelendirilmektedir. Ancak AK Parti’li yılların başlaması ile sağlandığı ifade edilen güven ortamı siyasal alanda yaşanan istikrarlı bir süreçtir. Toplum değişime direnç göstermeye başlarken önce hükümete olan güveni sağlamış ancak kendi içinde bunu gösterememiştir.

1980'li yılların Türkiye'sinde, bireyselleşme süreci ve toplumsal ilişkiler arasındaki bağların dinamiği karmaşık bir evrim geçirmiştir. Yapılan literatür taramaları ve derinlemesine mülakatlar, bu dönemde komşuluk, akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinin daha sağlam ve yoğun bağlarla örüldüğünü göstermektedir. Ancak, uygulanan ekonomi politikalarının etkisiyle birlikte bireyselleşme süreci, toplumsal dokuda ağır bir etki bırakmıştır ve bireyler arasındaki bağları zayıflatmıştır. Özellikle 1980 ve 1990'lı yıllardaki siyasal istikrarsızlık, toplumsal güveni sarsıcı bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, 2002'den itibaren AK Parti döneminin başlamasıyla birlikte ekonomi ve siyasal güven ortamının arttığı ancak bireylerin sosyal ilişkilerinde daha olumlu bir atmosferin oluştuğu gözlemlenememiştir. Birey günden güne kendi kimliğini koruma çabası içerisindeyken, bireyselleşme süreci değer, ahlak gibi alanların aşınmasına ve kültürel yozlaşmaya sebep olmuştur. Bu kapsamda birey kendi kimliğini oluşturarak toplumun değer yargılarından, normlarından kopma eğilimi göstermektedir. Toplumsal alanda yaşanan çözümlerin temelinde bireyselleşme süreci yatmaktadır ve bireyler tamamen kendi değer yargılarını, ahlak algılarını kendileri oluşturarak kendini yarı tanrısal bir konuma getirmiş, bireyselleşme süreci zirveye ulaşmıştır.

6. KAYNAKLAR

- Acar, M. (2009). Liberalizmin iktisadi modeli serbest piyasa ekonomisi. *Eskiyei*, (15), 18-26.
- Adorno, W. T., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (N. Ünler & E.Ö. Karadoğan, Çev.). İstanbul, Türkiye: Kabalcı Yayınevi.
- Ağcöban, S. (2020). Üniversite gençliğinde dini bireyselleşme [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Akıncı, A. (2013). Türk siyasal hayatında 1980 sonrası darbeler ve e-muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 39-58.
- Akıncı, A., & Usta, S. (2016). Türkiye’de çok partili hayata geçişte etkili olan dış faktörlerin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 275-288.
- Akkoç, A. (2019). Tüketim toplumunun toplumsal değerler üzerindeki etkisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 1-25.
- Akkurt, M., & Şinofoğlu, T. (2020). Rönesans’tan Aydınlanma’ya beden eğitimi. *Spormetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 18(3), 14-30.
- Akpınar, M. (2014). Max Weber’in rasyonalizasyon (ussallaşma) yaklaşımı ve Türkiye sağlık sektöründe performans sistem düzenlemesi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 189-202.
- Aksoy, O. A. (2022). Geç Modernite, Riskler ve Aidiyet: Bireyselleşmenin beyaz yakalı kentsel deneyimlerine ve yer duygularına etkileri [Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü].
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayıncılık..
- Al-Rodhan, NR ve Stoudmann, G. (2006). Küreselleşmenin tanımları: Kapsamlı bir genel bakış ve önerilen bir tanım. *Küreselleşmenin ve ulusötesi güvenliğin jeopolitik etkilerine ilişkin program*, (6). 1-21
- Alpagu, H. (2016). 24 Ocak Kararları ve Turgut Özal döneminin yansımaları. proceedings of international turgut ozal symposium, 3 Mart 2016, 129- 134.

- Altay, H., & Çelebioğlu, F. (2015). Şubat 2001 ekonomik krizi sonrasında ithalat fonksiyonunun yapısal değişiminin incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 1-15
- Altun, E. (2021). Şerif Mardin’de Batı ve batılılaşma kavramları üzerine bir inceleme [Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Aluş, Y., & Selçukkaya, S. (2015). Türk ailesinde mutluluk algısı ve değerleri. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(2), 151-175.
- Amin, S. (2020). *Modernite, demokrasi ve din: Kültüralizmlerin eleştirisi*. Yordam Kitap.
- Arısoy, A. G. İ. (2005). Türkiye’de sanayileşme ve temel göstergeler açısından sanayinin gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 45-67.
- Arslan, A. (2011). Medyanın birey, toplum ve kültür üzerine etkileri. *Journal of Human Sciences*, 8(1), 1-12
- Arslan, N. T. (2010). Klasik-neo klasik dönüşüm süreci: yeni kamu yönetimi. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 21-38.
- Arslan, G. T. (2018). Çalışmanın evrimi: sanayi toplumundan sanayi ötesi topluma geçiş. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 145-162.
- Arslan, İ., Bozkurt, C. (2010). Küresel ekonomik kriz ve kapitalizm, Turgut Özal uluslararası ekonomi ve siyaset kongresi- I, küresel krizler ve ekonomik yönetim bildiriler kitabı, 590-622.
- Arslan, U. (2013). Türkiye'nin sanayileşme stratejisinin ithal ikameci ve ihracata yönelik sanayileşme stratejileri açısından değerlendirilmesi [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi].
- Arslan, Ü. (2011). Siyasi istikrarsızlık ve ekonomik performans: Türkiye örneği/Political instability and economic performance: The case of Turkey. *Ege Akademik Bakış*, 11(1), 1361.
- Aslan, G. (2011). Ortaçağdan günümüze “Modernite”: doğuşu ve doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 10-26.
- Atılğan, G., & Aytekin, E. A. (Eds.). (2018). *Siyaset Bilimi: kavramlar, ideolojiler, disiplinler*. Yordam Kitapevi.

- Ayaz, N. (2016). Ekonomik krizlerin turizm sektörüne olan etkileri üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1360-1371. <https://doi.org/10.17755/esosder.263237>
- Aydemir, M. (2006). Yetinen toplumdan tüketen topluma; Türkiye'de modern tüketim kültürü'nün tarihsel ve toplumsal gelişim seyri. *Selçuk Üniversitesi edebiyat fakültesi dergisi*, (16), 201-214.
- Aytaç, Ö., & Tan, M. (2020). Arkadaşlık ilişkilerinde yaşanan değişim: Mardin Örneği. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(25), 3233-3259.
- Bahar, O. (2005). Türkiye ekonomisinde 1980 öncesi uygulanan sanayileşme politikaları. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 64-90.
- Balcı, M. (2018). Çok partili dönemde Türkiye'de kentleşme olgusu. *Econder International Academic Journal*, 2(1), 8-15.
- Balkan, N., Balkan, E., & Öncü, A. (2014). *Neoliberalizm, islamcı sermayenin yükselişi ve AKP*. İstanbul, Türkiye: Yordam Kitapevi.
- Bartram, D., Poros, M. V., & Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. Ankara, Türkiye: Hece İnceleme.
- Baştürk, E. (2012). Michel Foucault'da liberalizm eleştirisi: İktidar, yönetimsellik ve güvenlik. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 65-78.
- Baudrillard, J. (2008). *Tüketim toplumu*. (H. Deliceçaylı & F. Keskin, Trans.). İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınevi.
- Bauman, Z. (2013). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm*. (F. Doruk Ergun, Çev.). İstanbul, Türkiye: Say Yayınları.
- Bauman, Z. (2020). *Bireyselleşmiş toplum*. (Y. Alogan, Çev.). İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2021). *Küreselleşme*. (A. E. Pilgir, Çev.). İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 32(4), 25-34.

- Baykal, Ö. (2017). Türk siyasetinde Refah Partisi deneyimi: gelenek, ideoloji ve politika [Yayınlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Bayraç, H. N. (2003). Yeni ekonominin toplumsal, ekonomik ve teknolojik boyutları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 41-62.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu*. (Özdoğan K. ve Doğan, B. Çev.). İstanbul: İthaki
- Berger, P. L., & Huntington, S. P. (2003). *Bir küre bin bir küreselleşme*. (A. Ortaç, Çev.). İstanbul, Türkiye: Kitap Yayınevi.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2015). *Modernite, çoğulculuk ve anlam krizi*. (M. D. Dereli, Çev.). Ankara, Türkiye: Heretik Yayınları.
- Biber, A. E. (2008). Değişen devlet anlayışı, müdahalecilik ve piyasa ekonomisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 56-69.
- Bilgin, V. (2002). 21. yüzyılda Türk modernleşmesinde paradigma değişimi [Paradigm change in Turkish modernization in the 21st century]. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Özel Sayısı, 65-81.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz kentleşme*. (B. Özyalçın, Çev.). İstanbul, Türkiye: Ayrıntı Yayınları.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye İktisat Tarihi* (9. baskı). Ankara, Türkiye: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye’de devletçilik* (2. Baskı). Ankara, Türkiye: İmge Kitabevi.
- Boratav, K., & Türkcan, E. (1994). *Türkiye’de sanayileşmenin yeni boyutları ve KİT’ler*. (3. baskı). İstanbul, Türkiye: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bostan, M. H. (2019). Said Halim Paşa ve fikirleri. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(22), 53-90.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli görüşten muhafazakâr demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat süreci sonrası islami elitlerin dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 166-187.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye’de devletçiliğe geçiş. *Bilig*, (26), 77-101.

- Buzpınar, Ş. T. (2008). Celal Nuri'nin batılılaşma ve islam anlayışları üzerine notlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(16-17), 213-23.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür* (1. Cilt). (E. Kılıç, Çev.). İstanbul, Türkiye: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cezayirli, G. (2004). Küreselleşme, bireyselleşme ve toplumsallaşma. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 14(41), 29-58.
- Corcuff, P. (2016). *Bireyciliğin meselesi*. (A. U. Kılıç, Çev.). Ankara, Türkiye: Heretik Yayınları.
- Çatanoluk, C. (2009). Küreselleşme sürecinde piyasaların liberalleşmesi ve krizler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 19-47.
- Çavdar, T. (1982). *Türkiye'de liberalizmin doğuşu*. İstanbul, Türkiye: Uygarlık Yayınları.
- Celayiroğlu, T. G. (2004). Emile Durkheim (Sosyoloji Teorileri I - Yüksek Lisans Dönem Ödevi). (Yayımlanmamış tez, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).
- Çelenk, H. (1988). *12 Eylül ve hukuk*. Ankara, Türkiye: Onur Yayınları.
- Çelik, F., & Özgür, H. (2019). Aydınlanma, karşı aydınlanma ve karşı devrim kavramlarına kısa bir bakış. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(2), 79-89.
- Çelik, M. Y. (2012). Boyutları ve farklı algılarıyla küreselleşme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 57-73..
- Çilliler, Y. (2020). *Darbeler tarihi: Siyaseti, sosyolojisi*. Ankara, Türkiye: Orion Kitabevi.
- Çitil, M. (2016). Türkiye'nin sanayileşme perspektifinde 1960-1980 arasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarının yeri [Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Coşkun, O. (2008). İç göçler açısından Erzurum ilinin analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(20), 239-266.
- Coştu, Y. (2005). Küreselleşme üzerine bazı düşünceler. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7-8), 95-104.

- Çötök, N. A. (2017). Giddens sosyolojisinde toplumsal dönüşümün temel kavramları ve bağlantıları: Yapılanma, modernite ve küreselleşme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 3(5), 189-207.
- Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve sosyal dışlanma*. Eflatun Basım Dağıtım Yayıncılık.
- Demirel, T. (2018). Turgut Özal: Reformcu bir siyasetçi hakkında bazı notlar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(55), 57-78.
- Demirtürk, S. (2015). 1960–1980 döneminde Türkiye’de sosyo-ekonomik değişimin ve dışa yönelişin toplumsal dinamikleri. *21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12).
- Deniz, M. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- Dikici, E. (2018). Celal Nuri İleri'nin Batılılaşma Anlayışı. *Mavi Atlas*, 6(2), 170-180.
- Dilmen, N. E. (2007). *Bireyselleşen küre*. Ankara, Türkiye: Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan, C. (2012). Son dönem Osmanlı düşününde kültürel değişme platformu olarak batılılaşma: *Dr. Abdullah Cevdet Ve İçtihat Dergisi Örneği*. *Memleket Siyaset Yönetim*, 7(18), 126-159.
- Doğan, F. (2012). Küreselleşme tartışmaları ve bir aktör olarak devletin gücü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 81-104.
- Durkheim, E. (2020). *Toplumsal işbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul, Türkiye: Cem Yayınevi.
- Durusoy, S. (2000). Çok partili döneme kadar Türkiye'nin iktisadi yapılaşmasında devletçi politikaya ilişkin yaklaşım ve tartışmalar. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 168-184.
- Ekinci, O. (2018). Adorno, Habermas ve Rorty’de Toplumsal Dayanışma. *İnsan ve Toplum*, 8(1), 1-36.
- Ekşi, H.. (2010). Bugünü anlamak için Max Weber’i yeniden okumak. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 187-198.
- Elliott, A., & Lemert, C. (2011). *Yeni bireycilik*. (B. Kıcırcı, Çev.). İstanbul, Türkiye: Sel Yayıncılık.

- Ercoşkun, B. (2019). Tarihsel bir perspektiften Türkiye'de liberalizm. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (72), 105-122.
- Erdoğan, Ö. (2016). Kentsel yaşam ve yozlaşma. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (41), 13-33.
- Ergün, M. (2008). "Prens" Sabahattin Bey'in eğitim üzerine düşünceleri. *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(2), 1-9.
- Kuramları, P. M. Ö., Erkasap, A., & Karabulut, A. T. (2015). "Örgüt kuramları" [Vize ödevi].
- Ersözlü, S. (2019). Modernliğin bireyciliği ile yaşam politikalarında beliren bireyselleşmenin yansımaları arasındaki farkın ilişkiselliği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Ertuna, Ö. (2006). Yeni dünya düzeni: Küreselleşme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (30), 36-45.
- Eser, D. B., Memişoğlu, A. G. D., & Özdamar, G. (2011). Sosyal siyasetin üretilmesi sürecinde refah devletinden neo-liberal devlete geçiş: devletin kamu hizmeti sunma işlevinin değişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 201-217.
- Esgin, A. (2013). İmal edilmiş belirsizlikler çağının sosyolojik yönelimi: Ulrich Beck ve Anthony Giddens kaynaklı "Risk Toplumu" tartışmaları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 683-696.
- Eşütürk, Ö. (2006). Türkiye'de liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal dönemi örneği. [Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay].
- Filizer, R. (2013). Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta].
- Gaytancıoğlu, S. (2010). Rasyonel beklentiler teorisi çerçevesinde Türkiye'de 1994 krizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 139-146.
- Gedikli, B. (2022). Karl Marx ve Max Weber'de modernite. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 638-653.

- Gençler, A. (2010). 2001 Ekonomik krizinin bankacılık sektöründeki istihdama etkisi. *In Journal of Social Policy Conferences* (No. 50, pp. 351-365). Istanbul University.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları* [The Consequences of Modernity]. (E. Kuşdil, Çev.) (10th ed.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal eser 1990'da yayınlandı)
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). Say Yayınları. (Orijinal eser 1991'de yayınlandı)
- Göçek, F. M. (1999). *Burjuvazinin yükselişi imparatorluğun çöküşü*. Ayraç Yayınevi.
- Göle, N. (2011). *Melez desenler* (4. Basım). Metis Yayınları.
- Gusfield, J. R. (2005). Toplumsal değişim araştırmalarında yersiz kutuplaşma: Gelenek ve modernite. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(3), 55-72.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyasetinde merkez-çevre ilişkilerinin seyri ve 27 Mayıs 1960 darbesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 36-67.
- Günay, E., & Ecer, V. A. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar Ve Türkiye*. Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Güngör Karyağdı, N. (2022). Bankacılık sektöründe dijital dönüşümün verimliliğe olan etkileri: TRB2 bölgesinde nitel bir çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 852-870. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.990218>
- Güreşçi, E. (2010). Türkiye’de kentten-köye göç olgusu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 77-86.
- Güreşçi, E. (2011). Türkiye’de Köyden Kente Göç ve Düşündürdükleri. *Sosyoekonomi Dergisi*, Özel sayı, 15(15). <https://doi.org/10.17233/se.06968>
- Güzel, S. (2009). 2008 Küresel ekonomik krizi ve imf’nin önerdiği ekonomi politikalarının krizle mücadeledeki rolü. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 55-69..
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (2. Basım). Sel Yayıncılık. (Orijinal eser 2005'te yayınlandı) (A. Onacak, Çev.).
- Haydaroğlu, C., & Tatlısu, S. (2016). Turgut Özal dönemi yeni sağ devlet ve ekonomik liberalizm: Devlet ve piyasa ilişkisinin politik ekonomisi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-41.

- İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat değişim sürecinde osmanlı imparatorluğu*. Phoenix Yayınevi.
- İnalcık, H. (2016). *Akademik ders notları*. Timaş Yayınları. (A. Işık, Ed.)
- İnce, M. (2015). Piyasa ekonomisi ve özgürlük. *Sayıştay Dergisi*, (98), 75-96.
- İnce, G. (2010). Tarımdan sanayiye geçiş sürecinde Trakya alt bölgesinde göç: Çerkezköy örneği [Doktora tezi, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı]
- İntaş, Ö. (2024). 24 Ocak 1980 ekonomik kararların Türkiye ekonomisine etkileri, yansımaları ve sonuçları [Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Jameson, F. (2008). *Modernizm İdeolojisi*. (K. Atakay & T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Jameson, F., Lyotard, J. F., & Habermas, J. (1994). *Postmodernizm* (2. Basım). Kıyı Yayınları. (G. Naliş, D. Sabuncuoğlu & D. Erksan, Çev.)
- Kabaş, T. (2022). *Türk toplumunda kültür, ekonomi ve siyaset ilişkisi*. Akademisyen Kitabevi.
- Kabaş, D. T. (2019). Türk toplumunda kültür, ekonomi ve siyaset ilişkisi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(22), 62-77.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2013). *Türk Sosyologları*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kan, K., & Kanmaz, M. (2022). Küreselleşmenin kültürel boyutu ve göçün etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (47), 59-73.
- Kanberoğlu, Z., & Kara, O. (2013). Küresel krizlerin sosyal yaşam üzerindeki etkisi: Van ili örneği. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 35-48.
- Kapusızoğlu, M. (2011). Ekonomik kriz, 2002 seçimleri ve seçmen tercihi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 121-131.
- Kara, Ö. G. M. A. (2019). Toplumsal dayanışma kavramı temelinde imece kültürü: tirebolu-doğankent yöresi örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 12(53), 377-386.
- Karabıyık, İ., & Metin, U. (2010). Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan IMF destekli istikrar programlarının ekonomik açıdan değerlendirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 37-58.

- Karabulut, K. (2009), “Özal Dönemi Türkiye’nin Ekonomi-Politiği”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-1 küresel krizler ve ekonomik yönetim bildiriler kitabı.
- Karahan, H., & Karagöl, E. T. (2014, Mart). Ekonomik performansın temel taşı: Siyasi istikrar. *Seta Perspektif*, 41,1-5
- Karahanogulları, Y., & Türk, D. (2018). Otoriter devletçilik, neoliberalizm, *Türkiye Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.
- Karamustafa, K. ve Örnek, N. (2019). Modernite ve Postmodernite etrafında şekillenen turizm olgusu ve gelişimi, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 259-290
- Karluk, S. R. (2016). Türkiye Ekonomisini Dışa Açan 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları: Öncesi ve Sonrasında Ekonomik Durum. İçinde Ş. Atakan-Duman (Ed.), *Proceedings of International Turgut Ozal Symposium* (ss. 218–224). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi
- Karpat, K. H. (2022). *Gecekondü*. Timaş Akademi.
- Karpat, K. H. (2019). *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm* (3. baskı). Timaş Yayınları
- Karpat, K. H. (2006). *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme Ve Uluslaşma*. (D. Özdemir, Çev.). İmge Kitapevi.
- Karpat, K. H. (2022). *Osmanlı Modernleşmesi*. Timaş Yayınları.
- Kaya, M. (2012). Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları. *Birey Ve Toplum Dergisi*, 2(4), 111-132.
- Kaya, Y. (2011). Küreselleşme ve İktisadi Entegrasyon Bağlamında 2000 Sonrasında Türkiye Ekonomisi. *İnsan ve Toplum*, 1(1), 67-86.
- Kazgan, G. (1970). *100 Soruda ortak pazar ve Türkiye*. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Kazgan, G. (2000). *İktisadi Düşünce*. (9. baskı). Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2006). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. (3. baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kentel, F. (1991). Demokrasi, kamuoyu ve siyasal iletişime dair. *Birikim Dergisi*, 30, 39-44.

- Keskin, Ü. H. (2004). Ekonomik krizlerde küresel güçler: 2001 Türkiye ekonomik krizi. [Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta].
- Keskin, H., Kiriş, H. M., & Şentürk, C. (2006). 2001 Krizinin ekonomik ve siyasi yönleri üzerine bir değerlendirme çabası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 46-73.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de devlet ve sınıflar*. (19. baskı). İletişim Yayınları.
- Kılıç, O. (2013). İthal ikameci sanayileşme stratejisi ve Türkiye’de otomotiv sektörü deneyimi [Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Kıray, M. B. (1998). *Kentleşme Yazıları*. Bağlam Yayınları.
- Kırılmaz, H., & Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve postmodernizm süreçlerinin tüketim kültürüne yansımaları. *İnsan Ve İnsan*, 3(8).
<https://doi.org/10.29224/insanveinsan.280014>
- Knippa, M. (2016). Features of human anatomy: marshall mcluhan on technology in the global village. *Lutheran Mission Matters*, 24(3), 371-84.
- Kongar, E. (2018). *21. Yüzyılda Türkiye*. (49. baskı). Remzi Kitabevi.
- Koroğlu, A. (2012). Türkiye’de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan siyasi liberalizm pratikleri. *İnsan ve Toplum*, 2(3), 119-138.
- Kurmuş, O. (2010). Türkiye’de neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 9-41.
- Küçük, A. (2019). Türkiye’de Sosyal Ve Siyasal Değişim: 1980 Ve Sonrası. *Econharran*, 3(4), 20-45.
- Kürüm, M. (2016). Cemil meriç’in dili ve dil üzerine düşünceleri. Doğumunun 100.yılında Cemil Meriç sempozyumu bildiriler kitabı. 5-6 Mayıs. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 234-244.
- Magee, B. (1990). *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. (Çev. M. Tunçay). Remzi Kitabevi.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. (Eds. M. Türköne & T. Önder). İletişim Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (2011). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. (1. baskı). (Çev. E. Gen & M. Bozluolcay). İletişim Yayıncılık.

- Mardin, Ş. (2018). *Türk Modernleşmesi*. (26. baskı). İletişim Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (1978). *Siyaset Ve Felsefe*. (Çev. T. Ağaoğlu). Öncü Kitabevi.
- McLuhan, M., & Powers, B. R. (1988). *Global Köy*. (1. baskı). Scala Yayıncılık.
- Mumyalmaz, A. (2014). Elitlerin yeni yüzü, islami burjuvazi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 367-382.
- Mumyalmaz, A. (2019). 24 Ocak Ekonomik istikrar kararları ile 12 Eylül askeri darbesinin neoliberalizm ittifakı ve siyasal islam'ın süreçteki rolü. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1899-1915.
- Mumyalmaz, A. (2018). Milliyetçiliğin zorunluluğu, Türk milliyetçiliğinin ideolojik yükümlülüğü ve MHP'nin beka misyonu. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 9(49), 193.
- Mumyalmaz, A. (2019). Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde darbe, ordu ve vesayet. *Toplum Ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (4), 17-27.
- Mumyalmaz, A. (2020). Tarihsel, toplumsal bir perspektiften darbeler ve 15 Temmuz. *Darbeler*, 3.
- Neuman, L. W. (2019). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Cilt 1: Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar*. (Ö. Akkaya, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Neuman, L. W. (2019). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Cilt 2: Nicel Ve Nitel Yaklaşımlar*. (Ö. Akkaya, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Nisan, F. (2015). 1980 Askeri darbesinin mimarı Kenan Evren'in ölümünün Türk basınındaki sunumu. *Turkish Studies*. 10(10), 677-704
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*, Turkuvaz Kitap, İstanbul.
- Ova, N. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Celal Nuri'nin düşüncesinde değişen batılılaşma olgusu. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 542-556.
- Öcal, B. (2009). 12 Eylül'den 28 Şubat'a darbe söylemlerindeki değişimin analizi. *Ethos*, 1(1/4), 4.
- Öksüz, M., & Aydın, M. (2022). ekonomik kriz dönemlerinde sosyal harcamalar: 1990 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi. *Journal Of Current Debates In Social Sciences (Cudes)*, 2(5 (2)), 97-117.

- Özdemir, S. (2009). Küreselleşme ve refah devletleri üzerindeki etkileri. *Journal of Social Policy Conferences Istanbul University* (57), 55-86..
- Özdemir, U. (2022). Rönesans'tan modern sanata bir ifade aracı olarak portre = Portrait as a means of expression from the Renaissance to modern art [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi].
- Özdiş, H. (2010). *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*. Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Özel, F. B., & Mumyalmaz, A. (2018). Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno'da modern insan ve tüketim ideolojisi. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 61-82.
- Özel, H.A., (2011), Türkiye'de ticari serbestleşmenin tarihi gelişimi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 74-92
- Özlem, D. (1999). Siyaset, bilim ve tarih bilinci, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, M., & Ertürk, D. Merkez-Çevre Yaklaşımı Bağlamında 1980 Sonrası Mardin Siyasetinde Öne Çıkan Ana Eğilimler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 207-228
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol krizinin ekonomiye etkileri ve stagflasyon olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Öztürk, Ş., & Taştan, T. (2021). Devletçi Ekonomi-Liberal Ekonomi Karşılaştırması: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 836-858.
- Özyalvaç, A. N. (2013). Mimarlıkta Modernite Kavramı Ve Türkiye. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (1), 294-306.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm Ve Türkiye'de Korporatizm*. (2. baskı). İletişim Yayınları.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de Anayasalar*. İletişim Yayınları.
- Popper, K. (1989). *Açık Toplum Ve Düşmanları Cilt I: Platon*. (Çev. M. Tunçay). Remzi Kitabevi.
- Rostow, W. R. (1980). *Ekonomik Gelişmenin Merhaleleri*. (Çev. E. Güngör). Kalem Yayıncılık.
- Sabahattin, P. (1977). *Hayatı ve İlmi Müdafaaaları*. (Haz. N. Ege). Güneş.

- Sağır, H. (2011). İthal ikameci Sanayileşme ve İhracata Dönük Büyüme Stratejileri. Latin Amerika, Doğu Asya Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].
- Sapancalı, F. (2001). Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk, *Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E.Dergisi*, 3(2), 115-140
- Sarp Ç. (2016). Osmanlı Türk toplumunda sorunlu bir sosyal değişim biçimi olarak modernleşme. *SBARD dergisi*.14(2), 139-153
- Schopenhauer, A. (2008). Okumak, yazmak ve yaşamak üzerine. (Çev. A. Aydoğan). Say Yayınları.
- Sennett, R. (2011). *Otorite*. (3. Basım). (Çev. K. Durand). Ayrıntı Yayınları.
- Sever, M. (2019). 1980 sonrasında Türkiye'de toplumsal değişim. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 2-10.
- Sevinç, G., Davran, M. K., & Sevinç, M. R. (2018). Türkiye’de kırdan kente göç ve göçün aile üzerindeki etkileri. *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 70-82.
- Sırım, V. (2018). Türkiye-Ortadoğu Ülkeleri Ekonomik İlişkilerinde 1973 Petrol Krizinin Yeri. *Social Sciences Studies Journal*, 4(26), 5753-5762.
- Simmel, G. (1994). *Modern Kültürde Çatışma*. (Çev. T. Bora, N. Kalaycı, E. Gen). İletişim Yayınları.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik Ve Kültür*. (Çev. T. Birkan). Metis Yayınları.
- Slattey, M. (2020). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (11. baskı). Sentez Yayıncılık.
- Smith, A. (1997). *Ulusların Zenginliği*. (2. baskı). (Çev. A. Yunus & M. Bakırcı). Alan Yayıncılık.
- Soyyigit, S. (2010). Türkiye’de ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulamaları ve imalat sanayii üzerinde etkinliği: nedensellik analizi (1990-2008). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60(2), 135-156.
- Sunar, L. (2014). Türkiye’de sosyal bilimlerde toplumsal değişim. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(29), 83-125.
- Şahin, K. (2011). Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 243-277.

- Şen, B. (2008). Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları ve Sonuçları. [Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Talu, N. (2010), “Modernlik söylemi: Endişeli bakışlarda modern birey”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 27(2), 141-171.
- Tatlıs, S. (2017). Türkiye’de maliye politikasının dönemsel etkinliği: 24 Ocak kararları çerçevesinde Turgut Özal Dönemi’nin değerlendirilmesi [Yüksek lisans tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Toprak, A. G. D. (2008). 5018 Sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu’nun 24 Ocak 1980 kararları ışığında değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 313-333.
- Topuz, K. Z. (2013). Türkiye’de İthal İkameci Sanayileşme İle 1980 Sonrası Sanayi İhracatının Değerlendirilmesi [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi].
- Touraine, A. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*. (2. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Tönnies, F. (2020). *Cemaat Ve Cemiyet*. (Çev. S. Zeybekoğlu). Ötüken Neşriyat.
- Tunahan, Ö. (2015). 28 Şubat Süreci: ‘Post-Modern Darbe’nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 23-41.
- Tunaya, T. Z. (1960) Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri. [Gazete makalesi]. İstanbul.
- Tuncel, G. (2009). “Ekonomik krizlerin Türkiye’de siyaset- bürokrasi ilişkisine etkisi”, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi I Malatya: İnönü Üniversitesi, 15(16), 765- 788
- Tuncel, G., & Gündoğmuş, B. (2012). Türkiye siyasetinde merkez-çevrenin dönüşümü ve geleneksel merkezin konumlanma sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 137-158.
- Turan, M. İ. (2006). *Küreselleşme*. Etki Yayınları.
- Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik kalkınmaya etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 56-80.
- Turgut, A. E. (2019). Türkiye’de Neoliberalizm ve sosyal devletin dönüşümü [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].

- Tümtaş, M. S., & Ergun, C. (2016). Göçün toplumsal ve mekânsal yapı üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1347-1359.
- Tütengil, C. O. (1977). *Montesquieu*. Cem Yayınevi.
- Uğraş, Ö. S. (2023). 1980 sonrası Türkiye'de toplumsal değişme ve Refah Partisi [Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi].
- Uluç, A. V. (2014). Liberal-muhafazakâr siyaset ve Turgut Özal'ın siyasi düşüncesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 107-140.
- Uluç, A., & Çelik, A. (2006). Hayek'in liberal düşüncesinde birey-devlet ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(18), 131-141.
- Uluç, V. (2020). Türkiye'de çok partili sisteme geçiş: iç ve dış dinamiklerin analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 465-486.
- Ülgener, S. F. (1981). *İktisadi çözümlerin ahlak ve zihniyet dünyası*. Der Yayınlar.
- Ülgener, S. F. (2012). "Aydınlar Sosyolojisi" ve çağımız aydını. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35(1-4).
- Ülgener, S. F. (2021). Sabri F. Ülgener'in düşünce dünyasında "Osmanlı İmparatorluğu neden kapitalistleşemedi?" sorusunun izini sürmek. *İstanbul İktisat Dergisi - Istanbul Journal of Economics*, 71(1), 251-282. DOI: 10.26650/ISTJECON2021-902049.
- Vatandaş, S., & Vatandaş, C. (2023). Abdullah Cevdet'te batılılaşmanın kapsamı ve yöntemi sorunu. *Anadolu Ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 3-29.
- Yaşar, M. (1998). Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye. *Aydınlanma*, 21(21), 31-38.
- Yeldan, E. (2002). Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi. *İstanbul: İletişim Yayınları*, 1(17), 20-23.
- Yentürk, N. (2003). *Körlerin Yürüyüşü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Yeşildal, H. (2013). *Sosyolojiye Giriş*. Anadolu Üniversitesi.
- Yıldırım, N. (Tarih yok). 24 Ocak Kararları ve sosyal yaşama etkisi [Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü].

- Yıldırım, S. (2006). Türkiye'de 24 Ocak 1980 öncesi ve sonrası sanayileşme ve ekonomik büyümeye etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-24.
- Yıldız, M. C. (2011). Said Halim Paşa'da üç tarz-ı siyaset: batılılaşma, islâmcılık ve milliyetçilik. *Tyb Akademi Dergisi*, 1(3), 45-66
- Yılmazçoban, M. (2011). Evlilikte Çiftleri Etkileyen Unsurlar Ve Arkadaşlık İlkeleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1). 178-195
- Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV).
- Züngün, D., & Dilber, İ. (2010). İhracata Dayalı Büyüme Modelinin İmalat Sanayi İhracatı Üzerindeki Etkisinin Saptanmasına İlişkin Bir Araştırma, A Research About Determining The Effect Of Export-Oriented Growth Model On The Exportation Of Manufacturing Industry. *Öneri Dergisi*, 9(34), 223-231.
- Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*. Ayraç Yayınevi.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi Ve Otorite*. Adres Yayınları.
- Weber, M. (2010). *Şehir*. Yarın Yayıncılık.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (Çev. L. Boyacı). Yarın Yayınları.
- Woodruff, W. (2006). *Modern Dünya Tarihi*. Pozitif Yayınları.

WEB KAYNAKLARI

- Beliktay, A. (2021, Ocak 25). *Global köyde küreselleşme ve bireyselleşme*. In Academia. https://academia.edu/8655651/Global_Köyde_Küreselleşme_ve_Bireyselleşme
- Tatlılıoğlu, K. (2023, Şubat 27). *Küreselleşme sürecinde birey ve toplum ilişkisinin değerler bağlamında değerlendirilmesi*. https://degerler-insasi-referans-degerler-kurumlar-kisiler_EKT-94-105_pdf_5f8b6c1c-bcec-4610-a53e

EKLER

Ek-1:Soru Formu

“1980 Sonrasında Bireyselleşmenin Ekonomik Ve Toplumsal Değişim Süreçleri Üzerinden Analizi” konulu yüksek lisans tez konusu kapsamında Türkiye’nin farklı illerinde bulunan 60 yaş ve üzeri bireylerin, 1980, 1990 ve 2000’li yıllar olarak 3 gruba ayırdığımız zaman dilimleri içerisinde yaşanan ekonomik ve siyasal değişimler ile ilgili görüşlerini alarak bu değişimlerin bireyselleşme olgusuna etkilerinin ne yönde olduğunu ölçmeyi hedefliyoruz. Görüşme esnasında alınan bilgiler akademik çalışma dışında hiçbir şekilde paylaşılmayacak ve alınan ses kayıtları, gerçek isimler kesinlikle gizli tutulacaktır. Bu kapsam görüşmecilere toplamda 16 soru hazırlanmıştır, kişilerin mahrem hayatına yönelik riskler taşımaması adına yapılan derinlemesine mülakat sırasında görüşmecilerin kimlik bilgileri kesinlikle alınmamakta ve bireylerin kod isim ile cevap vermelerine olanak tanınmaktadır.

Ezgi KELEŞ

Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğrencisi

SORULAR

A) KİŞİSEL BİLGİLER

- 1) İsim:
- 2) Cinsiyet:
- 3) Yaş:
- 4) Eğitim Seviyesi:
- 5) Şehir:

B) DERİNLEMESİNE MÜLAKAT SORULARI

- 1) Özallı yıllar olarak ifade edebileceğimiz 1980’li yıllardaki ekonomik durum ve gelişmeler hakkında neler hatırlıyorsunuz?
- 2) 12 Eylül’den sonra Türkiye’de nasıl bir süreç yaşandı. O dönemin siyasi ortamı hakkında neler hatırlıyor ve düşünüyorsunuz?
- 3) 1980’li yıllarda komşuluk ve akrabalık ilişkileri nasıldı. 1990’dan sonra hatta bugüne kıyasla o günlerdeki bu ilişkiler hakkında neler söylersiniz?
- 4) 1980’li ve 90’lı yıllarda toplumda dayanışma ve güven ilişkileri 2000’li yıllara göre nasıldı? (Örneğin borç alıp-verme, komşuluk ilişkileri vb.)
- 5) Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz’ın daha çok iktidarda olduğu 1990’lı yıllar hakkında neler hatırlıyor ve düşünüyorsunuz?
- 6) 28 Şubat 1997’de yapılan post-modern darbe sürecinde Necmettin Erbakan ve darbe sonrasında yaşananlara yönelik neler anlatabilirsiniz?
- 7) 1994 Ekonomik Krizi ve 1997’deki darbe o dönemler/yıllar nelere yol açtı, nasıl bir etkide bulundu?
- 8) 2000 ve 2001 Ekonomik Krizini hatırlıyor musunuz. Bu krizin etkileri ve o döneme ait düşünceleriniz nelerdir?
- 9) 28 Şubat ve 2001 Krizi sonrası 2002’de iktidara gelen AK Partili yılların başladığı 2000 sonrasında Türkiye’de nasıl bir ortam vardı? (Örneğin ekonomi nasıldı?)
- 10) AK Parti iktidarıyla ekonomide yaşanan gelişmeler toplumda nasıl etkilerde bulundu. Güven, dayanışma duyguları ne durumdaydı?
- 11) 1980’li yıllardaki akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri nasıldı. 1990’larda bu ilişkiler nasıl bir hal aldı. 2000’li yıllara geldiğimizde ise ne duruma geldi. Bu yıllardaki insan ilişkilerinizi karşılaştırabilir misiniz?

Ek-2: Derinlemesine Mülakat Yapılan Kişiler İle İlgili Tablo

Kod Adı	Yaş	Cinsiyet	Şehir	Eğitim Seviyesi	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi
1. Mehmet	65	Erkek	Eskişehir	Lise Terk	28.04.2023	37 Dakika
2. Fatma	64	Kadın	Yozgat/Sorgun	İlkokul	30.04.2023	50 Dakika
3. Ahmet	63	Erkek	Ankara	Lise	01.05.2023	45 Dakika
4. Vedat	64	Erkek	Malatya	Lise	01.05.2023	35 Dakika
5. Alaattin	60	Erkek	İstanbul	Lise Terk	15.05.2023	48 Dakika
6. Günel	71	Kadın	Ankara	Ortaokul Terk	17.05.2023	26 Dakika
7. Hacı	80	Erkek	Malatya	Ortaokul Terk	25.05.2023	62 Dakika
8. Hayriye	62	Kadın	İstanbul	Lise	27.05.2023	54 Dakika
9. Naci	67	Erkek	Karabük/Safranbolu	Meslek Lisesi	29.05.2023	57 Dakika
10. Necdet	63	Erkek	Elazığ/Baskil	Ortaokul	02.06.2023	46 Dakika
11. Berat	72	Erkek	Bursa	İlkokul	03.06.2023	28 Dakika
12. Ali	74	Erkek	Çorum	Ortaokul	07.06.2023	29 Dakika
13. Ömer	67	Erkek	Malatya	Yüksekokul	10.06.2023	25 Dakika
14. Veli	69	Erkek	Eskişehir	Lise Mezunu	18.06.2023	48 Dakika
15. Saniye	66	Kadın	Gaziantep	İlkokul	24.06.2023	25 Dakika
16. Nadir	62	Erkek	Hakkâri	Meslek Yüksek	25.06.2023	30 Dakika
17. Mahmut	60	Erkek	Yozgat	İlkokul	27.06.2023	55 Dakika
18. Selami	67	Erkek	Erzurum	Lise Mezunu	01.07.2023	45 Dakika
19. Recep	70	Erkek	Kayseri	Öğretmen Lisesi Mezunu	03.07.2023	35 Dakika
20. Bekir	63	Erkek	Ordu	Lise Mezunu	03.07.2023	30 Dakika
21. Kadri	68	Erkek	İzmir	İlkokul	04.07.2023	25 Dakika
22. Hüseyin	73	Erkek	Malatya	Lise	05.07.2023	26 Dakika
23. Mikail	86	Erkek	Kilis	İlkokul	05.07.2023	40 Dakika
24. Halis	76	Erkek	Kırıkkale	İlkokul	06.07.2023	34 Dakika
25. Selim	67	Erkek	Sivas	İlkokul	08.07.2023	42 Dakika
26. Kiraz	62	Kadın	Tekirdağ	İlkokul	09.07.2023	25 Dakika
27. Selahattin	67	Erkek	Malatya	Lise Mezunu	10.07.2023	20 Dakika
28. Erdoğan	60	Erkek	Malatya	Lise Mezunu	10.07.2023	32 Dakika
29. Yaşar	64	Erkek	Bolu	Lise Mezunu	11.07.2023	35 Dakika
30. Murat	68	Erkek	Diyarbakır	Lise Mezunu	11.07.2023	65 Dakika